پروفيسر

نجم عباسي

books.sindhsalamat.com

ڳالهيون،

سنڌي ليکڪن جي تخليقي عمل جي عمر عام طور تي ۱۰/۱۲ سال مس ٿئي ٿي. ڪي ٿورا ليکڪ اهڙا هن، جيڪي زماني جي گردش سان منهن ڏيندا، لڳاتار لکي رهيا آهن. پر، سنڌيءَ ۾ شايد اهو هڪ نئون مثال آهي، جو ڪو ليکڪ ذري گهٽ اڌ صديءَ کان مسلسل، بنا ڪنهن وڇوٽيءَ جي لکي رهيو آهي، ۽ اڃا ٿڪو ناهي — نجم عباسي ۴۳ سالن کان لکي رهيو آهي!

نجم عباسي هن وقت سنڌيءَ جو سڀ کان سينيئر (Senior) ڪهاڻيڪار آهي. هن ۱۹۴۱ کان لکڻ شروع ڪيو هو، ۽ اڄ تائين، هو انتهائي تيزيءَ سان لکي رهيو آهي. جنهنجو هڪ مثال هي ڪتاب پڻ آهي، جنهن ۾ ڏنل ۲۰ ڪهاڻين مان ۱۵ اڻ ڇپيل آهن.

زيب سنڌي
۲۷- آگسٽ ۸۴ع

نجم عباسيءَ جا ڇپيل ڪتاب

١- طوفان جي تمنا (ٻہ ڇاپا)	١٩٦٩
٢- پٿر تي ليڪو (ٻہ ڇاپا)	١٩٧٣
٣- ڪارڙهو لالٽين (ٻہ ڇاپا)	١٩٧٤
٤- جهڪي منهنجي من ۾ آهي	١٩٧٧
٥- ناچڻي	١٩٧٨
٦- ايڏو سور سهي	١٩٧٨
٧- سون پڻ ڪارو هو	١٩٧٩
٨- ڏنڊ ائن ڏنل	١٩٨٠
٩- رشتا ناتا	١٩٨١
١٠- اڪيلا نہ آهيون	١٩٨٢
١١- سورج هوندي سرجهايل	١٩٨٢
١٢- للڪار	١٩٨٣
١٣- پهاڙن ۾ پڪار	١٩٨٤
١٤- پيار ڪهاڻي	١٩٨٤
١٥- بلنديون	١٩٨٤
١٦- پروفيسر	١٩٨٤

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مئڪسم گورڪيءَ جي ناول "ماءُ" جي نالي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

منهنجو سورهون ڪتاب

ساهت جي خيال کان، منهنجي لاءِ هي سال ڏاڍو زرخيز ثابت ٿي رهيو آهي. منهنجا پنج ڪتاب ڇپجي چڪا آهن، چار ٽوان ۽ هڪ پراڻو. ٽوان ڪتاب هي آهن:- (۱) ڀڄاڙن ۾ پڪار (ترجمو- ڪهاڻيون) (۲) پيار ڪهاڻي (اصلوڪو ناول) (۳) ٻلنديون (اصلوڪو ناول) (۴) پروفيسر (اصلوڪيون ڪهاڻيون). انهن کان سواءِ منهنجي ڪتاب "پٿر ني ليڪو" جو ٻيو ڇاپو به شايع ٿيو آهي. ٻي ٿئين ڳالهه اها هئي ته منهنجا ٻه ڪتاب "ٻلنديون" ۽ "پروفيسر" هڪ ئي وقت، هڪ ئي پريس ۾ ڇپيا. اهو به، تخليقي سنڌي ساهت ۾ هڪ رڪارڊ آهي.

مون لکڻ ۱۹۴۱ ۾ شروع ڪيو هو، پر منهنجو پهريون ڪتاب ۱۹۶۹ ۾ شايع ٿيو. ان کانپوءِ هڪڙي پٺيان منهنجا ڪتاب ڇپبا رهيا. هي منهنجو سورهون ڪتاب آهي. انهيءَ حساب سان، منهنجو پهريون ڪتاب شايع ٿيڻ کانپوءِ، سراسري طور، هر سال هڪڙو ڪتاب شايع پئي ٿيو آهي.

سماجي ڦيري ۽ قومي آجائيءَ لاءِ ساهت سهڪاري ذريعو آهي. پر ڪيڏو اهو آهي ته ان ڏس ۾ اسانجو ساهت ڪيترو اثرائتو ثابت ٿيو آهي. جي اثر موجود آهي، پر ماپ جي خيال کان تسلي بخش نه آهي ته ليکڪن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

کي پنهنجيون ڪوششون تيز ڪرڻ کپن. جي اڄ مرڳو آهي ئي ڪونه ته ساهتڪارن کي خود تنقيد ۽ ڇنڊ ڇاڻ ڪري پنهنجي لکڻين جون واٽون، گهربل ڏس ۾ بدلائڻ کپن.

اڳي هر مسئلي جو حل مذهب ۾ سمجهيو ويندو هو. ٽوڻا ڦيڻا، جنتر منتر، دعا تعويذ، وظيفا، ختما، چلا، خير خيراتون، نذر نياز، قرباني صدقا، پوڄا پاٺ ۽ عبادت جهڙا ان جا طريقا هئا. هاڻي مسئلا سياست ذريعي حل ڪيا ٿا وڃن. نعرا، تقريرون، ٺهراءُ، پوسٽر، پٿرن تي لکيتون، پرچار، بهشڪار، هڙتال، بک هڙتال، مطالبا، مظاهرا، احتجاج، طبقاتي تحريڪ، عوامي هلچل، ويندي گوريلا جنگ سڀ سياست جا وسيلا آهن. ساهت کي به سياست جو سهڪاري بڻجڻ گهرجي، بنيادي سهڪاري، خاص ڪري تخليقي ساهت يعني ڪهاڻي، ناول، ناٽڪ ۽ شعر جي روپ ۾.... جيئي سنڌ!

ناجم عباسي
(١- سيپٽمبر ١٩٨٤)

٩٥- بي، يونٽ نمبر ٢
لطيف آباد حيدرآباد سنڌ.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪهاڻيون

١- وڇوڙيون ٩
٢- سري لنڪا جي اڪ ١٨
٣- خالق ڏني جي غيرت ٣٣
٤- اتفاق جو مارو ٤٣
٥- بڇاڻ ٤٩
٦- ارادي جي مرڪ ٥٥
٧- پاڙي وارا ٦٥
٨- سڌو قدم ٧١
٩- نه ڪا جهل نه پل ٨٠
١٠- هٿ ڪشڪول نه آهن ٩٣
١١- گورڪيءَ جو ناول ١٠٧
١٢- انهن گهڙين جو خمار ١١٦
١٣- پيچل، پٺي روپ ۾ ١٢٤
١٤- تاڻ ١٢٨
١٥- مٺي بوء ١٣٨
١٦- پيهي جان پاڻ ۾ ١٤٥
١٧- پروفيسر ١٥١
١٨- وري نه ايندو وڻجارو ١٦٣
١٩- اگهاڙو سماج ١٧٤
٢٠- پتنگ ١٩٣

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

وڇوڙيون

عزيز ڪجهه ڏينهن کان ڏاڍو پريشان آهي. اڄ به پريشان آهي. صبح جو ننڊ کان به اڳ گهر مان نڪري ٿو. پنهنجي رازدار دوست پنهل جي جاءِ تي پهچي ٿو. هن جي چهري تي پريشاني ايترو پڌري آهي جو پنهل جي پيءُ کي پڇڻو پوي ٿو:

”ابا، خير ته آهي، فڪرمند پيو ڏسجين؟“

”چاچا، سڀ خير آهي. پنهل سان ائين ئي ڪچهري ڪرڻ آيو آهيان.“

”هو ته سوير الائجي ڪيڏانهن نڪري ويو آهي. تون ويهه، اچي ويندو.“

”نه چاچا، وهان ڪونه ٿو. ملي هند وڃي ٿو ڏسانس.“

ائين چئي، هو تڪڙو تڪڙو اتان نڪري ٿو. پٺيان پنهل جو پيءُ، هن جي اناولائپ تي عجب وچان نهاريندو رهي ٿو.

موڪل جو ڏينهن آهي. عزيز سوچي ٿو ته پنهل ڳاڏي ڪاتي ويو هوندو، جتي هڪ جاءِ ۾ هنن جا ٻي هم ڪلاسي ڪاليجي رهندا آهن. اتي اڪثر پتن ڪيڏڻ

جي محفل مچندي آهي. پنهنل انتي به ڪولهي. نه چاهيندي به اڏ منو ڪلاڪ وهٽو پويس ٿو. ٻاهر لڪري ٿو ته خيال اچيس ٿو ته هيرآباد ۾ سچل وٽ جا ڇپائس، وي- سي- آر جو ناسوري آهي متان انتي ويو هجي. پر وري به مايوس موٽڻو پويس ٿو.

هائي ويچاري ٿو ته ڪيڏانهن وڃان، ڇا ڪريان؟ ڏينهن ڇگو چڙهي آيو آهي ۽ ڪافي ڪاڙهو محسوس ٿئي ٿو. هن کي پنهنجو سنگتي شنڪر ياد اچي ٿو ۽ هو سوچي ٿو: هو به ذري گهٽ ڊاڪٽر آهي. ڊاڪٽريءَ جي پڇاڙڪي سال ۾ آهي. ممڪن آهي ڪو نسخو ٻڌائي يا پنهنجي ڪنهن استاد ذريعي مدد ڪري.... عزيز جو پنهنجي خاندان جي ڊاڪٽر ۾ پورو ڀروسو هو. هو ڏاڍو هوشيار ۽ آزمودگار هو ۽ هن کي ننڍي هوندي کان سڃاڻندو هو. پر انديشو اهو آهي ته هن جي ڀيءُ ماءُ کي نه ٻڌائي.... ڄام شورو اٺ ميل پري آهي. ميڊيڪل ڪاليج جي لطيف هاسٽل جي ان ڪوٺيءَ وٽ پهچي ٿو، جنهن ۾ شنڪر رهندو آهي. تالو لڳل ڏسي ٿو. ڀر وارا شاگرد ٻڌائين ٿا ته هو ڳوٺ ويل آهي. گرميءَ جو ڪورو ٽپي ويو آهي. ڄام شوري جي ٽانڊا ٽيل پٿريلي زمين جون ڇپون ڏاڍيون رهيون آهن. وري به لطيف آباد تائين بس جي ڳپاڳيهه ۽ رڪشا جا لوڏا.

تتل ڏينهن، ڀرپور منجهند. پکهر ۾ پسيل ڳهر ۾

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

گهرڙي ٿو ته ماءُ مانيءَ لاءِ چويس ٿي. چوي ٿو دوست وٽان کائي آيو آهيان. جيتوڻيڪ صبح کان ڪجهه نه کاڌو اٿس. ماءُ محسوس ڪيو آهي ته پٽ ٻن ٽن ڏينهن کان ماٺ ماٺ آهي. هيئنر هن جو منهن لٿل، وياڪل ۽ ٿڪل ڏسي، ڏاڍي پيار مان پڇي ٿي:

”پٽ، تنهنجي طبيعت ته ٺيڪ آهي؟“

عزيز تيز نظرن سان ماءُ ڏي نهاري ٿو. انهن نظرن ۾ چڙ ۽ بيزاري آهي. ماءُ انهن نظرن جو تاب جهلي نه ٿي سگهي ۽ پنهنجون نظرون ڦيرائي ٿي ڇڏي. هو پنهنجي ڪمري ڏانهن رخ رکي ٿو ۽ ماءُ حيرت وچان هن کي ويندو ڏسي ٿي. هوءَ ڏسي ٿي ته هو ڪمري ۾ گهڙي، پٺيان نهارڻ بنا، ايڏو زور سان دروازو بند ڪري ٿو جو وڏو ٺڪاءُ نڪري ٿو ۽ ماءُ کي محسوس ٿئي ٿو ڄڻ هن کي ٿڦڙ هنيو ويو هجي! پر ڇو؟ پر ڇو؟.... بس اڄڪلهه جا ڇوڪرا!.... هوءَ ٿڌو ساهه ڀري سوچي ٿي.

بار بار عزيز جي ذهن کي هي سوال ساڙيندو رهيو آهي ته سان هيءَ ڳالهه پنهنجي پيءُ کي ڇونه ٿو ٻڌائي سگهان، پنهنجي ماءُ سان هن ماملي ۾ ڇونه ٿو مشورو ڪري سگهان؟ هيئنر هنڌ تي ليٽندي، ڇت ۾ ڦرندڙ بجليءَ جي پکي جي ٺهيل دائري کي گهوريندي، هو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اهڙن ويچارن ۾ رهندڙن کي پنهنجي دماغ ۾ اهي
اهڙن نو ڏني جيڪي ڪمپيوٽر ۾ لاڳاپيل مواد (Data)
پرڻدو (Feed) ڪجي، انهيءَ خيال کان ته ٻارڙيءَ ۾
عمل وڌ پڻ ڏيکاري، عمل ڪرڻ کان لاءِ جواب
حاصل ڪري وٺندو... ٻيءَ ماءُ ۽ اولاد جو ناتو، گهاٽو
۽ گهاٽو، سياڻپ ۽ سياڻپ ۽ ذهني ۽ ذهني ناتو
آهي. اولاد کي پنهنجون خاصيتون ڏيکاريون، ڏاڍي سستو
۽ ذهني وڌ، ٻيا شرم ۽ حجاب پنهنجي ٻيءَ کي ٻڌائي
ڪين ۽ رهڻ وٺو ۽ ان ٻاري ۾ خيال ۾ ڏي وٺ
ٺهرائي ڪجي ته اهي آهي ٺڪوت سالمو پنهنجا راز ۽
ڏاڍي سستو پنهنجي گهرن دوستن کي به ٻڌائي سگهي
ٿو. ته ٻيءَ ماءُ کي به ٻيءَ ماءُ ۽ اولاد جي دوستن
دوستيءَ جو سٺو ٺهڻ گهرجي. ته اهي آهي ٺڪوڻ،
ان زندگي جي ۾ شرم، حيا، ادب ۽ عزت جهڙيون پڇيون
ڳالهيون سکيون ويون آهن، وڏن جو شرم، وڏن جو حيا، وڏن
جو ادب، وڏن جي عزت! اهي پاڻ ڪري ٿي سان
پنهنجي سڳنڌ گلزار ۾ سڀني ۾ پنهنجن دوستن
سان به ڳالهائي سگهيا ته اهو پنهنجي ٻيءَ ماءُ سان انهي
... ان سلسلي ۾ ڳالهائي واسطي ماءُ ٻيءَ تي
ساٿ ساڻو هئا، جي گهرڻ ماءُ سنڌ به ڪري ٿي
سگهيا... شرم، حيا، ادب، عزت اهي سڀ نظريا ۽
تصور جاگيرداري سماج جي پيداوار ۽ ترجمان آهن.
اهي سڀ طبقاتي ورثي جون پاڇيون ۽ روايتون آهن.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

استاد ۽ شاگرد جو لاڳاپو، زال ۽ مـڙس جو رشتو ۽ خود پريمي ۽ پريميءَ جو سمبنڌ به انهن ديوارن ۽ پابندين کان بچيل نه آهي. ان ڪري انهن مڙني ناتن ۾ اهڙي ويجهائي هوندي به دائمي وڇو رهي ٿو. هجڻ ته ائين گهرجي ته انهن رشتن ۾ اهو ڪوڙو حجاب ۽ اجايـو ادب رنڊڪ بڻايل نه هجي. دوست، دوست کي پنهنجي دل ۽ راز جون ڳالهيون ٻڌائيندو آهـي، پـر پنهنجي مائٽن کي اهي ٻڌائي نه سگهندو آهي. اصل ۾ ماءُ پيءُ ۽ اولاد جي وچ ۾ دوستيءَ جو رشتو هجڻ کپي. اهڙيءَ طرح استاد ۽ شاگرد، زال ۽ مڙس هڪٻئي جا دوست هجن. پيءُ ماءُ ۽ اولاد، پنهنجا انتهائي شخصي ۽ خانگي مامرا هڪٻئي کي کليءَ طرح ٻڌائن ۽ انهن تي خيالن جي ڏي وٺ ڪن ۽ هڪٻئي جي ان ۾ مدد ڪن. نه رڳو ايترو پر ان مامري تـي هڪٻئي جـو اختلاف به ٻڌرو ڪن ۽ هڪٻئي تي تنقيد به ڪن. اولاد به پيءُ ماءُ جي ويچارن ۽ ڪردار تي تنقيد ڪري. شاگرد کي پڻ کلي اجازت هجي ته هو استاد سان اختلاف ڪري ۽ هن تي ٽيڪا ٽپڻي ڪري. زال به مڙس سان اختلاف ڪرڻ ۽ هن تي تنقيد ڪرڻ کان نـه هٻڪائي. انهن رشتن ۾ هتراڏو وڇوٽيون ختم ٿيڻ کپن. جيئن ته اهي رشتا ويجهائيءَ وارا هوندا آهن، تنهنڪري انهن جـي باهمي صلاح مشوري ۽ تنقيد ۾ بـي غرضي، خلوص ۽ همدردي (Understanding) هـونـدي. اصل ۾ هيئن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آهي ته جاگيرداري سرشتو برقرار ڪرڻ واسطي نه رڳو پورهيتن کي پر پنهنجي زال، پنهنجي اولاد ۽ پنهنجي شاگرد کي به وڏن جو ادب ۽ وڏن جي عزت جي نالي ۾ غلام رکندو آهي، نه رڳو سماجي ۽ سياسي غلام، پر اصل ۾ اقتصادي غلام. اخلاق ۽ ادب ڪوڙڪي آهي نوجوانن جي ذهن کي غلام رکڻ خاطر. طبقاتي سماج ۾ گهر جي ماحول کي به آزادي ۽ هڪجهڙائيءَ کان محروم رکيو ويو آهي.... هيئنر نسلن جي وچولي نه آهي، پر نظامن جي وچولي آهي. بابو ذهني طرح جاگيرداري دؤر ۾ رهي ٿو ۽ مان صنعتي دؤر ۾.... ڀلا دوست يار، گلزار جو ٻار ڪيرائڻ ۾ منهنجي ڪهڙي مدد ڪري سگهن ٿا؟ وڌ ۾ وڌ، جڏهن ته مان پنهنجي خاندان جي ڊاڪٽر يا ڊاڪٽرياڻيءَ وٽ وڃي نه ٿو سگهان، تنهنڪري هو پنهنجي ڪنهن واقفڪار ڊاڪٽرياڻي يا نرس تائين پهچائڻ ۾ سهڪار ڪندا، جي اهو ڪم لڪ ڇپ ۾ ڪرڻ لئي تيار ٿين. اها به حقيقت آهي ته اهڙين ڊاڪٽرياڻين ۽ نرسن جي ٿورائي ڪانهي. البت هو پنهنجي في دل گهري اڳاڙيندا. ان ڪري وري به پئسن جو سوال ٿيندو. ايترو پئسو نه مون وٽ آهي ۽ نه ڪو منهنجو دوست مون کي ايترا پئسا ڏئي سگهندو. وري به مون کي پيءُ آڏو هٿ ٽنگڻو پوندو ۽ پئسن گهرڻ تي پيءُ ٿاڻيدار وانگر سئو سوال پڇندو. سو سچ ڳالهائيندس ته پئسا ملندا ڪونه، ۽ ٻيو ڪو اهڙو بهانو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آهي ڪونه جو ايترا پئسا بابي وٽان ملنم.... مان گلزار کي بدناميءَ کان بچائڻ ٿو چاهيان. مان گلزار کي هن سوڙهه سماج کان بچائڻ ٿو چاهيان. ڳالهه ڪالهه ٿي سون ٿي به چندا پنهنجي سگهه ٿا، پر هي سماج گلزار واسطي دنيا ڪٿر ۽ جيئڻ جنجال بنائي ڇڏيندو؛ نه ڪير هن سان شادي ڪندو ۽ نه ڪير هن سان اٿڻ ويهڻ چاهيندو. پنهنجا توڙي پراوا هن کان نفرت ڪندا. ان ڪري هي ڪم ائين ڪرائجي جو گهٽ ۾ گهٽ ماڻهن کي ان جي ڄاڻ پوي. آهي ڳالهيون مان دل جي پوري ايمانداريءَ سان چاهيان ٿو، جيتوڻيڪ هن سان منهنجو ايترو گهرو لڳاءُ ڪونهي، جو هن سان ساري ڄمار گهارڻ لاءِ تيار ٿي وڃان ۽ هن سان شادي ڪريان، ۽ نه وري مان هن وقت اقتصادي طرح پاڻ پيرو آهيان جو گهر هلائڻ جو اقتصادي بار کڻي سگهان. شادي، شخصي نه پر سماجي ڪارج آهي. ان ڪارج جو بار تڏهن کڻجي جڏهن ماڻهو ذهني ۽ مالي طرح ان سان نڀائڻ جي لائق هجي. شادي آهي گهر هلائڻ ۽ ٻار پالڻ لاءِ. باقي جسماني ضرورتون ۽ من جون مرادون پوريون ڪرڻ ٻي ڳالهه آهي.... اهي ڳالهيون مون گلزار کي به صاف صاف ٻڌايون آهن ۽ هوءَ به انهن ڳالهين کي سمجهي ٿي، پر جنهن مونجهاري ۾ اسين ٻئي ڦاٿا پيا آهيون، ان مان نڪرڻ لاءِ مون کي هرڪو جتن ڪرڻو آهي. مان جاگيرداري

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اصولن ۽ بورجوا ذهنيت جي ٻي لغام گهوڙن جي سنبن هيٺان پنهنجي جيون چچرجڻ نه ڏيندس....

هينئر هڪ ئي وقت ڪيترين ئي ڳالهيون ٿمن ٿيون. بجلي بند ٿي وڃي ٿي. پکو بيهي رهي ٿو. ٻاهر هو ته ڪاڙهي جسماني طور هن کي وياڪل بڻائي ڇڏيو هو ۽ ذهني طرح پيڙا وڌائي هئي. ڪمري ۾ پکي جي هوا هن کي نه رڳو بدني فرحت پهچائي آهي، پر هنيانءَ تي به ٿڌو چنڊو وڌو آهي. پکي جي آواز ڪري جيڪي ٻاهريان گوڙ ٻڌي ويا هئا، سي ٻڌڻ ۾ اچڻ لڳن ٿا. رستي تان رڪشائن ۽ بين گاڏين جي لنگهڻ جو شور ۽ پاڙي مان ڳالهائڻ ۽ ٻارڙن جي رڙڻ جا آواز. پنهنجي گهر ۾ گهڙندي، ڏهه سال پراڻي ماڊل جي موٽر جي ڪنگهڻ ۽ ڪڙڪڻ مان سمجهي ويو ته بابو پهچي ويو آهي. گهنٽي، پوسٽ ۽ پکهر وري هن ۾ بيزاري پيدا ڪن ٿا. هو پنهنجي پيءُ ۽ ماءُ جو پاڻ ۾ ڳالهائڻ جو آواز ٻڌي ٿو. وري پکي ڏانهن نهاري ٿو. ان جو دائرو ختم ٿي چڪو آهي ۽ ٽي پَرَ الڳ الڳ ٿي بيٺا آهن: هن جي پيءُ، هن جي ماءُ ۽ خود هن وانگر....
هو پاڻ کي پنهنجي ئي گهر ۾ اڪيلو محسوس ڪري ٿو. پر بيوسيءَ جا ڳوڙها نه ٿو ڳاڙي. هن ۾ غصي، تلخي ۽ جوش جا جذبا ابرن ٿا ۽ چڻ ته گلزار کي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ساڀون ٿي چوي ٿو: "مان توکي هن سوڙر سماج ۾ اڪيلو ڇڏي نه ڏيندس!"

پوءِ ڇڻ ته هو پنهنجي ذهن جي ڪمپيوٽر جو حل ڪرڻ وارو بٽڻ دٻائي ٿو.... ۽ جواب ملي ٿو: مان بابا کان پئسا گهرندس، ۽ جي هن سڌي طرح نه ڏنا ته پستول جي نوڪ سان هن کان پوري رقم وٺندس....

(٢٨- آگسٽ ١٩٨٣)

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سري لنڪا جي اِڪ

سري لنڪا ۾ ننڍپڻ کان جي ڪئين دلچسپيون پيدا ٿيون. جهڙوڪ: ... نه، ايتري دلچسپي پيدا ٿيڻ لڳي. پرائيون دلچسپيون نه ڪيتريون هيون. انهن ۾ ڪي شخصي دلچسپيون پڻ هيون.... جڏهن هو ننڍڙو هو، تڏهن ريڊيو سيلون (ان وقت سري لنڪا، سيلون سڏبو هو) ڏاڍي شوق سان ٻڌندو هو. تن ڏينهن ۾ ريڊيو سيلون تان ئي واپاري اشتهارن سان گڏ فلمي ۽ فرمائشي گانن جو پروگرام گهڻي ڪان گهڻو وقت ايندو هو. ٻي ڪنهن به ريڊيو اسٽيشن تان نه اشتهار ايندا هئا ۽ نه ايترا فلمي گانا. هن کي ايترو خبط هوندو هو جو پاڻ به پنهنجي پسند جي گانن جون فرمائشون لکي موڪليندو هو، ۽ پوءِ ڏاڍي انتظار ۽ اميد وچان ريڊيو سيلون ٻڌندو هو، ۽ جڏهن ان تي سندس نالو ورتو ويندو هو ته معصوم خوشيءَ وچان هن جي دل ائين جنبش ۾ اچي ويندي هئي، جيئن ميڻ بتيءَ جي لاٽ هوا جي هلڪي جهوٽي ۾، ۽ هو فخر مان اها ڳالهه پنهنجي مائٽن ۽ سنگتين کي ٻڌائيندو هو، يا گهڻو ڪري اڳواٽ ئي هنن کي اطلاع ڏئي ڇڏيندو هو ته ريڊيو سيلون تي منهنجو نالو اچڻ وارو آهي، ضرور ٻڌجو. انهيءَ مشغوليءَ هن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جي من ۾ سيلون جي جيڪا صورت چٽي هئي، سا اها هئي ته سيلون جي سرزمين ساڳي ۽ سهڻي آهي، انهي جا رهاڪو سکيا ستابا آهن ۽ اهو ملڪ راڳ ۽ سازن جي آوازن سان گونجندو رهي ٿو. هو پيءُ کان به سيلون جي باري ۾ سوال پڇندو رهندو هو. سري لنڪا جي خوشحاليءَ جو ڪاٿو، هن کي لطيف سائينءَ جا هي شعر پڙهڻ وقت به ٿيو هو.

لنڪا لنڪا ڪن، لڳ لنڪا جي اوهريا،
سڀئي سون لنڪا جو، سک نه ساموندين.

ساموندي سائو، لنڪا لوپي آئيا.

ان کان به آڳاٽي دلچسپي دسهڙي ۽ ڏياريءَ جي هئي، جنهن جي سڀار، هوش سنڀالڻ جي چئن سالن وٺي ٿي آيس. دسهڙو ويجهو ايندو هو ته دڪانن تي ڦٽاڪا اچي وڪرندا هئا ۽ ڳوٺ جا هندو توڙي مسلمان ٻار ان جشن ۾ حصو وٺندا هئا. هو به پيءُ کان خرچي وٺي ڦٽاڪا خريد ڪندو هو ۽ ٻين ٻارن سان اهي ساڙيندو هو ۽ ڪوڙ ڏينهن واهڻ جو وايو منڊل ڦٽاڪن جي ٺڪاڻن ۽ ڌماڪن سان گونجندو رهندو هو. دسهڙي واري ڏينهن هندو، راوڻ جو بوتو ناهي ان جو جلوس ڪڍندا هئا ۽ ڳوٺ جي ٻاهران ميدان ۾ وڃي اهو بوتو، جنهن ۾ وڏا وڏا ڦٽاڪا ٽنبيل هوندا هئا، سو ساڙيندا هئا. نياز

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ان ٻلوس ۽ جشن ۾ شريڪ ٿيندو هو. ڏياريءَ تي هندو گهر گهر ۾، گهٽي گهٽيءَ ۾، دڪان دڪان ۾، بزار بزار ۾ ٺڪر جي ڏين جون قطارون ٻاريندا هئا، ۽ ساروڪوٽ ٻهڪڻ لڳندو هو. ٺهڙ ڪي سندس ماءُ ٺڪر جي ڏيي ۾ تيل وجهي، ان جي وٽ ٻاري ڏيندي هئي ته وجهي ٻاڙي واري مسيت ۾ رکي اچ. ان رات نه رڳو هندو، پر مسلمان پڻ مٺايون خريد ڪري ڪائڻ ساجي طرح ضروري سمجهندا هئا. اهڙي نموني هي ڏڻ وڏي ڌام ڌوم سان ملهايو ويندو هو. وڏن جي واتان ٻه ٻڌائين ۽ پوءِ ٻالڻ ڪتابن ۾ هيءَ ڪٿا پڙهيائين: رام، ايوڌيا جي راجا دسرت جو پٽ هو، پر پنهنجي ماٽيلي ماءُ ڪيڪئي جي پٽ لاءِ تخت تي قبضو ڪرڻ جي لالچ جي سازش ڪري، هن کي چوڏهن سال بنواس ڏنو پيو، يعني شهر نيڪالي ملڻ ڪري، زال سيتا سميت جهنگل ۾ گذارڻو پيو. ان سمي، راوڻ، سري لنڪا جو راجا هو. هو زالن جو بيحد شوقين ۽ ڏاڍو ظالم هو. هن جو ٻڌو ته سيتا جهڙي سندر عورت، جهنگل ۾ اڪيلي مڙس رام ۽ ڏير لڇمڻ سان رهي پئي آهي، سو سري لنڪا ۽ هندستان جي وچ وارو سمنڊ جهاڳي، هندستان جي ان جهنگل ۾ اچي سيتا کي ڀڄائي، پنهنجي ڏيهه ۾ کڻي ويو. پوءِ رام، پنهنجي ڀاءُ لڇمڻ ۽ خاص ڪري هندستان جي هڪڙي راجا جي لشڪر جي سپهه سالار هنومان ۽ سندس لشڪر جي سهڪار سان راجا راوڻ تي حملو ڪيو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

راوڻ پنهنجي خواهش خاطر، سچي ملڪ مٿان جنگ مڙهي هئي. هنومان نيٺ راوڻ کي ماري، سيتا کي آجو ڪرايو.... رام کي هندو اوتار ڪري مڃيندا آهن. جنهن ڏينهن تي راوڻ کي ماريو ويو، اهو ڏينهن دسهڙو ۽ جنهن ڏينهن تي جلاوطني پوري ڪري سيتا سميت رام واپس ايوڌيا پهتو، اهو ڏينهن ڏياري ڪري ملهائيندا آهن.

سري لنڪا ۾ نياز جي هڪ ٻي دلچسپي هيءَ هئي: هو ڪتابن ۾ اهو واقعو پڙهندو آيو هو ته عرب واپار جي خيال کان لنڪا، سنڌ ۽ ٻين ملڪن ڏانهن ايندا ويندا رهندا هئا. اهي واپاري پنهنجي عياش حاڪم خليفي جو راضپو حاصل ڪرڻ خاطر، هن جون هزارين خوشامندون ڪندا هئا. هڪڙي خاص خوشامد اها به هئي ته ٻين ملڪن جون سهڻيون ڇوڪريون ۽ عورتون خريد ڪري يا ڦاسائي، هو خليفي کي وڃي تحفو ڪري ڏيندا هئا. هڪڙي ٻيڙي اهڙا ڪي ونجارا ۽ دلال پنهنجي زور تي ڪجهه غريب ۽ بيوس حسين عورتون سري لنڪا مان ڦاسائي، خليفي وليد بن عبدالملڪ لاءِ کڻي تي ويا. سنڌ وٽان لنگهڻ وقت، ديبل بندر تي، هنن ساڳي حرڪت ڪئي هئي. سنڌين کي جو خبر پئي، تن غيرت ۾ اچي، ان جهاز تي حملو ڪري، پنهنجي وطن جي سيتائن کي ڇڏارايو هو.

نياز جي سري لنڪا ۾ وڏي ۽ شخصي دلچسپي هئي پنهنجي اک جي ڪري. هنجي ڪاٻي اک ۾، ننڍي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هوندي ماتا جي بيماريءَ ڪري ڦلو پئجي ويو هو، انڪري ان اک مان نظر صفا ڪانه پوندي هئس. ان جو علاج اهو آهي ته ڪنهن تازي مئل ماڻهوءَ جي اک جو ٻاهريون شفاف تهه (Cornea) ڪڍي، آپريشن ذريعي ڦلي واري اک ۾ وڌو وڃي ته نظر ته موٽي ايندي. نياز کي پتو پيو ته سري لنڪا ئي اهڙو ملڪ آهي جو، دنيا جي ٻين ملڪن ڏانهن تازن مئلن جون اکيون موڪليندو آهي ته جيئن انهي جي ماڻهن جي انڌائيءَ جو علاج ٿي سگهي. جيئن ته ملن جي چوڻ موجب مردي جي اک ڪڍڻ بيحرمتي آهي، انڪري هن ملڪ کي به ڪڏهن ڪڏهن سري لنڪا مان خيرات طور اکيون اينديون آهن، جي هتي جا ڊاڪٽر ضرورتمندن کي آپريشن ذريعي وجهي، هنن کي سجو بڻائيندا آهن. نياز کي سري لنڪا جي اک ملي وئي ۽ هڪ طرح هاڻي هو دنيا کي سري لنڪا جي اک سان ڏسي رهيو هو. نياز خفتي ماڻهو هو. جڏهن هو اک جي ڦلي جي آپريشن ڪرائڻ واسطي اسپتال ۾ داخل هو ته هن کي خيال ٿيو ته هو ان مرحيات مهربان جو نالو معلوم ڪري، جنهن جي اک هن کي نور ڏنو هو. عام طرح مريض کي اها ڄاڻ نه ڏني ويندي آهي. پر اسپتال جي ڪلارڪن سان دوستي رکي، اها ڄاڻ حاصل ڪرڻ ۾ ڪامياب ٿي ويو. اها اک مرحيات ڊنوڊ ڊي سلوا جي هئي. هو ڪرستان هو ۽ رڪارڊ ۾ موت جو سبب لکيل هو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

"قتل". نياز ۾ ان قتل جو ڪارڻ ڄاڻڻ جي اُتڪ پيدا ٿي. هن رڪارڊ مان مرحومن جي وارث پٽ جان ڊي سلوا جي ائڊريس به نوٽ ڪري ورتي، انهيءَ خيال کان ته هن کي خط لکندو.

جن ڏينهن ۾ هنجي اک جي آپريشن ٿي هئي، انهن ئي ڏينهن ۾ سري لنڪا ۾ فسادن جون خبرون اچي رهيون هيون. اتي سنهالين ۽ تاملن جي خونريز چڪتاڻ ۾ اڪيچار فرلٽ ۽ ٻيچ ڊاهه، ڪالسواڙ، سرڪار جي چوڻ موجب ٿي سؤ ماڻهو به مئا هئا. نياز، سرڪاري انگن اکرن کي سدائين ڏهن سان ضرب ڪندو هو، چونه هنجو خيال هو ته دنيا جي هر ملڪ جي سرڪار ان حقيقت کي لڪائڻ جي ڪوشش ڪندي آهي ته فسادن ۾ ڪيترا ماڻهو مئا. هن جي حساب موجب سري لنڪا ۾ ٽي هزار ماڻهو موت جو شڪار ٿيا هوندا.

نياز کي ارمان ٿيو ته سري لنڪا جهڙو امن پسند ملڪ، ساڻي ۽ شاداب ڌرتي، سڳند وارن چانهه جي باغن جو ديس، گلن ڦلن ۽ رنگارنگي پرندن واري زمين، سرن ۽ گيتن جي گونجار وارو ڏيهه، سندر نارين جو ساٿيهه، پرڏيهين لاءِ به روزگار ميسر ڪرڻ واري پونهه، دنيا وارن کي اکيون ڏيڻ واري ڌرتي اڄين انساني رت سان ڳاڙهي ٿي وڃي ۽ ٻيچ ڊاهه جي زخمن سان ڪوجهي ٿي پوي. ساڳئي وقت اهو خيال به آيس ته اهڙي سندر

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ديس ۾ راوڻ به هوندو آهي. بهرحال هن پنهنجي مرحيات مهربان ڊڏوڊ ڊي سلوا جي قتل جو ڪارڻ ڄاڻڻ واسطي هنجي پٽ جان ڊي سلوا کي خط لکيو.

جان ڊي سلوا هن کي ڊگهو ۽ تفصيلي جواب ڏنو:

”توهانجو خط گهڻي دير سان پهتو، ڇوته اسانجي وطن ۾ وڏو گوڙ ۽ گڙ ٻڙ متل آهي. هن وقت، جنهن وقت مان هي خط لکي رهيو آهيان، هن شهر ڪولمبو ۾ ڪرفيو لڳل آهي. هتي جتي مان رهان ٿو، ڏينهن جو گاڏين جي گوڙ ۽ شهرين جي شور ۾ به موسيقي محسوس ٿيندي آهي ۽ رات جي ماٺار به سنگيت ۽ سڳنڌ سان رچيل، ڳوهيل ۽ پوئيل ٿيندي آهي، اتي ڪرفيو جي سناٽي ۾ دونهين، بارود ۽ رت جي بوءِ آهي ۽ ذهنن ۾ ٽڪائن، ڌماڪن ۽ انساني ڪيهن جا دل ڏاريندڙ واڇٽ آهن. اهڙي ڊيڄاريندڙ ۽ پيڙا ڀريل ماٺار آهي، جو مان يونيورسٽيءَ جا ڪم به پڙهي نه ٿو سگهان.... توهان خط ۾ جيڪو سوال پڇيو آهي، ان جي لاءِ، يعني بابي جي موت جو واقعو پڌائڻ لاءِ مونکي سري لنڪا جي سياسي ۽ سماجي تاريخ جو پس منظر پڌائڻو پوندو....

سري لنڪا ۾ ٻه مکيه ڄاتيون رهن ٿيون: سنهالي ۽ تامل. سنهالي سري لنڪا جا آڳاٽا رهاڪو آهن، هو گهڻو ڪري ٻڌ ڌرم جا پوئلڳ آهن ۽ هنن جي ٻولي سنهالي آهي. تامل، تازي تاريخ ۾ اچي هتي آباد ٿيا

آهن، هو گهڻو ڪري هندو ڌرم جا مڃيندڙ آهن ۽ هنن جي ٻولي تامل آهي. تامل اصل ۾ هندستان جي تامل ناڊو (مدراس) پرڳڻي جا رهاڪو آهن. جڏهن ته سريلنڪا ڀيٽ، تامل ناڊو پرڳڻي کي ويجهو آهي ۽ سرسبز ۽ آباد ملڪ آهي، انڪري تامل، روزگار جي تلاش ۾ چانهه، جي باغن ۾ مزوري ڪرڻ لاءِ اچي به ايندا رهندا هئا پوءِ انگريز سريلنڪا توڙي هندستان جو حاڪم ٿيو. سامراج جي نيتي هوندي آهي: ورهايو ۽ راڄ ڪريو. انگريزن، سريلنڪا ۾ دائمي ڇڪتاڻ پيدا ڪرڻ واسطي ڏسي وائسي هندستاني نسل جا تامل باشندا هتي آڻڻ ۽ وسائڻ شروع ڪيا. نه رڳو ايترو پر وڏا وڏا سرڪاري عهدا به هنن کي ڏنا، ۽ ڪارخانيدار بڻجڻ ۾ به هنن کي خاص سهوليتون ڏنيون، ۽ چانهه جا باغ ۽ ربڙ ۽ ناريل جا کيت به هنن کي الاٽ ڪيا. انهن تامل سرڪاري آفيسرن پنهنجو هيٺيون عملو ۽ ڪارخانيدارن پنهنجا مزور ۽ زميندارن پنهنجا هاري، هندستان مان تامل ٻڻ جا آڻڻ شروع ڪيا. پاڻ جو هتي خوشحالي ڏٺائون ته هنن پنهنجن مٽن مائٽن ۽ ذات وارن کي به گهرائڻ شروع ڪيو. سامراج جو مقصد پورو ٿي ويو. هڪ ته هن ملڪ ۾ نسلن جي دائمي ڇڪتاڻ رهڻ لڳي ۽ ٻيو ته مزورن جو ٻن مختلف ملڪن ۽ مختلف نسلن جو هجڻ ڪري، پاڻ ۾ تضاد رهڻ لڳو ۽ هنن جي يونين ٺاهڻ ۽ پنهنجي سگهه پيدا ڪرڻ جو مرحلو پري

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

تي ويو.

توهان اسانجي سرزمين جي سونهن نہ ڏٺي آهي: هتي جا ناريل جي وڻن جي جهڳٽن وارا سمنڊ جا ڪنارا. هتي جا سهڻا سهڻا وڻندڙ وڻندڙ پکي. هتي جا پهاڙن تي سگهنڌ وارا من کي موهيندڙ چانهن جا باغ. هتي جا عاليشان مندر ۽ اها نہ توکي سڌ هوندي تہ هتي جي نارين تي بغداد ۽ دمشق جا خليفا بہ مست هوندا هئا. سري لنڪا جي معنيٰ ئي آهي عظيم ۽ سندر ٻيٽ.

جڏهن سري لنڪا، انگريزن کان ١٩٤٨ع ۾ آزادي حاصل ڪئي، تڏهن اتي سنهالي ٻوليءَ کي، جا اسي سيڪڙو ماڻهن جي ۽ اتي جي ڌرتيءَ جي ٻولي هئي، تنهن کي سرڪاري ۽ قومي ٻولي بنايو ويو. تاملن ان جي مخالفت ڪئي، ڇوتہ هنن انگريزيءَ ذريعي وڏا عهدا ماڻيا هئا ۽ اقتصادي فائدا حاصل ڪيا هئا. آزاد حڪومت تاملن جو ڪاليج جي داخلائن ۽ نوڪرين ۾ سندن ڳاڻاٽي آهر ڪوٽا سسٽم بہ شروع ڪيو، ڇوتہ تامل تعداد جي لحاظ کان ڪاليجن توڙي ملازمتن ۾ تمام گهڻا هئا ۽ ملڪ جا اصل رهاڪو سنهالي، گهڻائيءَ ۾ هوندي بہ انهن مامرن ۾ پوئتي رهجي ويا هئا. تاملن جي ڪن شهرن ۾ ڪئي ٿيڻ ڪري گهڻائي ٿي وئي هئي ۽ ڪارخانن ۾ هنن جي هڪ هٽي بنجي وئي هئي. سنهالين ۾ سياسي شعور ۽ قومي احساس جاڳيو تہ هنن تامل مزدورن جي ڪارخانن ۾ هڪ هٽي ٽوڙڻ جي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جاکوڙ ڪئي، ۽ انهي سنهالي مزورن کي ملازمتون ڏنيون
لڳا. تامل اهي قدم برداشت نه ڪيا ۽ مخالفت ۾
تنظيمون ٺاهيائون. انهن مان ٻه مکيه هي آهن: هڪڙي
تامل يونائيٽيڊ فرنٽ ۽ ٻي گوريلا تنظيم: تامل ٽائيگرس.
هنن سنهالين خلاف ڪارروايون شروع ڪري ڏنيون ۽
مرڪوڙي سري لنڪا کي ٻه ٽڪر ڪري پنهنجي واسطي
الڳ ملڪ "ايلام" نالي جي گهر ڪئي. آزادي کانپوءِ
به لک چوري ۽ غير قانوني طرح هندستان مان تامل
هتي ايندا رهيا. نذهن به هن وقت هنن جي آدمشماري
ويهه سيڪڙي کان مٿي نه آهي ۽ سنهالي اسي سيڪڙي
کان وڌيڪ آهن. سنهالي گهڻو ڪري ٻوڌن ۽ ٻهراڙيءَ
۾ هئا ۽ هنن جو خاص پورهيو کيتي ٻاڙي هو. تامل
گهڻو ڪري شهرن ۾ هئا ۽ سرڪاري نوڪرين ۽
ڪارخانن ۾ ڪم ڪندڙ هئا. ان طور سنهالي گهڻي قدر
جاگيرداري ۽ زرعي دور ۾ هئا ۽ تامل زياده تر سرمائيداري
۽ صنعتي دور ۾. عام طرح هنن فسادن کي نسلي فسادن
جو رنگ ڏنو وڃي ٿو ڇو ته سنهالي سري لنڪا جي
آڳاٽي نسل جا آهن ۽ تامل هندستاني نسل جا آهن.
يا انهن فسادن کي مذهبي رنگ ڏنو وڃي ٿو ڇو ته تامل
گهڻو ڪري هندو آهن ۽ سنهالي مسلمان ۽ ڪرستان
به آهن پر انهن ۾ گهڻي گهڻائي ٻڌ ڌرم وارن جي آهي.
اصل ۾ هيءَ اقتصادي ۽ قومي جنگ آهي.... سنهالين
۾ جو سياسي سجاڳي آئي ۽ قومي شعور جاڳيو ته هو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

تاملن جـي پرماريت ۾ قرمار ۾ رڪاوٽون بنجڻ لڳا، ايتري قدر جو غيرقانوني نموني آيل تاملن کي پنهنجي ڏيهه مان تڙڪڍائڻ لڳا. هن مامري ۾ سرڪاري سطح تي هندستان جي حڪومت سان ڳالهيون ٿيون ۽ هندستان ڪيئي لک تامل پنهنجي ملڪ ڏانهن واپس لڏائڻ بـه قبول ڪيو، پر ان قبوليت کي اجا عملي جامو پهرايو ڪونه ويو هـو. ان وچ ۾ تاملن پنهنجون ڪارروايون شروع ڪري ڇڏيون. هنن ڪيترائـي سنهالي ماريا ۽ سنهالين جون ڪيتريون ئي ملڪيتون تباهه ڪيون. پر هينئر سمهڻ تڏهن متو جڏهن تازو تامل ڏاڙيگرن ۲۴ — جولاءِ ۱۹۸۳ع تـي جافنا شهر ۾ هرويرو اوچتو حملو ڪري، تيرهن سنهالي سپاهي سـاري ڇڏيـا. ان ڳالهه، سنهالين ۾ بدلي جي باهه ڀڙڪائي ڇڏي ۽ سڄي ملڪ ۾ تاملن تي ۽ هنن جي ملڪيتن تي حملا شروع ڪري ڇڏيائون. نتيجي ۾ سرڪار جـي چوڻ موجب ٽي سؤ کان سرس ماڻهو مارجي ويا آهن ۽ تاملن جا گهر، دڪان ۽ بزارن جون بزاريون ساڙيون ۽ ناس ڪيون ويون آهن. هنن جا ڪپڙي جـا سترهن ڪارخانا تباهه ڪيا ويا آهن. حالتون اهڙيون خراب ٿي ويون آهن جو تاملن جون جانيون ۽ ملڪيتون بچائڻ واسطي، سرڪار کي ڪيئي هفتا پوري ملڪ ۾ ڪرفيو لڳائڻو پيو آهي ۽ پناهگير ڪئمپون ٺاهي تاملن کي اتي رهائي هنن جـي حفاظت ڪرڻي پئي آهي. تامل قيدن ۾ بـه محفوظ نـه رهي سگهيا.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

قيدن ۾ به سنهالي قيدين، تامل قيدين تي حملا ڪري، ڪوڙ تامل قتل ڪري ڇڏيا. نفرت ايتري وڌي ويئي آهي جو سنهالي پوليس ۽ سنهالي فوج بہ تاملن تي حملا ڪري رهي آهي.

ٽين دنيا جي ملڪن تي پنهنجو اقتصادي قبضو ڄمائڻ لاءِ سامراج جون جيڪي عملي حڪمتون هونديون آهن، انهن ۾ اهي بہ آهن تہ ملڪ جو ورهاڱو ڪيو وڃي، ماڻهن جي لڏ پلاڻ ٿئي ۽ پناهگير پيدا ٿين. ان ريت اهي حڪومتون ڪمزور ۽ ناپختيون ٿينديون ۽ سامراج هنن کي سهنجائيءَ سان پنهنجي چنبي ۾ رکي سگهندو. ٿي سگهي ٿو تہ سامراج سري لنڪا کي ورهائڻ لاءِ ڪا ڪيڏ ڪيڏندو هجي، جيئن انهن مان هڪڙي ٽڪري تي ڊيگو گارشيا وانگر پنهنجو لشڪري اڏو ٺاهي سگهي. اهو راوڻ جو نئون روپ آهي.

تامل هندستاني بڻجا آهن. هو سري لنڪا ۾ پورهئي جي تلاش ۾ آيا. هاڻي هو ملڪ جو ورهاڱو گهرن ٿا. ڏسو هنن جي ذهنيت! سوچيو تہ جيڪي پاڪستاني ۽ ٻيا ٻاهريان، عرب ملڪن ۾ مزوري ڪرڻ ويا آهن، سي شهري حق گهرن ۽ ڪجهہ سالن کانپوءِ ان عرب ملڪ جي هڪ حصي لاءِ خود اراديت جو مطالبو ڪن ۽ پوءِ اتي پنهنجي لاءِ جدا ملڪ ٺاهڻ لاءِ آواز اٿارين تہ پوءِ اتي جي اصلي رهاڪو عربن جو موٽ عمل ڇا ٿيندو؟ ساڳي طرح جي افغان پناهگير ساڳئي قسم جي

گھر ڪن ته پاڪستان جو سوٽ عمل ڇا ٿيندو؟ تامل جي ڪري گذريل سؤ سالن کان سري لنڪا ۾ سرد جنگ جاري آهي. مسئلي جو هڪ ئي عزت ڀريو حل آهي ته هندستان پنهنجا تامل واپس وٺي ۽ سري لنڪا، جنهن ڪنهن جو ڪجهه نه بگاڙيو آهي، تنهن کي امن ۾ رهڻ ڏنو وڃي، جيئن صديون کان وٺي اتي ٿيندو رهيو آهي. تامل هندستان ۾، جتي هو گهڻائيءَ ۾ آهن، اتي پنهنجو الڳ ملڪ ٺاهڻ جو مطالبو ڇو نٿا ڪن؟ غريب سري لنڪا کي ڇو نشانو بڻايو ويو آهي؟ ڇا انهيءَ دوش ۾ ته سري لنڪا هنن کي پناهه ڏني ۽ روزگار مهيا ڪيو؟ جي آسامي، پنهنجي سرزمين مان غيرآسامين کي ڪڍڻ چاهين ٿا ته سنڌي ڇو نٿا ائين ڪن؟

ممڪن آهي ته توهان چوندا ته توڪي ڪهڙي پڪ آهي ته سنڌين جي هن هلچل ڪري تامل سري لنڪا ڇڏي ويندا يا ملڪ جي ورهائڻ واري گهر تان هٿ کڻي ويندا؟ شايد توهان آسام جو مثال ڏيندي چوندا ته آسامين، غيرآسامين کي آسام مان ڪڍڻ جي تحريڪ هلائي، هنن هيترين جاني ۽ مالي قربانيون ڏنيون، پر هندستان جي حڪومت هنن جا مکيه مطالبا اڃا ڪونه مڃيا آهن. پر مان توکي اهو ٻڌائڻ ٿو چاهيان ته آسامين جي هلچل جي نتيجي ۾ هڪ ته وڌيڪ غيرآسامي آسام اندر اچڻ بند ٿي ويا، ٻيو لکن جي ڳاڻاٽي ۾ غيرآسامي جان بچائڻ خاطر آسام ڇڏي ڀڄي ويا ۽ جيڪي اڃا

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آسام ۽ آهن، انهن کي همت ڏي ڪاڻ ڏيندي جو ووٽرن
جي لسٽ ۽ پنهنجا نالا داخل ڪرائين يا ووٽ ڏيڻ
يا ملڪيت ۽ نوڪرين جي مامرن ۽ آسامين سان
هٿ چراند ڪن. اهڙي طرح آسامين کي جو پنهنجي
ئي صوبي اندر ڌورائيءَ ۽ آڻڻ جي سازش ٿي ڪئي
وئي، سا بند ٿي وئي آهي ۽ آسامين بہ حالي اهو ئي
ٿي چاهيو.

هتان جا هي واقعا، جي سنڌالين کان رکيو جذباتي
طرح ٿي ويا آهن، تن ڪانپوءِ هنن ۽ پنهنجي تنظيم
پيدا ڪرڻ جو احساس وڌيو آهي. اهڙي تنظيم جنهن
۾ عوام، هاري، مزور، پورهيت ۽ شاگرد شامل هجن
۽ جنهن جو پروگرام قومي، سماجي ۽ اقتصادي انقلاب
آڻڻ هجي. هنن کي پرون پئجي ويا آهن تہ هنن کي
بہ جنگيون جوٽڻيون آهن: هڪڙي ڌارين کان جند
ڇڏائڻ ۽ سامراج جي راڄن کي ختم ڪرڻ جي قومي
جنگ ۽ ٻي ٻرمارن کان آجائي حاصل ڪرڻ جي
طبقاتي جنگ ....

هي ڳالهيون لکندي منهنجو من هلڪو ٿيڻ لڳو
هو ۽ مان سدائين واري سنڌ جي هوا ۽ پنل ناريل
جي وڻن جي خوشبوءِ محسوس ڪرڻ لڳو هوس تہ
ٻاهران رستي تان سيٽيءَ جي آواز سينو سازبندي ياد
ڏياريو تہ ڪرفيو آهي ۽ وري رت، باروت ۽ دونهين
جي بوءِ چانئجڻ لڳي آهي ۽ سون کي پنوائي اچڻ

www.sindhsalamat.com   books.sindhsalamat.com

ڳجي آهي .... تومان کي اهو پڌائڻو هوم ته جن ٽيرهن سپاهين کي ٢٤- جولاءِ ١٩٨٣ تي، تامل ٽائيگرن اوچتو حملو ڪري ماريو هو، انهن ۾ منهنجو بابا به هو، ۽ جنهن جي اک تومان کي لڳائي وئي آهي. هو فوج ۾ ڪئپٽن هو ۽ وصيت ڪئي هئائين ته موت ڪانپوءِ سندس اکيون ڪنهن جئري انسان کي ڏنيون وڃن....

نهاز خط پورو ڪري، پنهنجي ساڄي اک هڪ هٿ سان ڍڪي، سامهون نهاريو ۽ سوچيائين: مان هاڻي دنيا کي سري لنڪا جي سنهالي اک سان ڏسي رهيو آهيان ....

(١٦- آگسٽ ١٩٨٣)

www.sindhsalamat.com
books.sindhsalamat.com

خالق ڏني جي غيرت

خالق ڏني کي ڪلارڪيءَ جي نوڪري ڏهه مهنا اڳ ملي هئي. نوڪريءَ جي تلاش ۾ هن کي ڇهن مهنن کان وڌيڪ جتيون گسائڻيون پيون هيون. مس مس وڃي ڪم ٿيو هوس. هنجو هيڊ ڪلارڪ ڏاڍو سخت ماڻهو هو. ٿوري ڳالهه تي پيو ڇنڇيندو ۽ ڏاڙهيندو هوس: ڪڏهن دير سان اچڻ سبب، ڪڏهن ڪم غلط ڪرڻ ڪري ۽ ڪڏهن سستيءَ جو الزام ڏئي. ٻه چار ڀيرا نه وڏي صاحب، ڊپٽي ڪليڪٽر، وٽ هن جي شڪايت ڪيائين. ان تي وڏي صاحب تي هن کي جنسي ڪتن سان گڏ ڪارايو هو. انهيءَ ڪري هو ڏاڍو ڪنبندو هو. ان ڊپ هن جو ساهه مٺ ۾ ڪري ڇڏيو هو ته متان نوڪريءَ کان نه هٿ ڌوئڻا پون. بيروزگاريءَ وارن ڏينهن جو تصور ڪري، هن جا لڱ ڪانڊارجي ويندا هئا.

هو ويهن ورهين جو سگهارو نوجوان هو. قداور ۽ ڪڻڪ رنگو. منهن تي ماتا جا هلڪا هلڪا ڪُٻ. وار ڪڪا، جي ڳهٽي تيل لڳائڻ ۽ وري وري ڦڻي ڪرڻ تي به اپائي رهندا هئا. اکيون ننڍيون ۽ نڪ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

نوڪدار. هنجي ڳالهائڻ ۽ هلڻ چلڻ سان هن جو کوٽائو رنگ پڌرو هو.

گهر ۾ ٻه ڀاتي هئا. پاڻ ۽ سندس زال هاڻي هنن جو وقت ڏاڍي مزي ۾ گذرندو هو. زال گهر جي اندر سارو ڪم ڪار ڪندي هئي ۽ ٻاهريون ڪم ڀاڄي ڀتو وغيره وٺي اچڻ هو پاڻ ڪندو هو. ٻئي نوجوان هئا. شاديءَ کي فقط ٻه سال ٿيا هئن. خالق ڏني جي پنهنجي زال سان ڏاڍي پريت هئي.

اوچتو ٻنهيءَ جي وهنوار ۾ ڦيرو اچي ويو. هڪ ڏينهن هيڊ ڪلارڪ وري هن کي دير سان اچڻ ڪري، صاحب اڳيان پيش ڪيو. صاحب اڪيلائيءَ ۾ خالق ڏني کي ڏاڍي نرم لهجي ۾ چيو ته ”ڪوشش ڪري هيڊ ڪلارڪ کي شڪايت جو موقعو نه ڏيندو ڪر.“

خالق ڏنو ته اندر ۾ ڏکي رهيو هو، پر هيءَ نرمي ڏسي، هو اچرج ۾ پئجي ويو.... صاحب هاڻي هن تي ڏاڍو مهربان ٿي پيو هو. پنهنجا ذاتي ڪم به هن کي ڪري اچڻ لاءِ چوندو هو. هڪڙي ڏينهن ڪپڙن ۾ نه ماپڻ جو هن کي هرڪو سبب ملي ويو. صاحب جو چپراسي هن وٽ آيو، ۽ سس پس ڪري ڪن ۾ چيائين ته ”هڪڙو عرضدار آيو آهي، ڪم ڪو ناجائز اٿس، صاحب ڪونه ڪندس، پر جيڪڏهن تون صاحب کي چوندين ته ضرور ڪندو. هو ماڻهو خرچي ڏيڻ لاءِ تيار آهي. هن جي درخواست کڻي صاحب، وٽ وڃ ۽

ڇڻيئس تہ منهنجو پنهنجو ماڻهو آهي."
هن کي اعتبار ئي نہ آيو، پر چپراسيءَ هن کي سوچڻ جو موقعو ئي نہ ڏنو، ۽ جهٽ پنجاهہ رپيا لکائي هن جي هٿ تي ڪري رکيائين. هو اندر ۾ ڏڪندو رهيو، پر وچي صاحب وٽ نڪتو.
"سائين، هڪ عرض آهي."
"ڇو ميان خالق ڏنا؟" صاحب مشڪي پڇيو.
"سائين، هيءَ درخواست منهنجي مائٽ جي آهي، مهرباني ڪري اها منظور ڪريو."
صاحب درخواست پڙهي.
"تون چوين ٿو تہ ڪٽي ڪريان ٿو، پيو ڪو هجي ها تہ اصل نہ ڪريان ها." صاحب سرڪي چيو ۽ صحي ڪيائين.
ان بعد پيون ڪيتريون ئي درخواستون، پٽيوالي جي چوڻ تي، خالق ڏنو منظور ڪرائيندو رهيو.
هڪ ڏينهن پٽيوالي هن کي چيو تہ "صاحب چوي ٿو تہ هاڻي جلد ئي خالق ڏني کي ترقيءَ جو موقعو ڏيو."
هن جا تہ پاڳ ڪلي رهيا هئا. ان ڏينهن، هن نماز سان گڏ شڪراني جا ٻہ نفل بہ پڙهيا.
هڪ ڏينهن، پٽيوالو هن جي پرسان اسٽول تي اچي ويٺو ۽ هن سان اوپاريون لهواريون ڳالهيون ڪرڻ لڳو. ٻيا ڪلارڪ پري ويٺل هئا. ڳالهين ڪندي ڪندي چيائين "صاحب تہ توتي بيحد مهربان آهي، پر تون بہ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

صاحب جو ڪو خيال ڪرين ٿو؟"

هن جواب ڏنو "ها چو نه، جيڪو ڪم چوندو آهي، سو ڪري ايندو آهيان، پنهنجا خانگي ڪم به اڪثر مون کان ئي ڪرائيندو آهي."

"ها، اهو ته ٺيڪ آهي، پر صاحب کي اچا به وڌيڪ راضي ڪر. مون به هنن آفيسن ۾ ڏاڙهي اڇي ڪئي آهي ۽ مونکي خبر آهي تہ ڪيئن نڪرڙيون ترقيون ملنديون آهن."

"پوءِ توهان ئي ٻڌاءِ ته مان وڌيڪ ڇا ڪريان؟"

"توهان پاڻ ئي سمجهي سگهين ٿو. زماني جو رخ ڏسي اوڏانهن هلڻ گهرجي. هن زماني ۾ ڪامياب اهو ٿو ٿئي جو ڪجهه به ڪرڻ کان نه ڪيٻائي. اها تہ خبر اٿئي ته صاحب شوقين ماڻهو آهي."

خالق ڏنو منجهيل نگاهن سان هن ڏي نهارڻ لڳو.

"صاف چو نه ٿو ٻڌائين؟"

"اچا به صاف ٻڌايان، چڱو توهان پلي سوچجانءِ. وڌيڪ سياڻي ڳالهائيندا سون."

خالق ڏنو سارو وقت سوچيندو رهيو ته پٽيوالي جو آخر مطلب ڇا هو؟ اها ته خبر هئس ته صاحب رنڊي باز آهي. هن دل ۾ چيو ته هن جو مطلب اهو آهي ڇا ته مان هن جي پوروت ڪريان، ۽ هن لاءِ عورتون مهيا ڪريان. مون کان اهڙو ڪم ڪونه ٿيندو. ڪڏ ۾ وڃي پون صاحب جون اهڙيون مهربانيون، مان نوڪري

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڇڏي ڏيندس پر اهڙو ڪڏهن ڪم ڪونه ڪندس. ها، باقي رشوت جو حصو ڪيئن ته اهو پوءِ پهچائبو....

پٽي ڏينهن سويل ئي ٽپالي اچي هن جو پاسو ورتو.

”سائين، پوءِ ڪهڙو جواب آهي؟“ هن پڇيو.

”جيڪڏهن تنهنجو مطلب آهي ته مان صاحب کي ٻه ورتون ڦاسائي آڻي ڏيان ته، مون کان اهڙو حرام جو ڪم ڪونه ٿيندو.“

”سائين، حرام حلال جو حساب ته، خدا ڄاڻي. رشوت وٺڻ به ته حلال جو ڪم ڪونهي.“

”پر مون ڪڏهن به اهڙو ڪم نه ڪيو آهي.“

”اها توهانجي لاءِ تمام سولي ڳالهه آهي. ڏسو ته، صاحب جي راضپي مان توهانکي ڪيڏا نه فائدا رسن ٿا. زماني کي منهن ڏيڻ لاءِ، سياڻي ماڻهوءَ جو ڪم آهي ته برئيءَ کان برئي شيءِ ڪرڻ لاءِ به تيار ٿي وڃي.“

”مونکي ته، ڪجهه به سمجهه ۾ نه، ٿو اچي.“ خالق ڏني چيو.

”سائين، تمام سولي ڳالهه آهي.“

”ڪيئن ڀلا، کولي ڪٿي ٻڌاءِ.“

”سائين، مان توهانکي ٻڌايان ٿو، پر ياد رکجو ان ۾ ٿي توهانجي ڀلائي آهي، ورنه صاحب کي تنهنجي پرواهه ڪانهي، تون ڪچو ماڻهو آهين ۽ صاحب چاهي ته اڄ ئي توکي نوڪريءَ کان جواب ڏئي سگهي ٿو.“

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ائين چئي، پٽيوالو هن جي ڇهري جي ڇڪاس وٺڻ لڳو.... خالق ڏني ڪو جواب ڪونه ڏنو ۽ منتظر ۽ منجهيل نظرن سان هن ڏي نهاريندو رهيو.

پٽيوالي پنهنجي چوڌاري نظر ڦيرائي ۽ هنجي ڪن جي پرسان وات آڻي، آهستي چيائين "صاحب تنهنجي زال کي ڏسي ورتو آهي ۽ هو چاهي ٿو ته هن سان ملاقات ڪري...."

خالق ڏنو ٽپي ٻاهر ٿي ويو. هنجون اکيون لعل ٿي ويون، هڪدم پوڙهي پٽيوالي کي ڳٽڙن کان ڪري ورتائين ۽ ڌونشن سان هن جي مرمت ڪرڻ لڳو: "بدمعاش، پوڙها ڪتي جا، مونکي اهڙو بيغيرت سمجهيو اٿو، تو ۽ هن حرامي صاحب اهو منصوبو سٽيو هو...." هو چوندو رهيو.

آفيس جا ڪلارڪ مڙي آيا. صاحب پڻ گوڙ تي پنهنجي ڪمري مان نڪري آيو.

خالق ڏني پٽيوالي کي ڇڏي، صاحب تي گارين جو ڌوڙيو وسائي ڏنو: "بدمعاش، رنڊي باز، شريف عورتن ۾ تو اکيون وجهي، مان پيشاب ڪريان اهڙي نوڪريءَ کي...."

صاحب جي بي‌عزتي ٿيندي ڏسي پٽيوالا، سپاهي ۽ ڪي ڪلارڪ، خالق ڏني تي اچي لڳا. ڪنهن لت هنئي، ڪنهن ڌونشو، ڪنهن پادر. هٿي هن کي رتو رت ڪري وڌائون.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

صاحب موقعي جي نزاڪت سمجهي ويو ۽ ٽڪرو ٽڪرو پنهنجي ڪمري ۾ گهڙي ويو.

عملي جي ڪن ماڻهن صاحب کي اچي صلاح ڏني ته ڪو ڪيس ٺاهي، خالق ڏني کي جيل ۾ وجهايو وڃي. پر صاحب چيو ته نه اها سزا ئي ڪافي اٿس، ۽ نوڪريءَ کان جواب ٿا ڏيونس.

ٽيلها ڏئي، خالق ڏني کي آفيس مان ڪڍيو ويو. بدن ۽ زخمن ۾ سخت سور محسوس ڪري رهيو هو. ٽنگ ۾ ڏک لڳڻ ڪري هو منڊڪائي هلي رهيو هو. هن جي مهارن ۽ نڪ مان رت وهي رهيو هو. پاهر رستي تي نلڪي مان پاڻي پيتائين ۽ هٿ منهن ڌوتائين ۽ ساهي پٽڻ واسطي پاسي سان هڪڙي دڪيءَ تي ويهي رهيو. هن کي ڌيئيءَ تي سخت غصو اچي رهيو هو. هن، هن کي خون چوڻ ڪيو؟ هن کي عجب لڳو ته ڌيئيءَ هنجي زال کي ڪٿي ۽ ڪيئن ڏٺو؟ هنجي زال پردي جي سخت پابند هئي ۽ شهر ۾ ڪنهن سان به هنن جو اچ وڃ جو رستو ڪونه هو. ها، ان پاڙيوالي کي سو ٻه چار گهرا گهر ۾ سيڌو سامان پهچائڻ لاءِ موڪليو هئائين.

هو خوش هو ته، هن غيرتمنديءَ جو پورو پورو ثبوت ڏنو هو. ”اهڙيون هزار نوڪريون به عزت تان قربان ڪري ڇڏجن. هنن بدمعاشن کي همت ڪيئن ٿي ٿئي جو اسانجي گهرو ۽ شريف عورتن ۾ ٿا اکيون

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

وجهن. هو پلا هرپل آهن ڪلب ۾ وينڌڙ ۽ آزاد خيال
ڇوڪرين تي، ڪٿي اهي ۽ ڪٿي منهنجي زال، جنهن
غير مرد جو پاڇو به نه ڏٺو آهي!" اهو سوچي، فخر
ڪان هنجو ڪپاٽ اوچو ٿي ويو، ۽ بدن جي ساري پيڙا
وسري وئي. هو اٿيو ۽ نڪرڻ وڪون ڪڻڻ لڳو. "اڄ
مولڪي اندرو سوير ڏسي، منهنجي زال ضرور حيران
ٿيندي، ۽ پوءِ مان کيس پنهنجي جوانمردي ۽ غيرت
جو سارو قصو ٻڌائيندس." انهيءَ انساهه هن جا قدم
اڃا به تيز ڪري ڇڏيا. هن کي ته پيرا ساهي پٽڻ لاءِ
رستي تي و هٿو پيو. پيو ۽ آانگو ملي ويس ۽ ان ۾ چڙهي
گهر پهتو.

هن جو گهر پهچڻ جو دستوري وقت ته ٻجا هو، پر
اڄ هو ٻارهين بجي ڌي پهچي ويـو هو. ان وقت مرد
ڪم تي هوندا آهن، ٻار اسڪولن ۾ ۽ ضاعفون رڌ
پچاءَ ۾ رڌل. گهٽي خالي هئي.

هن جي گهر جو در اندران بند هو. ڪڙو ڪڙڪايائين،
پيهر، ٽيهر، درکلڻ ۾ دير ٿي رهي هئي، ۽ هو اچو ڪو
واقعو زال کي ٻڌائڻ لاءِ بيتاب ٿي رهيو هو. هن جي
ساڄي اک سچي وڏي هئي، ۽ کاڌيءَ واري زخم مان
سمنڊڙ رت گهڙيءَ گهڙيءَ پٽي اگهيائين. هاڻي اس به
تيز ٿي وئي هئي ۽ ڪاڙهي هنجي بدن مان پگهر جا
ڦوهارا ٿي ڪڍيا.... درکڙڪائڻ سان جواب نه مليس ته
هن زور سان رڙ ڪري چيو "درکول، مان آهيان."

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٻه ٽي دفعا ساڳئي نموني سڏ ڪيائين. سندس زال اچي در کوليو.

هوءَ ڏاڍي گهٻرايل ٿي نظر آئي. منهن پيلو پئجي ويو هوس ۽ ڏڪي پئي. وات مان ڪجهه اکر نه ٿي اڪليس. خالق ڏنو پنهنجي ڳالهه ٻڌائڻ جي جوش ۾ هنجي حالت جو ڪاٿو ڪري نه سگهيو. جولس ٻه هن جي سڄيل منهن ۽ ڳاڙهي اک ڏانهن ڌيان ڪونه ڇڪيو. هوءَ هن سان اکيون ملائڻ کان لهرائي رهي هئي.

هن چيو "ڇو ايترو جلدي اچي ويا؟ ڇڱو اندر اچو ته توهان کي ميوو کارايان. اڄ خيال اچي ويم، سو پاڙي واري ڇوڪر کان بزار مان گهرايو اٿم."

"بيهه، ته مان رڳو ناڙي ڇوڙ ڪري وٺان." خالق ڏني ورائيو.

"نه، نه.... ڀرين ميوو کائو!" هوءَ سچ ڏڪي رهي هئي ۽ هن کي اهو احساس به ڪونه هو ته ڪهڙي نه عجيب ۽ اڻ ٺهڪندڙ ڳالهه چئي رهي آهي.

"ٻه منٽ نه لڳندا، ٽڪر چاڄي آهي، جاني. تو کي هيئر گهڻو ڪجهه ٻڌائڻو اٿم." خالق ڏني چيو.

هو ڪاڪوس ڏي مڙيو ته جولس هڪدم ڪري ٻانهن ۾ هٿ وڌس.

"نه نه.... اڏانهن.... اڏانهن منهنجي.... منهنجي ساهيڙي ڪاڪوس ۾ آهي...." هن چيو. هنجي آواز، هنجي چپن ۽ هنجي سڄي سرير ۾ ٿڙڪڻي هئي ۽

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هنجي عضوي عضوي تــي ٻگهر جي ماڪ ڦهجي وئي هئي. پر خالق ڏنو پنهنجي جوش ۾ ايترو ورتل هو، جو ڪجهه به محسوس ڪونه ٿي ڪيائين. البت ٿوري چڙ مان چيائين: ”نه پوءِ ائين چوين ڇو نه ٿي!“

هو اندر ڪمري ۾ وڃي ويٺو ۽ زال اهــو چئي ان ڪمري جو در بند ڪري ڇڏيو ته ”ساهيڙي پردي واري آهي، مان هن کي ٻاهر اماڻي اچان ٿي.“

هو بجليءَ جو پنکو هلائي پنهنجو پگهر سڪائڻ لڳو ۽ ساري گهڙي زال کي پڌائڻ لاءِ ان جــو خاڪو سوچيندو رهيو.

جڏهن زال ڪمري جو در اچي کوليو ته هن (زال) جي چهري جي دستوري چمڪ واپس وري آئــي هئي ۽ هن ۾ ان عورت جي اطمينان واري جهلڪ هئي، جنهن هيئر هيئر ڪاروڪاري تــي مارجي وڃڻ کان بچڻ ڪري سلامت جو ساهه کنيو هجي.

(۲۹- جنوري ۱۹۹۱)

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اتفاق جو مامرو

ماستر مجيد اڄ پاڻ کي چست ۽ هلڪو محسوس ڪري رهيو هو. ڪلاس ۾ نه ٻارن کي ٿوري گهٽي تي ٺٺا ٺوڪي ٿي ڪيائين، ۽ نه جاگرافي پڙهائڻ وقت سنڌ جي اندر ۾ سمنڊ آهي، يا حساب سيکارڻ وقت پنج اٺن پنجاسي چوڻ جهڙيون غلطيون تي ڪيائين.

اها تبديلي شاگرد به محسوس ڪري رهيا هئا. هنن ڏٺو تہ ڏهن ٻارهن ڏينهن کان، جڏهن ئي رمضان جو مهينو شروع ٿيو هو تہ سندن هي استاد چيڙاڪ ٿي پيو هو. خسيس خسيس ڳالهہ تي بہ کين لپاٽون هڻندو هو، يا رول سان ماريندو هو. اکيون سڄيل ۽ ننڊاڪڙيون هونديون هئس ۽ منهن مان بيزاري پئي بکندي هئي. پر اڄ هو هنن کي اهڙو لڳو، جهڙو روزن جي مهيني شروع ٿيڻ کان اڳ هوندو هو.

ماستر مجيد جي عمر چاليهہ سال هئي. هو ڏاڍو محنتي ۽ هوشيار استاد هو. ڪتاب پڙهڻ هنجي مکيہ وندر هئي. هنجا ڪن ڏاڍا حساس هوندا هئا. ٿوري آواز يا شور جي موجودگيءَ ۾ بہ هو نہ ڪتاب پڙهي

سگهندو هو، ۽ نه سمهي سگهندو هو. گهر ۾ رهندي، ٻارن جي ٻچڙن ٻڪرن، يا ڪنهن جي ڳالهائڻ جو آواز هوندو هو تہ هو ننڊ ڪري نہ سگهندو هو. اهائي هڪڙي ڳالهہ هئي، جنهن تي هو گهر جي ڀاتين کي ڇنڀيندو هو. انڪري جڏهن هن جي ننڊ جو وقت ٿيندو هو تہ گهر ۾ چپ چپان لڳي ويندي هئي.

هن جو گهر مسجد پرسان هو. ان جي بلند مناري ۾ چار لائوڊ اسپيڪر لڳل هئا. هڪ لائوڊ اسپيڪر جو منهن، سڌو سنئون ماستر جي گهر ڏي هو. وقت بيوقت ٻانگن ۽ واعظن جو آواز، هن واسطي عذاب هوندو هو. اهو عذاب رمضان مهني ۾ ويتر وڌي ويندو هو. هن سال واري رمضان ۾ تہ ان عذاب جي حد ٿي چڪي. اڳيان رمضان تہ سياري جي موسم ۾ ٿيندا هئا، جنهنڪري ڪوٺيءَ ۾ سڀ در ۽ دريون، ڳڙکيون ۽ روشندان بند ڪري سمهندو هو. انڪري ڪنهن حد تائين اندر ڪوٺيءَ ۾ آواز گهٽ پهچندو هو. پر هن سال تہ گرمين ۾ رمضان شروع ٿيو هو، ۽ ڪاڙهو ايترو هو، جو اندر سمهڻ سولو نہ هو. سومهڻيءَ جو ٻارهين وڳين تائين لائوڊ اسپيڪرن تي تراويحن، ذڪر، مولود ۽ واعظ جا آواز پيا گونجندا هئا. وري اڃا هو مٺڙي ننڊ ۾ هوندو هو تہ ٽين اڍائي بجي اسپيڪرن تي واڪا شروع ٿيندا هئا:

”اڀائي وڳا آهن، مسلمانو، روزو رکو!“

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

”ٻوڙا ٿي ٿيا آهن، مومنو، اٿو، روزو رکو!“

هر ٻندرهن منٽن کانپوءِ اهڙو اعلان ٿيندو رهندو هو، ويندي پنجين بجي ڌڌ ٿي مهل تائين. انهن اعلانن جي وچ ۾ ملا مولود به ڳائيندا رهندا هئا، ذڪر به ڪندا رهندا هئا ۽ نعرا به هڻندا رهندا هئا. ماستر جي ننڊ ڦٽي پوندي هئي، سهڻا سپنا ڊانوانڊول ٿـي ويندا هئا، آرام ڏيندڙ ساعتن جو خاتمو ٿـي ويندو هو. هنجي اندر ۾ غصي جي لهر اڀرندي هئي ۽ نفرت جو ڪورو ٻرڻ لڳندو هو. ٻوءِ هـو جڪ ڪائيندو ۽ پاسا ورائيندو رهندو هو. اهي آواز متڪا بنجي، هن جي دل ۽ دماغ تي لڳندا هئا، ڏينهو بنجي ڏنگيندا هئا، سيلهه بنجي چهندا هئا. ان پيڙا کان ڇوٽڪارو پائڻ لاءِ سوچيندو رهندو هو: قانوني طرح هوٽلن، محفلن، جلسن ۽ جشنن تي بندش آهي. جي لائوڊ اسپيڪر جــو لڙ نقصانڪار، آرام ۾ خلل وجهندڙ ۽ آزاريندڙ آهي ته مسجدن جي لائوڊ اسپيڪرن جي لڙ کي ڇو مختلف سمجهيو وڃي؟ اهـا ٻچاڙائي آهي، اها غير سائنسي سوچ ۽ اهو غير سائنسي طريقو آهي. پر ائين به نه آهي. حڪومت بار بار اعلان ڪندي آهي، واري سان ٻڌرائي ڪندي آهي ته مسيت ۾ لائوڊ اسپيڪر فقط ٻانگ ۽ جمعي جـي خطبي لاءِ ني سگهن ٿا، پر هي اٿپڙهيل ٻانگا ۽ جاهل ملا ائين نه ٿا ڪن، ۽ ماڻهو شخصي طرح اندر ۾ ٻوسرندي به،

www.sindhsalamat.com
books.sindhsalamat.com

مذهب جو مامرو سمجهي، ڪوڳنڊيل قدم نہ ٿا کڻن.

هن جو مٿو ڳورو ٿيڻ لڳندو هو، هن جي مٿي ۾ سور ٿيندو هو، هن جو مٿو ڦاٽڻ لڳندو هو. اهي آواز رڳو هڪڙي مسجد جي لائوڊ اسپيڪر مان نہ ايندا هئا، پر هڪ ئي وقت اٺن ڏهن مسجدن جي لائوڊ اسپيڪرن مان ايرندا هئا. ڇو تہ ڇپي ڇپي تي مسجدون هيون ۽ هر مسجد ۾ لائوڊ اسپيڪر لڳل هئا، ۽ ملا هڪ ٻئي کان گوءِ کڻڻ خاطر، آوازن جو محشر مچائيندا هئا. پوءِ ويندي اچي صبح ٿيڻ تائين اهو هل هنگامون رهندو هو. ماستر سوچيندو هو تہ جنهن کي روزو رکڻو هوندو آهي، سو اسر جو اٿڻ لاءِ پنهنجو ڪونہ ڪو انتظام ڪري ڇڏيندو آهي. گهنڊڙيءَ وارو گهڙيال ٺاهي رکندو آهي، يا ڪنهن پاڙيسريءَ کي اٿارڻ لاءِ چوندو آهي.

نہ رڳو ماستر جي ننڊ ڦٽي پوندي هئي، پر هن جو ننڊي ۾ ننڍو هڪ سال جو ڪڪو بہ ڇرڪ پري جاڳي پوندو هو، ۽ ڇيخون ڪرڻ لڳندو هو. پوءِ گوڙ تي رڳندو ئي رهندو هو ۽ ماٺ ئي نہ ڪندو هو. ٻيا ٻار بہ ننڊ ۾ بي آراميءَ کان پاسا ورائڻ لڳندا هئا. هن سال تہ سندس زال بيمار هئي. هن کي ڏاڍي مشڪل سان ننڊ ايندي هئي. وري لائوڊ اسپيڪرن جي آوازن ڪري هن جي آرام ۾ خلل پوندو هو. انڪري هن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جي حالت خراب ٿي ويندي هئي. رمضان شروع ٿيڻ کانپوءِ، هن جي بيماري بد تر ٿي وئي هئي. اهي حالتون ماستر جي زندگي زهر بڻائڻ لاءِ ڪافي هيون. هن جي دماغي توازن بگڙڻ جو به انديشو ٿي ٿي سگهيو.

پر اڄ هنجي حالت نرالي هئي. هو تازو توانو هو. گذريل رات، هو ڪتاب پڙهندي يا ڪتاب پڙهڻ جي ناڪام ڪوشش ڪندي، انتظار ڪري رهيو هو ته ملا ماڻ ڪن ته هو ننڊ جي ڪوشش ڪري، ته سادي ڏهين بجي ڌاري بجلي بند ٿي وئي. روشنيون بند ٿي ويون، آواز بند ٿي ويا. اونده ٿي وئي. سناٽو ڇانئجي ويو. هن ٿوري مهل انتظار ڪيو؛ پر بجلي ڪانه آئي. پوءِ هن کي ننڊ کڻي وئي.

جڏهن اک کليس، تڏهن پهرين سمجهيائين ته روز وانگر ملي جي لائوڊ اسپيڪر تي اذان جي پهرين رڙ تي ننڊ ڦٽي آهي. پر اکيون چڱيءَ طرح کولڻ تي ڏٺائين ته سج چڙهي آيو هو. اٿي ويهي رهيو. سندس جوءِ ۽ ٻار به اڃا مٺي گهري ننڊ ۾ هئا. سمجهه ۾ ڪونه آيس ته اڄ ڪيئن لائوڊ اسپيڪرن جي عذاب کان بچي وياسين؟ پوءِ سمجهي ويو ته سومهڻيءَ جو جيئن بجلي خراب ٿي آهي ته وري ٺيڪ نه ٿي آهي. انڪري ٿي ساري رات لائوڊ اسپيڪرن به ڪم ڪونه ڪيو آهي.

هونءَ ته بجلي بند ٿيڻ تي بجليءَ وارن کي گهٽ

پروفيسر]

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

وڌ ڳالهائيندو هو ته گرميءَ ۾ ته مارين پيا ليڪن پڙهڻ جو مزو ته خراب ڪن پيا ڪمرڪار ۾ رخنو ته وجهن.
هر بجليءَ جي خراب ٿيڻ جي اتفاق ڪري اڄ هُن بجليءَ وارن کي ڪو برو اکر ڪونه چيو. پاڻ دل ۾ چيائين: ”اڄوڪي رات هنن بجليءَ وارن ته ٻارڙن، ابهمن، بيمارن، پوڙهن، ڏينهن جي ٿڪاوٽ کان چور چور ٿيندڙ پورهيتن ۽ مون جهڙن حساس طبيعت وارن جي دعا ڪٺي آهي. هنن وڏو ثواب حاصل ڪيو آهي.“

هر ٻي رات جو وري ساڳي جٺ ٿيڻ تي هو سوچڻ تي مجبور ٿيو ته فقط بي عمل، بزدل ۽ ڇڙوڇڙ ماڻهوئي ”اتفاق“ جو سهارو وٺندو آهي، ۽ ”اتفاق“ تي خوش ٿيندو آهي.

(۲۰- سيپٽمبر ۱۹۷۴)
تحريڪ: جنوري ۱۹۷۵

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

بچاءُ

سچل، ڳوٺ ۾ ٻن خصوصيتن ڪري سڃاتو ويندو هو. هڪ تہ هو "ملڪي بچاءَ لاءِ بچت وارا سرٽيفڪيٽ" باقاعدي خريد ڪندو هو. ڀلي تہ ڪيتري بہ ڪفايت ڪرڻي پوي، يا وت کان وڌيڪ پورهيو ڪرڻو پوي، پر هر ڇهين مهيني، هي سرٽيفڪيٽ خريد ڪرڻ خاطر، هو هڪ سؤ رپيا ضرور بچائيندو هو. ڳوٺ ۾ هيءُ هڪڙو ٻي شخص هو، جو اهي سرٽيفڪيٽ وٺندو هو. اهي ڳنهڻ لاءِ، هن کي ٻارنهن ميل پري، تعلقي جي مرڪزي شهر ۾ وڃڻو پوندو هو.

انهن سرٽيفڪيٽن جا فائدا، اخبارن جي اشتهارن ۾ پڙهيا هئائين تہ بچت جي بچت ٿئي ٿي، ماڻهو ملڪ جي بچاءَ ۾ مددگار ٿئي ٿو، ۽ ڏهن سالن ۾ سيڙايل رقم ٻيڻي ٿي ملي ٿي. هو ٻارنهن سالن کان اهي سرٽيفڪيٽ ڳنهندو ٿي آيو. انڪري ٻن سالن کان، هن کي هر ڇهين مهني بہ بہ سؤ رپيا ملندا ٿي آيا. سچل کي ڏسي، هاڻي ٻين کي بہ ريس آئي هئي. ٽي چار ٻيا ڳوٺاڻا بہ "ملڪي بچاءَ لاءِ بچت وارا سرٽيفڪيٽ"

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

خريد ڪرڻ لڳا هئا.

سچل واديڪو ڪم ڪندو هو. پنج ڇهه درجا سنڌي پڙهيل هو. ننڍي هوندي کان ئي اخبارون، رسالا ۽ ڪتاب پڙهڻ جي هير پرائي هئائين. پڙهندي پڙهندي، هنجي حساس دل جاڳي اٿي، هنجو پنهنجي ڌرتيءَ سان پيار جاڳي اٿيو، هنجا جذبا جاڳي اٿيا. پوءِ هنجي ويچارن ۽ جذبن، لفظن جي صورت اختيار ڪئي ۽ هن لکڻ شروع ڪيو. اها هئي هن جي ئي خصوصيت: هو شعر ۽ ڪهاڻيون لکندو هو. هن جي لکڻين جا موضوع ڏاڍا سادا سودا هوندا هئا. ڳوٺ ۽ ان جي آسپاس واري ڀراڙيءَ ۾ جيڪي گهٽنائون ٿينديون هيون، انهي جي ماڻهن جون تڪليفون ۽ ڏک سور، هنن سان ٿيندڙ ڏاڍايون، جدا جدا مسئلن تي هنن جا ويچار ۽ جذبا، هنن جا سک ۽ سپنا، تن کي شعر يا ڪهاڻيءَ جو ويس پهرائيندو هو.

هن جون اهي لکڻيون اثرائتيون هونديون هيون ۽ پڙهندڙ ڏاڍو پسند ڪندا هئا. ايڊيٽر اهي خوشيءَ سان پنهنجين اخبارن ۽ رسالن ۾ ڇپيندا هئا. اڪري هو ٻرڪ ليکڪ بنجي ويو. هنجي لکڻين ۾ ڳوٺاڻن جي پيڙا جي پڪار هئي، هنن جي زخمن واسطي پهو هو، هنن جي بيحس ذهن لاءِ چهنڊڙي هئي، هنن جي جيون جي اونداهين ۾ اميدن جون لاٽون هيون. هو سنڌن ڏک کي پنهنجو ڏک سمجهڻ وارو دانشور هو. پنهنجي ڳوٺاڻن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جي مظلوميت ڏسي، هنجي ذهن تي ڪرت هلي لڳندا هئا، هن جي دماغ ۾ واهولن جا وڏ پوندا هئا، هن جي شعور ۾ لوچ پوچ جون جنبوريون جڪڙجي وينديون هيون. بيمارن ۽ بکايلن جون ڪيئون متڙڪا بنجي هن جي مغز تي لڳندا هئا، يا ڪوڪا بنجي ڪڪ ۾ چڀندا هئا. هو نه رڳو قلم ذريعي، پر پنهنجي عمل ذريعي، پر پڇت آهر، هڙئون ۽ وڙئون به ڳوٺ ڀاين جي سهائتا ڪندو هو. جن واقعن ۽ جذبن کي هن پنهنجي لکڻين جو مواد بڻايو هو، تن مان ڪي هي آهن:

ڳوٺ وارن، ڳوٺ ڏانهن ايندڙ ڪچي رستي کي، ڏانهون ۽ درخواستون ڪري، پڪو ڪرائڻ منظور ڪرايو. ڳوٺ جي وڏيري، ان جي مخالفت ڪئي ۽ پنهنجو اثر رسوخ هلائي، رستي پڪي ڪرائڻ واري رٿ رد ڪرائي.... ساڳئي وڏيري جي چرچ تي، پوليس هڪ مسڪين هاريءَ تي ڪوڙي تهمت لڳائي، هن کي ٿاڻي تي ايترو پيٽيو، جو هو مري ويو ۽ ان جو ڪوبه داد فرياد ڪونه ٿيو.. ڳوٺ جي هڪڙي نوجوان ڇوڪري کي لشڪر ۾ محض انڪري نه ڪنيو ويو، جو هو هتي جو هو. تعليم صحت ۽ جسماني لحاظ کان ته هن ۾ ڪا اوڻائي هٿ ڪري ڪونه سگهيا، پر هن کي اهو چئي رد ڪري ڇڏين ته ”تون ذهني طور پختو نه آهين.“.... هن ڳوٺ جي پرسان پاهرين آفيسرن کي، انعام طور، زمينون ڏنيون ويون، جيتوڻيڪ ان تي اصل

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

حق هن ڳوٺ جي انهن هارين جو هو، جي بي زمين ۽ بي گهر هئا.... هندن جي ڇڏيل زمين، انهن هارين کي جي اها زمين ڪيڙيندا هئا، تن کي ڏني ويندي، پاهرين کي بخش ڪئي وئي، جيتوڻيڪ انهن ڪليمن جا ڪلم ڪوڙا هئا. هنن کي ڏسڻ ۽ هنن سان ڳالهائڻ سان پڌرو هو ته زمين، کيتي ۽ زمينداريءَ سان، هنن جو پري کان به واسطو نه رهيو هو.... ڳوٺ جا ڪجهه پڙهيل ڳڙهيل ۽ ڊگرين وارا ڇوڪرا، نوڪرين لاءِ درخواستون ڪندا هئا، ۽ انٽرويو لاءِ ويندا هئا، پر نا اميد ٿي موٽندا هئا اهي نوڪريون پاهرين کي ملنديون هيون، جيتوڻيڪ اهي هنن سنڌي اميدوارن کان تعليم ۽ لياقت ۾ گهٽ هوندا هئا....

سچل پنهنجي دڪانڙي ۾، پنهنجي وسلڙن سان ڪم ڪري رهيو هو. هي دڪانڙو، سنڌس ڪچي گهر جي آڏو ننڍڙي ڪوٺڙي هئي. دروازي جو چوڪاٺو ٽي ناهيائين. ڪاراٺيءَ سان چار پٽيون چيريائين. واهولي سان انهن جا پاسا سڌا ڪيائين. رنديءَ سان رهڙي اهي پاسا لسا بڻايائين. گرمٽ سان ان ۾ سل ڪڍيائين. پوءِ رنبيءَ ۽ واهولي سان اهي سل وڏا ڪيائين. وري هرهڪ پٽيءَ کي رندو هڻي، هڪ اک بند ڪري، ٻي اک جي سامهون اها پٽي جهلي، ان جي هڪ ڪراٺي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

۽ سڌائي چڪاسيائين، ۽ ڪوئلا سان ڪنڊون ڪڇيائين.

محنت ڪرڻ ڪري، هنجو بدن ٻڳهرجي ويو هو. جڏهن ٿڪو ٿي ته ساهي پٽڻ خاطر، اتي گهڙا منجهه ئي رکيل کهڙي مان، جنهن ۾ پاڻي اوتي ٿي پيتائين. پوءِ ڪتر موڙي، وري ڪرت ۾ جنبي ٿي ويو.

هو چاليهن سالن جو ڪل سنهڙو ۽ ضعيفڙو انسان هو. مٿي تي اڇو ميرو پٽڪو، سادي ململ جو پهراڻ ۽ اجرڪ جي گوڏ. چهري تي ننڍي ڏاڙهي هئس. ڳالهائيندو هو ته مرڪندو هو. ڪم ڪندو هو ته ڪونه ڪو گيت جهونگاريندو رهندو هو.

دڪان ۾ ٻه جارا هئا. هڪ ۾ ڊکائڪا اوزار هئا ۽ ٻئي ۾ ڪتاب، رسالا ۽ اخبارون. ساڄي ڪن ۾ پينسل اٽڪيل هوندي هئس. ان سان هو ڪاٺ ڪٽڻ لاءِ يا ٻڌائين ڪيڻ لاءِ نشان ڪيندو هو. ڪم ڪندي ذهن ۾ ڪو شعر يا ويچار ايرندو هوس ته انهيءَ پينسل سان پني تي محفوظ ڪري ڇڏيندو هو.

■ ■

ان ڏينهن، جڏهن ڪم ڪري، هو ٿڪجي چور چور ٿي پيو هو، تڏهن، پوليس اچي سچل جي دڪانڙي تي سهڙي. هوءَ هن کي گرفتار ڪرڻ آئي هئي.

سچل حيران ۽ ششدر ٿي ويو.

”کهڙي ڏوهه ۾ ٿو مونکي پڪڙيو وڃي؟“

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

”ملڪي بچاءَ جي قانون هيٺ.“
”ڇا؟“
”ملڪي بچاءَ جي قانون هيٺ!“
”وري ڇو؟“
”ملڪي بچاءَ جي قانون هيٺ.“
”مان ته ملڪي بچاءَ جا سرٽيفڪيٽ خريد ڪندو آهيان.“
”تون پنهنجي ليکن ۾ ماڻهن کي بغاوت تي ڀڙڪائيندو آهين. توکان ملڪ کي خطرو آهي.“
”مان ته ملڪي بچاءَ جا سرٽيفڪيٽ خريد ڪندو آهيان، ۽ اخبار ۾ ڇپجندڙ اشتهار موجب بچاءَ ۾ مددگار ٿيندو آهيان.“
”تون غدار آهين، ٻين ملڪن جو ايجنٽ آهين، اسلام جو دشمن آهين!“
هن کي هٿڪڙيون پهرايون ويون.

(١٧- جون ١٩٧٤)
تحريڪ: آگسٽ ١٩٧٤

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ارادي جي مرڪ

تنهنجو وارو آيو ته ٽوڪي بيمارن واري اسٽول تي اچي وهڻ جو اشارو ڪيم. پر تـو چيو تـه مونکي جلدي ڪانهي، پهرين ٻين کي ڏسي وٺو. ٻين کان واندو ٿي، مون وري ٽوڪي اچڻ لاءِ چيو. ويجهو اچي تـو چيو ”سائين مونکي توهان سان خلاصو ڳالهائڻو آهي.“ هينئر مون ڏٺو ته تون جوان ۽ ٺاهوڪو، پر ٿڪل، سڪل پيلو پيلو ۽ ڪومائل هئين. تنهنجي ڳالهائڻ ۾ گهٻراهٽ ۽ لرزش هئي ۽ تون ڳالهائڻ وقت اکيون ملائڻ کـان لهرائي رهيو هئين. مان تنهنجي هلت مان پروڙي ويو هوس ته تنهنجو ڪهڙي قسم جـو مسئلو آهي. ٽوڪي چڪاس ڪوٺيءَ ۾ وٺي ويس ۽ حال احوال ٻڌائڻ لاءِ چيم. تنهنجا چپ ڦڙڪي رهيا هئا ۽ آواز نه ٿي نڪتو ۽ تنهنجو منهن وڌيڪ هيڊو ٿيڻ لڳو. نيٺ تو شروعات ڪئي: ”سائين، پنهنجي ڪار منهائيءَ جو ڪهڙو ويهي داستان ٻڌايان. شرم جـي ڪري توهان تائين پهچڻ ۾ به ڏاڍي دير ڪئي اٿم. توهان ته ڊاڪٽر آهيو، توهان کان ڪجهه لڪائڻو هجي ها ته اڄ به توهان وٽ ڪونه

اچان ها. پر جي منهنجن ڪرتوتن جي خبر توهان منهنجن واقفڪارن يا دوستن عزيزن کي ٻڌائي ته مان شرم ۾ مري وينداس يا آپگهات ڪندس." مان سمجهي ويس ته تون مونکي ٻڌائڻ لاءِ تقرير سوچي آيو آهين، جنهن جي اها تمهيد هئي. مون توکي آٿت ڏيڻ خاطر چيو: "ماڻهو پنهنجي زندگي ۽ ڪردار جون انتهائي شخصي ۽ ڳجهيون ڳالهيون ڊاڪٽر کي ٻڌائيندا آهن. نه رڳو مرد، پر عورتون پڻ. اهڙيون ڳالهيون، جي ڪو عيسائي "گناهه ٻاسڻ" Confession جي رسم وقت پادريءَ کي به نه ٻڌائيندو هوندو. اهڙي طرح مرد ته ٺهيو، پر عورتون، جي پنهنجو منهن به ڪنهن غير مرد کي نه ڏيکارين، سي ضرورت وقت پنهنجي بدن جو ڪوبه حصو ڊاڪٽرڪان ڇڪاسارائينديون آهن. منهنجو مطلب آهي ته اهي حقيقتون ڊاڪٽر ۾ سياويڪ ذميواريءَ جو احساس پيدا ڪيو ڇڏين ۽ هو بيمار جي جسم توڙي ڪردار جا راز پاڻ تائين محدود رکيو ڇڏي."

منهنجي گفتن تنهنجي گهٻراهٽ ۽ ڇهري جي پيلاڻ ۾ گهٽتائي آندي هئي. ان مان مون سمجهيو ته تو ۾ خود اعتمادي ۽ مون ۾ ڀروسو پيدا ٿي چڪو آهي. پوءِ تو پنهنجي تقرير وري شروع ڪئي: "اسين شاگرد اڪثر ئي بدنام آهيون ته اسين پڙهون ۽ محنت ڪونه ٿا ڪريون، ڪاپي، ڪارتوس ۽ پستولن سان امتحان پاس ڪريون ٿا، يا عهديدار بڻجي، سياسي غلبي سان بنا امتحان

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڏکري وٺڻ جي ڪوشش ڪريون ٿا، هاسٽلن ۾ نشي جي واهپي ۾ سڀني کان اڳرا آهيون، ۽ جيلن ۾ چرس ۽ اغلام بازيءَ ۾ رڪارڊ ٽوڙي ويٺا آهيون. سو جڏهن مان توهانکي پنهنجي ڪٿا ٻڌائيندس ته توهان کي انهن ڳالهين جو هڪ وڏيڪ ثبوت ملندو."

تون مان تي وڌين ۽ مون کان ڪجهه ٻڌڻ واسطي مون ڏي نهارڻ لڳين. مون چيو: "انهن اوڻاين لاءِ مان "شخص" کي هروڀرو اپترو جوابدار نه ٿو سمجهان. ان لاءِ اصلي جوابدار "سماج" آهي. طبقاتي سماج ڪي گندو آهي. اهوئي اهي گندگيون پيدا ڪري ۽ پکيڙي ٿو. اسانجي نوجوانن ۾ اهي اوڻايون ۽ ڪوتاهيون، ٻين قومن جي نوجوانن کان وڌيڪ انڪري آهن جو اسان جي قوم وڌيڪ پيڙيل، وڌيڪ پرماريل ۽ وڌيڪ ڏنڙيل آهي. اسانجي شاگردن ۾ اهي ڪوتاهيون وڌيڪ ان ڪري آهن جو هنن ۾ ٻين شاگردن جي ڀيٽ ۾ محروميءَ جو احساس وڌيڪ آهي. حقيقت ۾ اهي ڪوتاهيون، موجوده سماج خلاف احتجاج به آهن ۽ بغاوت به آهن. احتجاج ۽ بغاوت، زندگيءَ سان پيار جا اهڃاڻ هوندا آهن. البت هڪڙي ڳالهه آهي: شاگرد سڃاڻ ۽ باشعور ٿولو آهن، ۽ سماج بدلائيندڙن جي جٿي جي اڳيان اڳيان هلندڙ. انڪري هنن کي، ۽ خاص ڪري انهن کي جي قومي جاکوڙ ۾ جنبيل آهن، پنهنجي ڪردار تي ڪڙي نگاهه رکڻ گهرجي. هنن کي احتجاج

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

۽ بغاوت لاءِ نشي بازي ۽ ڪاپي ڪرڻ جھڙيون ياڇوڪڙائپ جون واٽون وٺڻ نه ڪپن، پر انقلابي طريقا اختيار ڪرڻ ڪپن."

اتي تون مرڪڻ لڳو هئين. مون توکان پڇيو "ڇو، مرڪين ٿو؟" ته وراڻيو "سائين، مرڪان ان ڪري ٿو جو مون ٻڌو هو ته توهين ڊاڪٽر سان گڏ دانشور به آهيو ۽ ليڪچر ڏيڻ جو موقعو هٿان نه ڇڏيندا آهيو."

اهو ٻڌي، مان ٿورو ڪڪووڪو ٿي ويس. هاڻي ڪجهه آواز ٻڌڻ ۾ اچي رهيا هئا. انجو مطلب هو ته ٻه چار مريض ڪمائي ويٺا آهن. انڪري توکي چيم "چڱو، هاڻي جلدي پنهنجو حال حوال ڏي، ٻيا بيمار اچي ويا آهن." ته ساعت سوچي چيو: "سائين، هاڻي مونکي خاطري ٿي آهي ته مان صحيح جڳهه تي ۽ صحيح ماڻهوءَ وٽ آيو آهيان. منهنجو داستان ڪافي وڏو آهي ۽ مان توهانکي سڀ ڪجهه بنا شرم حيا ۽ لڪ لڪاءَ ذري پرزي ٻڌائڻ چاهيان ٿو، جئين منهنجو مسئلو مڪمل صورت ۾ اوهانجي سامهون اچي ۽ توهين ڪو اثرائتو حل تجويز ڪريو. انڪري پنهنجو داستان لکي، سڀاڻي توهانکي ڏئي ويندس، توهان واندڪائيءَ ۾ پڙهجو. ان ڪانپوءِ مان توهان وٽ مشوري لاءِ وري ايندس."

تنهنجو داستان ڏاڍو ڊگهو ۽ تفصيلي هو. ان جي ڪن خاص ذڪرن جو تت ڪجهه هن ريت

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هو.... تو لکيو هو تہ توکي وڏن کان خبر پئي تہ تون پنهنجي پيءُ ماءُ جو پهريون ٻار ۽ سڪيلڌو پٽ هئين، جنهن وقت تون بيحد سهڻو ۽ من موهڻو هئين. تنهنجا پيءُ ماءُ ڏاڍا وهمي هئا ۽ انهيءَ وهم کان تہ متان توکي ڪنهن جي نظر نہ لڳي وڃي، توکي عمر جا پهريان پورا ٻہ سال گهر جي چوديواريءَ کان ٻاهر نہ ڪڍيو ويو. ايتري قدر جو بيماري سيماريءَ ۾ بہ ڪنهن حڪيم يا ڊاڪٽر وٽ وٺي ڪونہ ويا. انهيءَ دوران وڏي بخار ڪري تون سخت بيمار ٿي پئين ۽ اها بيماري ڪيترا مهينا هلي. پوءِ توکي پيٽان وڏا وڏا ڪيڙا نڪرڻ لڳا ۽ اهو روڳ، پورو ۽ صحيح علاج نہ ٿيڻ ڪري، تنهنجي ڏهن ٻارهن سالن جي ڄمار جو ٿيڻ تائين هلندو هليو. تون ڇهن سالن جو هئين تہ تنهنجي ماءُ مري وئي. جلد ئي تنهنجي پيءُ ٻي شادي ڪري ڇڏي. جئين تون وڏو ٿيندو وئين تئين تو محسوس ڪيو تہ گهر جي ماحول ۾ تو لاءِ نہ پيار آهي ۽ نہ سک. گهُٽ جي وايو منڊل ڪري، تون اڃا ساماڻو بہ ڪونہ هئين تہ جانورن سان زنا ڪرڻ لڳين. جوانيءَ جا جذبا ڪٽر ڪٿڻ لڳا تہ ساڳي ڪار ڇوڪرن سان ڪرڻ ۾ شروع ٿي وئين. اهو سلسلو هلندو هليو. ويهن سالن جي عمر ۾ توکي پهريون پيرو ڪنهن عورت سان مڪا ميلو ڪرڻ جو موقعو مليو. وري بہ ٻہ ٽي پيرا اهڙو وجهہ هٿ آيو. تو محسوس ڪيو تہ عورت ۾ تنهنجي ايتري

دلچسپي ڪالهي، جهڙي ڇوڪرن ۾، تو مختلف عورتن ني آزمائش ڪئي. پوءِ پاڻ تو ڏٺو ته ڪنهن به عورت سان گڏجاڻيءَ وقت تنهنجي مردانگي سرد پئجي ٿــي وڃي. ڇوڪرن جي حالت ۾ ائين ڪونه ٿي ٿيو. تو اهو پڻ لکيو هو ته هن وقت ٢٤ سالن جو آهين، پر مٿين ماٺري ۾ تنهنجي ڪيفيت ساڳي آهي. تو پنهنجي گذريل بيمارين جي روئداد به لکي هئي. تنهنجي لکڻ موجب تنهنجي اهــڙن ڪرتوتن ڪري تنهنجي ساري چمار بيمارين ۾ ڪٽي آهي. هڪ ته بي ڇڏي ٿي ڪانه: گئس ۽ پيٽ جون تڪليفون، جسماني روڳ، ضعيفائي، دماغ جي هيڻائي، حافظي جي گهٽتائي، اکين آڏو ڏنڊ، پنوائي. توکي ذهني پريشاني ۽ بي آرامي به رهندي آئي. انڪري چانهه ۽ سگريٽ جي سخت عادت پئجي وئي. البت نشي کان پاڻ بچائي وئين. تـو لکيو هو ته الهن ڏينهن ۾ نمازون به ڏاڍيون پڙهيم ۽ روزا به سڀ رکيم. اهو به لکيو هيئي ته هونءَ تون پڙهڻ ۾ ڏاڍو ذهين ۽ هوشيار آهين ۽ تقرير ڪرڻ جو ماهر. اسٽيج تي چڙهندو آهين ته ٻڌندڙن جي دلين ۾ مچ مچائي ڇڏيندو آهين. پڇاڙيءَ ۾ تو چاڻايو هو ته تنهنجو علاج اهڙو ٿئي جو تنهنجي پيار جو نشانو عورت بنجي، تـو ۾ جو فلاڻو جسماني عيب آهي اهو ٺيڪ ٿئي ۽ بدن ۾ طاقت اچي، ڇو ته هاڻي تنهنجي شادي ڪرائي پئي وڃي ۽ ڏسجي ٿو ته توکي اها شادي ڪرڻي پوندي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

تنهنجي هيءَ لکيت پڙهي، مان دل ئي دل ۾ تنهنجي مسئلن جــي طبي ۽ نفسياتي چند ڇاڻ ڪرڻ لڳس. مان فرائيڊ جي جنسيات جي نظرين مان اڻواقف ڪونه آهيان، پر هنجي نظرين ۾ اجتماعيت (Collectivism) کان وڌيڪ انفراديت (Individualism) آهي ۽ خارجيت کان وڌيڪ داخليت آهي. اصل ۾ مونکي تنهنجو بنيادي مسئلو اهو نظر آيو ته، تون پيار جو بکيو هئين. انسان جو ڪردار، تربيت ۽ ماحول جي اثر هيٺ روپ وٺندو آهي. ماءُ جــي موت جــي ڪري تون ننڍي هوندي کان ئي هنجي پيارکان محروم رهجي وئين. ماٽيلي ماءُ کان نه رڳو توکي پيار نه مليو، پر سختي بـــه ڏسڻي پئي، ۽ هن کي جڏهن پنهنجا ٻار ٿيا ته، تون صفا نظرانداز ٿي وئين ۽ نفرت جو سنئون سڌو نشانو. پيءُ به ٽئين زال جي اثر هيٺ توکان پاسيرو ٿي ويو. گهر جي اوڙاهه کان پري رهڻ لاءِ تو ٻاهر دلچسپيون وڌائي ڇڏيون. تنهنجو ڪجهه وقت گهوٽ جــي رولو ڇوڪرن جي سنگت ۾ گـذرڻ لڳو. جتي تـــه طبقاتي سماج ۾ ڇوڪرن ۽ ڇوڪرين، مردن ۽ ضاعفن کي غير فطري، غيرمساوي ۽ غير انساني طرح الڳ رکيو ٿو وڃي ۽ ٻهراڙيءَ ۾ ته پاڻ اها دوري سرس آهي، انڪري اتي جا رولو ۽ گهر جا ٺڙيل ڇوڪرا، سنگت ۾ اچــي، جانورن ۽ ڇوڪرن کي پنهنجو جنسياتي نشانو بڻائڻ جا عادي ٿي ويندا آهن. توکي ته وري ماٽيلي ماءُ جــي روش ڪري دل

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جي گهراڻن ۾ زال ذات کان نفرت ۽ هم جنس وارن ڏي لاڙو پيدا ٿيو. انکري تنهنجي اها عادت دائمي صورت اختيار ڪندي ويئي.... طبقاتي سماج ۾ زال ۽ زمين وانگر ٻارڪي به ذاتي ملڪيت سمجهيو وڃي ٿو، ۽ شادي ۽ خاندان جي سرشتي ۾ ٻارڪي پنهنجي پيءُ ماءُ يا رڳو پيءُ يا رڳو ماءُ جي اثر ۽ روش جو محتاج رهڻو پوي ٿو. خود فرائيڊ جي اِيپاس موجب ڪنهن به انسان جون جنسياتي عادتون ۽ جنسياتي برايون، ننڍپڻ ۾ پيءُ ماءُ جي روش ۽ ڪردار، پيءُ ماءُ جي پاڻ ۾ لاڳاپن ۽ گڏ رهڻ يا طلاق جي صورت ۾ الڳ ٿي وڃڻ جي اثر هيٺ وجود وٺن ٿيون. طبقاتي سماج ۾ شادي، جنهن کي جنسياتي جذبي جو حل ڪري سمجهيو وڃي ٿو، سا خود ڪيترن جنسياتي مسئلن جو ڪارڻ بڻجي ٿي، نه رڳو پنهنجي پابندين ڪري، پر ان مان پيدا ٿيندڙ خاندان ڪري پڻ.

هي ڏينهن تون آئين ته تنهنجي ڇوري تي انتظار ۽ غير يقيني جا پاڇولا هئا، جڏهن ڪو جوابدار فتوا ڏيڻ واري ڏينهن ڪورٽ ۾ هوندو آهي. مون توکي مٺيون سڀ ڳالهيون ٻڌايون، ۽ تنهنجي جسم جي چڱيءَ طرح تپاس به ڪيم. مون توکي ٻڌايو ته تو ۾ ڪابه جسماني خرابي ڪانهي ۽ تنهنجي ڪنهن عضوي ۾ ڪا توري گهٽي طبعي تبديلي آهي ۽ جنهن جو توکي بيحد الڪو هو ته ان بابت مان توکي يقين ٿو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڏيارڻ نه انڪري ان عضوي جي ڪارڪردگيءَ تي
ڪو اثر پئجي نه ٿو سگهي. پوءِ مون ٿوکي ٻڌايو ته
ٿوکي جهڙيون بيماريون پئي رهيون آهن، ان جو ڪارڻ
جسماني نه پر نفسياتي آهي. طبقاتي سماج ۾ ”گناهه
جو احساس“ پيدا ڪيو ويندو آهي. تنهنجي هن عادت
کي گناهه سڏيو ويو آهي. ٿوکي اها خبر هئي ۽ تنهنجي
ذهن ۾ اها ڳالهه ويٺل هئي، تنهن هوندي به تون پاڻ
کي روڪي نه سگهيو آهين. اها ذهني ابتڙائي، تنهنجي
جسماني بيماريءَ جي صورت ۾ پئي پڌري ٿئي آهي.
تنهنجي ذهن کي خوف به ڳاريندو رهيو آهي: سماج ۾
بدناميءَ جو خوف ۽ قانون جي پڪڙ جو خوف....
مان ٿوکي ٻڌايان ٿو ته مرد جو مرد سان اهڙو ناتو،
جسماني صحت لاءِ، مرد ۽ عورت جي اهڙي ناتي کان
وڌيڪ هاڃيڪار نه آهي. جي ائين نه هجي ها ته انگلنڊ
۾ قانوني طرح اهڙي ناتي کي پڪڙ کان آجو نه ڪيو
وڃي ها.... مون ٿوکي ٻڌايو ته اها هڪ عادت آهي ۽
جڏهن ڪا عادت پڪي پختي ٿي ويندي آهي ته ان
کان جند ڇڏائڻ ڏاڍو مشڪل هوندو آهي، ۽ هن عادت
جو واسطو ته جنسيات سان آهي، جو انسان جو لذيذترين
جذبو آهي. تو پاڻ ڏٺو آهي ته خدا جو خوف (گناهه
جو احساس)، سماج جو خوف ۽ قانون جو خوف به
ٿوکي باز رکي نه سگهيا آهن. ٿوکي خبر هوندي ته
رڳو سگريٽ ڇڪڻ جي عادت به ماڻهو ڇڏي نه

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سکھندو آهي.... هاڻي توکي پاڻ کي ذهني طرح تيار ڪري عورت سان ناتو رکڻو پوندو ۽ لاڳيتو ناتو رکڻ جي ڪوشش ڪرڻي پوندي، ڀوءِ منڊ ۾ ناڪامي ٿي ڇو نه ٿئي. اهي رڳو عادت مٽائڻ جو سوال ۽ لاڳيتو ارادي جي سات سان انهن ٿي سگهي ٿو. ذهني ڇڪتاڻ گهٽائڻ لاءِ سان توکي Tranquilizers ۽ طاقت جون دوائون لکي ٿو ڏيان. سگريٽ جي عادت وانگر ٻيون عادتون دوائن سان نه پر ارادي سان ڇڏي سگهجن ٿيون. تو وٽ ته عظيم ارادو موجود آهي. تون وطن دوست نوجوان آهين. وطن خاطر ماڻهو پنهنجي حياتيءَ جو ٻليدان ڏيڻ کان به نه ڪيٻائيندو آهي. هي ته هڪ عادت تان هٿ کڻڻ جو سوال آهي. جڏهن تون اهو ارادو پختو ڪندين ته ڏسندين ته جو ڪم سماج ۽ قانون جو خوف نه ڪري سگهيو، سو ڌرتيءَ جي پيار ڪيترو نه سهنجائيءَ سان ڪري ڇڏيو....

ان وقت واري تنهنجي ٻچاڙڪي مرڪ مونکي اجا ياد آهي.

(۱۰ جنوري ۱۹۸۳)

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڀاڙي وارا

جنهن ڏينهن ڪورٽ، دادن کي پنج سال قيد جي سزا ٻڌائي هئي، تنهن ڏينهن ڀاڙي جي ڪيترن رهاڪن، زبان سان اظهار ڪرڻ جي سگهه ته نه ساري هئي، البت اندر ئي اندر ۾ سامت جو ساهه ضرور کنيو هو؛ يا هڪ ٻئي جي اکين ۾ اطمينان جو ڀاڃو پهچايو هو. پر مهني ڏيڍ اندر ئي، هنن جي اها سامت ۽ هنن جو اهو اطمينان، سليٽ جي چاڪ جي اکرن وانگر ميسارجڻ لڳو هو. هاڻي ڀاڙي ۾ جيڪي واقعا ٿيڻ لڳا هئا، تن جي پٺيان ڏيک ۾ ڀاڙي وارا دادن جي هلت چلت جي، گنڀيرائيءَ سان ڇنڊ ڇاڻ ڪرڻ لڳا هئا. هنن کي احساس ٿيڻ لڳو هو ته دادن ڪڏهن به ڀاڙي جي ڪنهن ڇوڪريءَ، ڪنهن نياڻي، ڪنهن عورت سان نه ڪڏهن ڇيڙ ڇاڙ ڪئي هئي ۽ نه بدتميزي ڪئي هئي. ڀال انهن جي هڪ نموني رکپالي ڪئي هئائين. هو هن ڀاڙي ۾ ننڍيو ٿي وڏو ٿيو هو. هن کي ٽي ڀيئر هيون، جي هڙئي هن کان ننڍيون هيون.

ڀاڙي وارن کي ياد آيو ته ڪيئي سال اڳ، دادن

جو ٻيءَ ڏونگر، روزگار جي ڳولا ۾ ڳوٺ ڇڏي، حيدرآباد جي هن پاڙي ۾ اچي ويٺو هو. منڊي ۾ هو اوزارن جي ٿيلهي، پٺيءَ تي لڙڪائي، گهٽين ۾ وڃي گهر گهر سان ٻڌندو هو ته ڪنهن کي ڪاٺ جو ڪو ٽپڙ ته ٺهرائڻو ڪونهي يا کٽ، ڪرسي، ميز، در، دريءَ جي مرمت ته ڪرائڻي ڪانهي. پوءِ آهستي آهستي، هو مسواڙ تي پنهنجو دڪان وٺڻ جي لائق ٿي ويو هو ۽ اتي ويهي پنهنجو ڌنڌو ڌندو ڪرڻ لڳو.

جڏهن ڏونگر شهر ۾ آيو هو، تڏهن هڪ ته دادن اسڪولي عمر کان چڙهي چڪو هو ۽ ٻيو ته ٻنهي جي ڪوٺ ٻـه هئي، انڪري دادن پڙهي ڪونه سگهيو، ۽ ٻيءَ سان ڌنڌي ۾ گڏ رهندو هو. پر جڏهن ڇوڪريون پڙهڻ جي ڄمار کي پهچنديون ويون ته ڏونگر هنن کي اسڪول ۾ موڪلڻ لڳو. هڪ ته اسڪول پاڙي ۾ ئي هو ۽ ٻيو پر وارن گهرن جون ڇوڪريون بـه ان ۾ پڙهڻ وينديون هيون، شهر جو وايومنڊل ڏسي، هن کي ڇوڪرين کي مٿي پڙهائڻ جو شوق ٿيو ۽ هنن کي هاءِ اسڪول ۾ بہ پڙهائيندو رهيو. جيتوڻيڪ ان لاءِ هن کي وڏيڪ محنت ڪرڻي پئي هئي ۽ گهرو خرچ ۾ ڪفايت کان ڪم وٺڻو پيو هو. دادن بہ پيءُ سان ساٿ ڏيندو رهيو هو. هن پنهنجي تعليم جي ڪمي، پنهنجي ڀينرن جي تعليم ۾ پوري ڪرڻ ٿي چاهي.

پاڙي وارن کي ياد اچي ٿو ته دادن جي هلت چلت

عام رواجي ڇوڪرن جهڙي پئي رهندي آئي. پاڻ
ڳوٺاڻو هجڻ ڪري، ڪجهه هيسيل ۽ ڊنل رهندو هو.
پاڙي ۾ هن جي ڪابه شڪايت ٻڌڻ ۾ ڪانه آئي هئي.
هن جون ڀينر به هاڻي ساماڻجي چڪيون هيون.... پوءِ
پهرين پهرين خبر، جا هنجي باري ۾ ٻڌڻ ۾ آئي، سا
هيءَ هئي ته هو پاڙي جي هڪ شهري ڇوڪري سان
وڙهيو آهي ۽ چڱي ٺڪا ٺوڪي ڪئي اٿائينس. ان ٽن ڏينهن
ڪانپوءِ ٻڌڻ ۾ آيو ته مارڪاڏل شهري ڇوڪر پنهنجن
ٻن ساٿين سميت دادن تي اوچتو آمريڪي فلمن جي
غنڊن جي اسٽائيل ۾ حملو ڪيو آهي. دادن پورهيت
هو ۽ جسماني ڪم ڪندڙ. هن جو جسم جانٺو ۽
مشڪون مضبوط هيون. ڏک هن کي به ڏاڍا هنيائون،
پر هو ٽنهي لاءِ ٽارزن ثابت ٿيو ۽ هو رتو رت ٿي،
ائين ڀڄي ويا جئن آمريڪي سپاهي ويٽنام مان. پوءِ
مهني ماسي دادن جي وڙهڻ جون خبرون پيون ٻڌبيون
هيون. ڪڏهن هن پاڙي جي ڇوڪرن کي ڦيهه ڪيندو
هو، ڪڏهن ٻين پاڙن جي ڇوڪرن کي. ڪڏهن هن
پاڙي اندر، ڪڏهن ڪنهن ٻئي پاڙي ۾. پاڙي جي
ماڻهن جي ذهن ۾ هو غنڊو ٿي اڀريو هو.

ماڻهو هنجي پيءُ ڏونگر کي چوندا هئا ته هو پٽ
کي سمجهائي، پر ڏونگر بيپرواهيءَ سان ورائيندو هو ته
نياڻين سياڻين وارا آهيون، ڪو ڇيڙ ڇاڙ ڪري ٿو ته
نوجوان رت هجڻ ڪري دادن جوش ۾ اچي وڃي ٿو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪوڙ پيرا مامرو پوليس ٿاڻين پهتو ۽ دادن کي ٿاڻي ۾ بند ڪيو ويو. پيءُ، پيسا ڏئي وڃي هن کي ڇڏائي آيو. دادن جي به پنهنجي سنگت بنجي وئي هئي. اهي سنگتي هن سان ريٽ ۽ ڀالهن ڀيلي هوندا هئا.... هنجي پيرن مان متترڪ ته ڏنهي پـاس ڪئي هئي ۽ هڪڙيءَ ته بي.اي ڪئي هئي. هاڻي هڙئي نوڪريءَ ۾ هيون. ٻه ماسترياڻيون هيون ۽ ٽون بئنڪ ۾ ڪلارڪياڻي.

ڀاڙي وارن کي ياد اچي ٿو ته. پوءِ دادن جي جهيڙن جون خبرون اچڻ گهٽو گهٽجي ويون هيون، پر وري به ڇلي ڇماهيءَ اهڙي خبر ٻڌبي ضرور هئي. انهن جهيڙن دوران ڪڏهن ڪڏهن هنجا هڏگڏ پڃي پـوندا هئا ۽ هن کي ڪيترو وقت علاج ڪرائڻو پوندو هو. هن کي پاڻ وٽ ڪپڙن ۾ لڪل ڪو هٿيار به هر وقت رکڻو پوندو هو. دادن ڪيترائي جهيڙا لڙيو، پر مامرو ڪورٽ ٿاڻين ڪڏهن نه ويو. شايد غنڊن جو پنهنجو ڪو اخلاقي اصول آهي ته پاڻ ئي بدلو وٺندا آهن ۽ ڪورٽ جـا ڏڪا نه کائيندا آهـن. البت پوليس لاڪپ ۾ واڙجندا رهندا آهن.

پر هن ڀيري جهيڙي ۾ هڪ گبر شهري سيٺ جو پـٽ سخت ڦٽجي پيو هـو ۽ ڪيس ڪورٽ تـائين پهچي ويو.

هاڻي ڀاڙي وارن کي احساس ٿئي ٿو ته. دادن ڪڏهن به شودپائي يا بدمعاشي نه ڪئي. هن جي ڪري ئي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پاڙي ۾ چڱي سلامتي ٿي رهي. پاڙي جي توڙي ٻاهرين لچن لوفرن کي هن پاڙي ۾ لوفرپائي ڪرڻ جي همت نه ٿيندي هئي. چوري چڪاريءَ کي ڪجهه حد تائين ٻنجو هو.

پاڙي وارا اهو به محسوس ڪن ٿا ته هاڻي پاڙي ۾ پهرين سان لوفرپائين جون وارداتون ته ٿين ٿيون، پر دادن جي پيرن جو ٿالهو وٺڻ جي هينئر به ڪنهن کي همت نه آهي. هو اهو به محسوس ڪن ٿا ته ان جو ڪارڻ دادن جي ويڙهل ڏهڪاءَ سان گڏ، هن جي پيرن ۾ پيدا ٿيل نئين خود اعتمادي به آهي. شهري شودا، جي هن کي ڳوٺاڻي خاندان، غريب گهر ۽ ڪاسبي پيءُ جون ڌيئر ڏسي، مستيون ۽ دام ۾ ڦاسائڻ سولو سمجهن ٿا، تن کي منهن ٽوڙ جواب ڏيڻ واسطي، هو پوري طرح تيار ڏسجن ٿيون.

پاڙي وارا، دادن جي ان جواب تي به سوچين ٿا، جو هن ڪورٽ ۾ جج کي ڏنو هو. جڏهن جج هن کان پڇيو:

”توکي پنهنجي مخالف ڪان شڪايت جو بنياد ڪٿي حقيقي ميجي، تڏهن به تو هن تي حملو ڪري، قانون پنهنجي هٿ ۾ ڇو ڪنيو؟“

تڏهن، دادن ڏاڍي بي ڊپائيءَ سان ورائيو:

”جج سائين، جي سان قانون پنهنجي هٿن ۾ نه

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪٿندو رهان ها، تہ نہ منهنجيون ڀينر پڙهي سگهن ها ۽ نہ هو نوڪري ڪري سگهن ها!"

(٢٠- مئي ١٩٨٣)
آرسي: ٣-١٩٨٤

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سٽو قدم

ٺا ٺا ٺا.... ٺڪ ٺڪ ٺڪ.... ٺي ٺي ٺي...

”او ادا، او ڀائو، منهنجو ٻار ڏاڍو بيمار آهي. اها ٺڪ ٺڪ ته بند ڪريو!“

اڌ مني ڪلاڪ ڪانپوءِ ساڳيو ڇهرو وري دريءَ وٽ اچي ٿو:

”خدا جي واسطي ٺڪ ٺڪ بند ڪريو، منهنجي ٻار کي الاهي تڪليف آهي!“

وري ٻئي اڌ مني ڪلاڪ گذرڻ تي ساڳيو آواز:

”اڙي خدا جي مار پئيوَ، ڪو شرم حياءُ به ڪريو، ڏو پئيو، ٻاڙي جو خيال به ڪريو، ٿو ٿڪيو، معصوم تي رحم به ڪريو، ڏو اچيوَ، ڪلاڪن کان پئي ٺي منٿون ڪريان....“

موٽرن جا ٺاٺارا (Dinter) هر پيري مائيءَ ڏي ڏاڍي بدتميزيءَ سان نهارين ٿا، ڏند ٽيڙي مرڪن ٿا، ٻه چار منٽ ماٺ ڪن ٿا، ۽ وري ٺڪ ٺڪ جا ڌماڪا شروع ڪري ڏين ٿا.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

"ڊاڪٽر صاحب چيو آهي ته ضروري فون آيو آهي، ٻه منٽ آواز بند ڪريو ته ڳالهائي وٺان." ڪمپائونڊر ٺاٺارن کي اچي چوي ٿو.

انهيءَ گوڙ ۾ ڊاڪٽر، بيمارن جو ڳالهائڻ سمجهي نه ٿو سگهي. بيمارڪان ساڳي ڳالهه ٽي ٽي چار چار ڀيرا ورائي ٿو ۽ ڪيس جيڪي بيمار کي ٻڌائڻو آهي، سو چار چار پنج پنج ڀيرا ورجائڻ ڪانپوءِ بيمار جي سمجهه ۾ اچي ٿو.

"منهنجو مئٽرڪ جو امتحان آهي. سڀاڻي پيپر ڏيڻو اٿم. هاڻي ته ڪم بند ڪريو ته مان ڪجهه پڙهي وٺان." هڪڙو شاگرد، ٺاٺارن کي اچي چوي ٿو. رات جا ڏهه وڳا آهن.

هو شرارتي نظرن سان سڀئون ڏيندي چون ٿا: "حاضر سائين، توهانجو حڪم اکين تي."

ڪجهه منٽن واسطي ٺاٺا جو گوڙ هلڪو ٿي وڃي ٿو، پر پوءِ وري ساڳيو زور. رات جي سناٽي ۾ اهو آواز وڌيڪ تيز ۽ وڌيڪ چڀندڙ محسوس ٿئي ٿو.

اڌ ڪلاڪ ڪانپوءِ شاگرد پنهنجي پيءُ سان اچي ٿو. "هاڻي ته مهرباني ڪريو. منهنجي پٽ جو سال ضايع ٿي ويندو."

ٺاٺارن مان هڪڙو ڏاڍي ڍٺائيءَ سان چوي ٿو:

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

”تنهنجي پٽ جي هڪ سال جو سوال آهي ته اسان جي ٻه پيٽ جو سوال آهي. صبح جو سوير اسانکي هي ڪم پورو ڪري ڏيڻو آهي.“

”هاڻي ته رحم ڪريو، هاڻي ته معاف ڪريو، اڌ رات ٿي وئي آهي!“ رات ٻارهين وڳي، ٺا ٺارن جي دڪان مٿان رهندڙ، سلهه ۽ سهڪي جو مريض، ڪڙڪيءَ مان پنهنجيون سڪل ٻانهون ڪڍي، ضعيف هٿ جوڙي، سهڪندڙ آواز ۾ ٻيزاري ڪري ٿو.

پر ٺا ٺا جا آواز وڌيڪ بلند ٿي وڃن ٿا.

”ٻاڙي جي ڪٻالهه آهي. اسان توهانکي ڏنڊو ڪرڻ کان ڪونه ٿا روڪيون، پر گهٽ ۾ گهٽ رات جو ته ڪم بند رکو، جئن ٻاڙي وارن جي آرام ۾ خلل نه پوي. اٺين بجي جئن ٻيا دڪان بند ٿين ٿا، توهان به پيو نه ته آواز پيدا ڪرڻ وارو ڪم بند ڪندا ڪريو.“ ٻاڙي جا چار پنج چڱا مڙس، ميڙ وٺي ٺا ٺارن وٽ آيا آهن.

”حاضر صاحب، حاضر صاحب. اڳتي اٺين ٿي ٿيندو.“

سچ پچ اٺين ٿئي ٿو. پر فقط ٻه راتيون. وري ساڳيا هٿ، ساڳيا هٿوڙا. ٺا ٺارا، پراڻين ۽ حادثن ۾ ڀڳل ٽٽل موٽرن جي لوهن جون ڏنگايون، ڦڏايون، چِب، چگهه،

www.sindhsalamat.com

books.sindhsalamat.com

موڙ، ٽوٽ، ڦوٽ ۽ الٽرابرٻون درست ڪري، ٽين کي سڌو، صاف ۽ لسو بنائيندا آهن. گهڻو ٽڻو وڏو ٺاٺارو، نائب ٺاٺارو ۽ شاگرد هڪ ئي وقت ڪم ڪندا آهن. ڪو ٻانيٽ ڪي، ڪو مدگارڊ ڪي، ڪو درن کي ٺپو ٺوڪيندو آهي ۽ سيني جي ٺاٺا جو گڏيل گوڙ، ڪنن کي ٻوڙو ڪرڻ لاءِ ڪافي ٿي اڀرندو آهي.

”ڪائونسلر جي قيمت گهٽي؟.... ٻه سؤ رپيا....“ ٺاٺارن کي چوندي ٻڌجي ٿو. اهو ان ڪانپوءِ، جڏهن پاڙي وارا، هن آزار جي باري ۾، پنهنجي پاڙي واري ميونسپل ڪائونسلر سان وڃي مِليا هئا.

”شاپ انسپيڪٽر ته ڪائونسلر کان به سستو آهي. هن کي ته اسان اول ئي منٿلي ڏيندا آهيون.“ ٺاٺارا چون ٿا.

پاڙي وارا ميونسپل جي شاپ انسپيڪٽر سان مليا هئا ۽ دانهن ڏني هئائون، ۽ وفد جي صورت ۾ هن تي زور رکيو هئائون ته ٺاٺارن کي شاپ ائڪٽ تي سختيءَ سان عمل ڪرائي وڃي، جئين هو شام جو اٺين بجي ڪاروبار بند ڪن ۽ رات جو پاڙي جي رهاڪن جو سُک نه ڦٽائين.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

"سپرنٽينڊنٽ پوليس صاحب،

عرض آهي تہ اسانجي پاڙي کي ٺاٺارن جي آزار کان ڇوٽڪارو ڏياريو وڃي. هي نہ رڳو ڏينهن جو پر رات جو بہ ڪوڙ ڪهسان لڳايو ويٺا آهن. انڪري ساري پاڙي جو سک ڦٽل آهي ۽ خاص ڪري ٻارڙن، بيمارن ۽ شاگردن لاءِ تہ وڏو ڏچو آهي. هي مکيہ رستو نہ آهي پر گهٽي آهي. چوڌاري ڪٽنبن وارا گهر آهن. هو رستي تي الاهي ڪباڙيون بيهاري ڇڏين ٿا، جنهنڪري رستي روڪ ٿئي ٿي. اسانجون نياڻيون سهاڻيون لنگهي ساهُ نہ ٿيون ڪن، جو هنن وٽ ڊرائيور، مستري ۽ ٻيا لوفر ماڻهو ويٺا رهن ٿا ۽ انهن سان ڇيڙ ڇاڙ ۽ اشاري بازي ڪن ٿا. رات جو گئريجن ۾ شراب جون محفلون مچائن ٿا ۽ اڪثر نشي ۾ مدهوش ٿي، هل هنگامون برپا ڪن ٿا. ٺاٺارن جي هٽ سان گڏ، مڪينڪ جو گئريج ۽ ڪشن ميڪر جو دڪان بہ آهي. اهي سڀ هم پيشي ۽ هڪ ٻئي سان ٻڌت آهن. وينتي آهي تہ انهن سڀني کي هتان هٽائي پاڙي جي دعا کٽي وڃي. هونءَ بہ اهڙي قسم جا دڪان شهر کان پري يا گهٽ ۾ گهٽ گهرن واري علائقي کان پري ۽ هٽيل هجن."

هن درخواست تي پنجاهہ پاڙي وارن جون صحيحون آهن. پاڙي وارا وفد جي صورت ۾ درخواست روبرو ڏين ٿا. ايس.پي صاحب هنن کي همدرديءَ سان ٻڌي ٿو ۽ ڪو تدارڪ ڪرڻ جي خاطري ڏئي ٿو.

ڏهين ڏينهن، هڪڙو پوليس وارو، پارٽي جي پنجن ڇڳن مڙسن ڏي ليٽرڪٽي اچي ٿو. هنن کي صوبيدار ٽالٽي تي سڏايو آهي ته ٻئي ڏينهن اچي درخواست واري معامري تي هن سان روبرو ڳالهائين. هنن کي عجب لڳي ٿو ته جوابدارن کي گهرائڻ يا سرزمين تي اچي ڇڪاس ڪرڻ بدران، هنن کي ٿاڻي تي ڪوٺيو وڃي ٿو. پر مجبوري اهڙي آهي جو ٻئي ڏينهن مقرر مهل اتي پهچي وڃن ٿا.

هنن کي نوين بجي جو وقت مليل آهي. هو نوين بجي پهچن ٿا. هنن کي ٻڌايو ٿو وڃي ته صاحب ڪم ۾ رڌل آهي، پاڻهي توهان کي گهرائيندو. هو ياد ڪيري ڏياريندا رهن ٿا، پر هنن کي ترسڻ لاءِ چيو ٿو وڃي. هو پنهنجا ڏندا ڏاڙهون ڇڏي آيا آهن ۽ بيصبر ٿي رهيا آهن. نيٺ هڪ بجي هنن کي ٻڌايو ٿو وڃي ته اڄ صاحب کي واندڪائي ملي ڪانه سگهي، انڪري سڀاڻي نوين بجي اچجو. خارڪائيندا، اندر ۾ ٻچرندا هو هليا ٿا وڃن. ٻئي ڏينهن به هنن سان ساڳي ڪار ٿئي ٿي، ۽ هڪ بجي وري اڳئين ڏينهن تي اچڻ لاءِ چيو وڃي ٿو.... هو وري ڪونه ٿا وڃن.

ڏاڏارن جو وات ڪير بند ڪري. هنن کي چوندي ٻڌو وڃي ٿو: ”هي پارٽي وارا بيوقوف آهن. ايترو به نٿا سمجهن ته اسانجا گراهڪ موٽرن وارا ۽ وڏا ماڻهو آهن: وڏا ڪامورا، وڏا زميندار ۽ سيٺيون. ڪامورن جو ڪم

اسين مفت ڪندا آهيون، سي اسانجي خلاف ڪيئن ويندا. وڏيرن ۽ سيٺين جا اسين نيازمند آهيون، سي ٿوري حالت ۾ ڪيئن اسانکي پنهنجي سفارش ۽ سهڪار کان وانجهو رکندا."

ڪجھ ڏينهن ۽ ڪجھ راتيون ائين ئي گذري ويون. هڪ رات جو ٽين بجي ڌاري، ٺاٺا... ٺڪ ٺڪ...ٺي ٺي جا ڌماڪا مون کي ڇيرڀندا ننڊ ۾ اکيون ملهڻ جي ڪنن تائين پهچن ٿا. ننڊ ڦٽي ٿي، ٺاٺارن جو دستوري ڪارنامو سمجهي هو ٻڙ ٻڙ ڪندا ۽ ٺاٺارن کي ڪهڙ وڏ ڳالهائيندا، وري سمهڻ جي ڪوشش ڪن ٿا. هيءَ سياري جي هڪ سرد رات آهي. ٻيا ته ڪونه ٿا نڪرن، پر ٺاٺارن جو ماڻهو جيڪو دڪان اندر ستل آهي، سو ننڊ جي گهيرٽن ۾ ٻاهر نڪري ٿو. دڪان ٻاهران ٻه موٽرون مرمت واسطي بيٺل هيون: هڪڙي ٻن لکن واري صفا نئين ماڊل جي ڪرولا ۽ ٻي هڪ لک واري ڪجهه پراڻي مزدا. اڳيئي لڳل ڌڪ ته معمولي ۽ ٿورا هئا، پر هينئر ٻنهي جا سڀ شيشا ڇيهون ڇيهون ٿيل آهن ۽ ٻنهي کي اهڙا هنداڻتا ڌڪ لڳل آهن جو شڪل ئي ڦري وئي اٿن. ان ڪانسواءِ ڪرولا موٽر کي باهه لڳائي وئي هئي جا هاڻي مچي ڀڀڙ جي صورت اختيار ڪري چڪي آهي. جڏهن باهه جي ڪري آسمان تائين

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٻاڙو روشن ٿي وڃي ٿو ته ٻاڙي وارا خبرچار لهڻ خاطر ٻاهر نڪري اچن ٿا. اونداهن ڪمرن مان هڪدم ههڙي سوجهري ۾ اچڻ ڪري حالي ته هنن جون اکيون ڪوريون ٿي وڃن ٿيون. ڪن ڪي ڪُتا وهڙهيل آهن، ڪن ڪي رليون، ڪن ڪي اجرڪ ۽ ڪن ڪي چادرون. وايو منڊل ۾ دونهين ۽ پيٽرول جي بوءِ آهي. ٻاهر جي پيڙڪان وڌيڪ گهاٽي دونهين جو ڪڪر آهي، جو ساهه گهٽيندڙ آهي ۽ فضا ۾ ڦهلجندو وڃي ٿو.

ٿاٿارن جو ماڻهو اڪيلي سر ننڊڙي ڏيهي ۾ ٻاٽي وجهي، وسائڻ لاءِ ٻاهر مٿان اڇلائي ٿو. پر ٻاهر ٻاڻ وڌيڪ ڀڙڪو کائي ٿي. ڪوبه هن جو هٿ ونڊائڻ واسطي نه ٿو وڌي. ماڻهو پري ائين بيٺا آهن جڻن مداريءَ جو کيل ڏسڻ وقت تماشائي بيهندا آهن.

پوليس جو اٽالو پهچي وڃي ٿو. ڏاڍي ڦڙتي ڏيکارين ٿا، آڏيون پڇائون ڪن ٿا، دڙڪي دهمان کان ڪم وٺن ٿا. پر تر جيترو به سراغ نه ٿو ملين. نوٽ شڪ ۾ يا پنهنجي ڪارڪردگيءَ جو انگ ڪڍائڻ خاطر، ٻن چوڪرن کي پڪڙي پڇا ڳاڇا لاءِ ٿاڻي تي وٺي وڃن ٿا.

هفتي ڪالپوءِ، جڏهن اڃا پڪڙيل چوڪرا ٿاڻي ۾ بند آهن ته رات جو وري ٿاٿارن جي دڪان آڏو مرمت واسطي بيٺل هڪ موٽر کي باهه لڳي ٿي. وري پوليس اچي ٿي ۽ وري ٽي چوڪرا شڪ جي حساب ۾ گرفتار ڪري وڃي ٿي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پڪڙيل ڇوڪرن کي ترت ڏي هنن جا مائٽ ڇانهه،
ٻاٽيءَ جي بدلي ڇڏائي اچن ٿا.... ان ڪان اڳ ٿاڻارا،
ڪشن وارا ۽ مستري دڪان خالي ڪري چڪا آهن.

(٩ سيپٽمبر ١٩٨٣)

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

نه ڪا جهل نه پل

ڊاڪٽر، چڪاس ڪوٺيءَ ۾ گهڙيو ته رابيل کي ويٺل ڏٺائين. رابيل، مومل جي انهن ٻن ٽن ساهيڙين مان هئي جي هن جون رازدار هيون. هي ساهيڙيون، ڊاڪٽر ڏي مومل جا نياپا آڻينديون هيون، خط پهچائينديون هيون، خطن جا جواب وٺي وينديون هيون، مومل جي خواهش تي ڊاڪٽر جي خيريت چاڻ ايندڀون هيون، هن کي ڊاڪٽر مان ملڻ واري جڳهه تي پهچائينديون هيون، يا بهانا بڻائي هنجي ماءُ کان موڪل وٺي گهر مان ڪيڍنديون هيون ۽ ٻنهي پريمين کي ملاقات جو موقعو ميسر ڪنديون هيون، ۽ هنجي گهر يا اسڪول مان غير حاضريءَ جو ڍڪ ڍڪينديون هيون. انڪريئي انهن ڇوڪرين کي ڏسي، ڊاڪٽر ٽڙي پوندو هو، ايتري قدر جو هن جي دل ٽڙڪڻ لڳندي هئي. رابيل گهڻ خوبصورت ڪانه هئي. بدن بيحد ڏهوڪو، چڻ ڪنهن بت تراش، سونهن جو آدرشي بت تراشيو هجي. جسم جون گولايون ڏاڍيون چٽيون: ٻٽيان ڀولهه، جون ٻــ گولايون، اکيان ارهن جون ٻه گولايون، سنهڙي چيلهه

ڪري اٿي ٻاهر ڪان گولا ڏيون. گولا ڏيون، تنگ ڏيڍي
لباس ڪري اڇا ۽ وڏيڪ چٽيون ۽ چيندڙ. منهن تي
ڪٽن جون گولا ڏيون. هوءَ ميٽولڙي هئي. هن جا مٿون
پريل ۽ آپريل هئا. مٿن جي اها اپار هنجي شرمائڻ
وقت ڪاڙهي ٿي ويندي هئي ۽ هن جي سونهري رنگ
ني سهاڳي جو ڪم ڪندي هئي ۽ هوءَ شرمائيندي به
هر هر هئي. ڊاڪٽر وٽ اڪيلي هوءَ پهي آئي هئي،
ڪڏهن ٻين ساهيڙين سان ۽ ڪڏهن اڪيلي، مومل جو
ڪو نياڻو ٻا چٽي ڪئي. مومل ٻا سندس ساهيڙيون جڏهن
به اسپتال ۾ ايندڙيون هيون ته عورتن واري ڪوٺڙيءَ
۾ وهن ٻدران سڌو چڪاس ڪوٺڙيءَ ۾ اچي وهنديون هيون.
ڊاڪٽر کي هميشه به خوشيءَ ٿيري اميد جاڳي ۽ دل
ڌڙڪي ته مومل وٽان ڪو ٿينهن جو نياڻو آيو هوندو.
آخيان ۽ ڪيڪار ڪانپوءِ هن کان پڇيائين "مومل ڪٿي
آهي؟"

"توهانکي مومل ڪانسواءِ دنيا ۾ ٻيو ٻـ ڪجهه
نظر اچي ٿو!" هن مرڪندي ۽ شرمائيندي ورائيو.
هي ڇوڪريون اهڙي قسم جا پوڪ ڊاڪٽر سان
ڪنديون رهنديون هيون. هن کي اهي پوڪ وڻندا هئا
۽ الهن کي مومل سان پنهنجي محبت جي تصديق سمجهي،
هو فخر محسوس ڪندو هو.
"هوءَ چيز ئي اهڙي آهي." خوش ٿيندي هن چيو.
"پر اڄ سان مومل طرفان نه آئي آهيان." رابيل

مرڪڻ ۽ شرمائڻ جاري رکندي چيو.

ڊاڪٽر کي ٿوري نا اميدي ٿي.

”ڇا تنهنجو ڪو ڪم آهي؟ ڪا بيماري ٻيماريءَ جي ڳالهه آهي؟“ هنجي هن سوال ۾ به هنجي دلچسپي قائم رهي. هو هنن ڇوڪرين جي ڪم اچڻ ۾ سرهائي محسوس ڪندو هو. ان کي هو عيوضو سمجهندو هو، هنن جو موسل جي ماهري ۾ هن جي مدد ڪرڻ جو.

”ڇا ڊاڪٽر ۾ رکيو بيماري سيماريءَ ۾ ڪم پوندو آهي؟ مونکي ڏسو، ڇا مان بيمار لڳان ٿي؟“

هن، هنجي نيڻن ڏي نهاريو. رابيل هڪ پل هن کي ڇتائي ڏٺو ۽ اکيون جهڪائي ڇڏيائين. ڇا هوءَ ڪا شرارت ڪري رهي آهي، مونکي ڇيڙي رهي آهي. هو هنن جي هلت چلت ۽ گفتگو ٻڌي اول ٿي ويچاريندو هو ته هي شهري ڇوڪريون مشترڪ جي عمر ۾ هوندي به ڪيتريون نه چالاڪ آهن. هن هينئر غور سان ڏٺو ته رابيل سدائين واري حالت ۾ نه هئي. هوءَ گهٻرايل ۽ منجهيل هئي، هنجي جسم ۾ ان لکي ڏڪڻي هئي ۽ هنجون نظرون هڪ هنڌ ٽڪي نه ٿي سگهيون.

ڊاڪٽر پاڻ به منجهي پيو.

”ڪجهه ٻڌاءِ ته خبر پوي؟“ هن وري پڇيو.

”ڇا هر ڳالهه اکرن ۾ ٻڌائڻ ضروري هوندي آهي؟“ رابيل جي آواز ۾ سچ پچ ڪنبڻي هئي.

ڊاڪٽر وري هن کي گهوري ڏٺو. رابيل به هنجي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اکين سان پنهنجيون اکيون ملايون ۽ اهڙو لاڳيتيون ملايون جو هن ڀيري خود ڊاڪٽر کي پنهنجيون نگاهون ڦيرائڻيون پيون.

جڏهن ڊاڪٽر ڪوٺڙيءَ ۾ گهڙيو هو ته رابيل بينچ تان اٿي بيٺي هئي. ڊاڪٽر ويهي رهڻ لاءِ چيس. پر هوءَ نه ويٺي ۽ چيائين ته توهين به وهو ته پوءِ مان به ويهندس. ڊاڪٽر چيس ته تون ويهي رهه، مان بيٺو آهيان. تڏهن به هوءَ بيٺي رهي. ڊاڪٽر وري چيس ته، مان ماستر ٿوروئي آهيان جو منهنجي آڏو بيهي ٿي رهين. تون آرام سان ويهي رهه، منهنجو بيٺو رهڻ ٿي مناسب ٿو لڳي. پوءِ هوءَ ويهي رهي هئي.

هيٺر هوءَ اٿي بيٺي ۽ ڊاڪٽر سان لڳي هنجو هٿ پنهنجي هٿ ۾ ورتائين. ڊاڪٽر محسوس ڪيو ته هنجي هٿ ۾ لرزش هئي، خوبصورت، نوجوان ۽ امنگن جي بجليءَ سان ڀريل ڇوڪريءَ جي ڇهاءَ هنجي ساري بدن ۾ بجليءَ جي وهڪري جو ٿرٿلو وهائي ڇڏيو. هڪ ڪن لاءِ خيال آيس ته، پرتي سري وڃان، پر ائين ڪري نه سگهيو، جئن بجليءَ سان ماڻهو چنبڙي پوندو آهي ۽ پاڻ ڇڏائي نه سگهندو آهي. ڪي پل ڄڻ زندگي بيهي رهي.

”سڀاڻي ٻارهين بجي پريڊم نگر ۾ اچجو!“ ٿٿل ۽ ڪنبندڙ لفظن ۾ رابيل چيو.

”ڇو؟“ مشڪل نڙيءَ کي ڊاڪٽر آلو ڪندي چيو.

"اني چو ايندا آهيو؟"

ان گهڙيءَ اسپتال ۾ ڪن ماڻهن جي گهوڙن جو آهٽ ٿيو ۽ ڪمپائونڊر جي کنگهار جو آواز آيو، جو خبرداري ڪرڻ لاءِ چتاءُ هو.

رابول هڪدم پنهنجي انگها اندران هڪ بند لفافو ڪڍي، ڊاڪٽر جي بشرٽ جي کيسي ۾ وڌو ۽ چيائين ته هن تي عمل ضرور ڪجو.

بيمارن کي چڪاسيندي ۽ نسخا لکندي، هنجي ذهن ۾ لهڪندڙ پاڻيءَ واري اٿل پٿل رهي. بيمار هڪ ٻئي پٺيان ايندا رهيا، جيستائين انهن ڪان وٺي سلي ۽ هو اها چٺي پڙهي ڏسي، تيستائين جٺن ساموندي ڇڄي اندر ترندي ترندي پاڻيءَ جي مٿاڇري تي ايندي آهي تئن خيال هنجي دماغ ۾ چرپر ڪندا رهيا. ان وقت جي هن کي ڪو غور سان جاچي ها ته ضرور محسوس ڪري ها ته ڊاڪٽر بدحواس يا غائب دماغ آهي. ٻين خيالن سان گڏ هنجي دماغ جي سطح تي اهو خيال به ابريو ته شايد چوڪرين مونکي ستائڻ ۽ چيڙڻ لاءِ ڪو اهڙون ناٽڪ رچيو آهي. اڳي به ڪي ٻه، ٽي ڀيرا هن سان عملي ٺوڳ ڪيا هئائون. جيتوڻيڪ مومل اهڙين حرڪتن ۾ هنن سان سات نه ڏيندي هئي ۽ جي خبر پوندي هئس ته هنن کي جهليندي هئي يا هن کي اڳواٽ اطلاع

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڏيندي هئي. وري اها اميد ٿي جاڳيس ته رابيل سڀاڻي پرينرنگر ۾ اچڻ جو جيڪو ٽائيم ڏنو آهي، سو حقيقت ۾ مومل سان ملاقات جي مقصد سان آهي ۽ جنهن جي تصديق هن لفافي اندر ٿيل هوندي.

وانڊڪائي ملڻ تي، هڪدم لفافو کڻي ڀاڳين. لفافو کوليندي، هنجي دل اڏون آپا ڏيڻ لڳي جو هن کي ڪڏن ڪوهن ۽ ڪڙ ڀڙ واري رستي ڪان هلندڙ سوٽرن جا لوڏا ياد اچي ويا.

هڪڙي ڪاغذ جي ننڍڙي ٽڪري تي لکيل هو:

”پيارل! سڀاڻي پرينرنگر ۾ موجود رهجو، سان ٻارهين بجي پهچي وينداس. هن ملاقات جي خبر مومل يا ٻين ساهيڙين کي نه پوي. تنهنجي پيار جي بکي: رابيل.“

هي پڙهي، هن کي حيرت ٻري ۽ چڙ ڏيارينڌڙ مايوسي ٿي. هن رابيل جي ٻچيءَ آخر مونکي ڇا سمجهي هي لکيو آهي. هي وڻندي آهي، هڪ آهي ٻـا ڏاڍي مڙسي! پر اتي ئي خط جو پهريون اثر ختم ٿي ويو ۽ هنجي دل ۾ خوشيءَ جي لهر اٿي. هڪڙي سهڻي ۽ ڀهڙي ننڍي نهٽي ڇوڪري، پاڻمرادو ۽ بنا چار هن وٽ ڦاسي رهي هئي. هن سدائين محسوس ڪيو هو ته هو انهن ماڻهن مان نه آهي جي عشق ۾ نصيب وارا (Lucky in Love) هوندا هوندا آهن. هن ڏٺو ته ڪا من موهن يا چڱي ڇوڪي ڇوڪري ته هن کي رخ (Lift) ئي نه ٿي ڏئي. رڳو هڙپ ۽ چالو عورتون ئي هنجي دام ۾

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڏاسندڙون هجون يا هن کي ڏاسائڻ جو جتن ڪندڙون هجون، ٻيو هو ان نتيجي تي پهتو هو ته جهڙوڪ هو شڪل صورت جو برو ڪوجهو، پر هن ۾ جاذبيت (Glamour) ۽ جنسياتي ڪشش (Sex appeal) ڪانهي. ڪي عورتون ۽ ڪي مرد، معمولي شڪل صورت وارا هوندا آهن، پر هنن ۾ ٻي جنس واسطي وڏي جنسياتي ڪشش (Sex appeal) هوندي آهي ۽ اهڙا مرد ۽ اهڙيون عورتون ئي عشق ۾ نصيب وارا (Lucky in Love) بڻجي ويندا آهن.

ٻيو اوچتو ئي اوچتو مومل هنجي جيون ۾ آئي، پيار جا انبار ڪٺي، خوشين جي فئڪٽري بڻجي. جهڙي هئي سهڻي، تهڙي من موهڻ ۽ دلڪش. هن کي اعتبار ئي نه ٿي آيو ته سونهن جو ههڙو تازو ٽڙيل گل، هن جهڙي ٺڏيل تي هرڪ هاري سگهي ٿي. نه رڳو ايترو، پر پيار جي شروعات ئي مومل ڪئي ۽ پنهنجو اتاهه پيار ڏئي، هن کي جيون ۽ خوشين جي نين بلندين سان آشنا ڪري ڇڏيائين. ڊاڪٽر کي ائين محسوس ٿيندو هو ته هن کي مومل جي شڪل ۽ شخصيت سان پيار نه ٿيو آهي، پر هنجي پيار سان پيار ٿي ويو آهي. پهرين هو ڇڙن دوستن يارن کان جاءِ وٺي مومل سان ملاقاتون ڪندو هو. پر پيار مان جو رس ۽ جا خوشي مليس، تنهن کي پوري طرح ماڻي لاءِ، ۽ مومل واسطي جو لڳاءُ، عزت، پيار ۽ پنهنجائي پيدا ٿيس، تنهن کي نباهڻ لاءِ،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هن شهر ۾ هڪ فليٽ (گهر) مسواڙ تي ورتو. اهو فقط مومل سان ملاقاتن لاءِ استعمال ڪندو هو ۽ ان جو مومل ٿي "ڊريم نگر" نالو رکيو هو.

چئي پڙهي، هو رابيل جي ڳهٽ ڀروڙي ويو. مومل ٻڌايو هوس ته سندس ساهيڙين سان ڳالهه ٻولهه ڪري هر ڪنهن کي پنهنجو پنهنجو ڇوڪرو سنگتي (Boy-Friend) آهي. هي ڇوڪريون ساماڄن ۽ جنسياتي خواهش جاڳڻ سان ئي چاهين ٿيون ته ڇو نه اها اشتها پوري ڪئي وڃي، جئن پيٽ جي بک جي اشتها پوري ڪئي وڃي ٿي. شايد هو سمجهن ٿيون ته پيٽ جي بک وانگر هيءَ اشتها به رڳو جسماني ضرورت آهي ۽ پوري ٿئي. تيئن جي حالت ۾ خواه مخواه ذهني ۽ جذباتي بوجهه بنجي ٿي.

انهن ويچارن سان گڏ، ڊاڪٽر کي خيال آيو ته رابيل جي اڄ منهنجي اندر ۾ خوشيءَ جون ڪتڪتايون ته پئدا ڪيون آهن، پر ڇا ائين ڪرڻ، مومل سان ويساهه گهاتي نه ٿيندي، وڏي ۾ وڏي ويساهه گهاتي! هوءَ مونکي ڪيڏو نه پيار ڏئي ٿي، هن ۾ ڪيتري نه سچائي آهي. منهنجي دل جي دنيا ڀري ڇڏي اٿائين. هر ٿرڊ ڪلاس عورت سان هٿ چراند ڪرڻ واري عادت ئي مون کان ڇڏائجي وئي. اڳي جو مان سدا بکيو رهندو هوس، سو هاڻي پيار جو اوور ڊوز (Over dose) ملي رهيو آهي. وري سوچيندي سوچيندي سوچڻ لڳو ته جي ائين ٿي به ويو ته اها رڳو جسماني حرڪت

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هوندي، منهنجي دل ته مومل مان آهي. بهرحال مان پاڻ کي به روڪڻ جي ڪوشش ڪندس ۽ هن کي به سمجهائيندس تہ الهيءَ خيال کان باز اچي.... پر جي هوءَ باز نه اچي ۽ پنهنجي خواهش جي مرید بنجي بيهي ته پوءِ؟ ۽ جي ڌمڪي ڏئي ته ڀيءَ حالت ۾ مان مومل جو ۽ توهانجو راز کولي ڇڏيندس ۽ هنجي ماءُ کي وڃي سڀ ڪجهه ٻڌائيندس ته پوءِ؟ يا ته سپائي پرپرنگر ڏي مرڪيو وڃان ڪي نه پر ان حالت ۾ به بلئڪ ميلنگ نه ڪري سگهي ٿي!

ڊاڪٽر وري سوچي ٿو ته ان چوڻ ۾ به سچ آهي ته ڪيچ ڇوڪريون، ڊاڪٽرن مان ناتو رکڻ چاهينديون آهن. هڪ ته ڊاڪٽر وٽ هنسو جام ٿيندو آهي، ۽ هر انسان پئسي جــي چمڪي ڏانهن ڇڪجي ايندو آهي. پيو ته ڊاڪٽر وٽ وڃڻ ۽ هن سان ملڻ سولو هوندو آهي. اسپتال ۾ ڪير به ڪنهن به وقت پيو اچي وڃي. ٿيون ته ڇوڪرين لاءِ وڏي ۾ وڏو خطروگرڀ ٿيڻ جو انديشو هوندو آهي. ڊاڪٽر ان کي روڪڻ جون تدبيرون ڄاڻي ٿو ۽ اتفاق ٿي وڃڻ جي حالت ۾ بــہ تدارڪ هنجي وس ۾ آهي. سو رابيل به اهي ڳالهيون ته ڪونه سوچيون آهن. وري اني ويچاري ٿو ته ممڪن آهي ته اهي سڀ منهنجيون خوشفهميون هجن ۽ رابيل جي نيت ڪا ٻي هجي. مثال طور هن کي جڳهه پنهنجي ڇوڪري سنگتي (Boy Friend) سان ملڻ لاءِ گهربل هجي ۽

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ان وقت هو ٻئي ڪنڊ جي اچي اتي پهچن. هوءَ ٻــ تـ
پنهنجي ساهيڙيءَ سان وساهه گهاتي ڪرڻ نه چاهيندي.

ٻئي ڏينهن پروفيسر ۾ پهچڻ تائين ٻـ هنجي دماغ ۾ سوچ جي ڪچهري پچندي رهي. اميد، انتظار، بي يقيني، وفائي، بي وفائي، خواهشن ۽ خوشين جي ڪچهري. اتي به سوچڻ لڳو ته وفائي ۽ بي وفائيءَ جا تصور به عجيب ۽ غير سياوڪ آهن. ان ۾ بــ جاگيرداري ذهنيت جو خانگي ملڪيت وارو اصول تمثيل آهي. مون جي به چار گهڙيون رابيل سان خوشيءَ ۾ گذاريون ته ان ۾ مومل کي ڪهڙو نقصان آهي؟ هن کي ناراض ڇو ٿيڻ کپي؟ هوءَ ته مونکي پيار ڪري ٿي ۽ هن کي منهنجي خوشيءَ ۾ خوش ٿيڻ کپي. انڪري هن لاءِ منهنجي پيار ۾ ته ڪمي ڪانه ايندي. پاڻ ان پيار جــو قدر وڌندو، جو هنجي پيار ۽ هــن سان نــاتي ڪري ڏني هڪڙو حسن منهنجي هنج ۾ ڪري رهيو آهي. پر مان اهي ڪالهيون ڇو پيو سوچيان؟ مومل کي هن ماسري جي خبر ثورولي پوندي... مان ته الائي ڇاجو ڇا پيو سوچيان. جي رابيل اڪيلي نه آئي ۽ پنهنجي سنگتيءَ سان اچي پهتي تـ پوءِ تـ منهنجي موجوده خواهشن ۽ تمنائن جـو بلب فيوز ٿي ويندو!

هوءَ گهڙي ته ڪوٺيءَ ۾ پو.ڏي. ڪولون جي هير

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڳوڙها وڌي. برقعي جو نقاب مٿي کنيائين ته ڊاڪٽر کي ائين محسوس ٿيو ڄڻ ڪنهن مها چترڪار جي بهترين چترن جي مورت جي موقعي ٿي، هنجي هڪ شاهڪار چتر جي، خاص مهمان نقاب کشائي ڪئي هجي. هن جي منهن تي شرمگاڏڙ مرڪ هئي. ڊاڪٽر به بيهقيني ۾ واري مرڪ مرڪيو. هن برقعو لاٿو ته ڊاڪٽر جون نگاهون هن ۾ کپي ويون. ڏيڍي تنگ ڪپڙن ۾، هنجي جسم جون گولايون تمام چٽيون هيون، تمام اپريل، سامهون واري کي ڇهڻ لاءِ بيتاب. ارهن جي گولاين جا مٿيان اڌ ته اڻ ڍڪيل هئا. مفلر جهڙي پوتي هئس، جا ڳچي ۾ هئي ۽ پٺيءَ ڏي ورايل هئي. ڊاڪٽر کي لڳو ته هوءَ ڄڻ سونهن ۾ مس ورلڊ (Miss World) جي چٽا ڀيٽيءَ لاءِ تيار ٿي آئي آهي. هيءَ ته شايد پنهنجي سنگتيءَ لاءِ هيترو هار سينگار ڪري آئي آهي، جنهن موسل مون واسطي ڪندي آهي. اهي ويچار ڪري، هن جي نگاهن ۾ حسد ۽ حسرت ڀرجي وئي ۽ اندر ڪامڻ لڳو. رابيل لاڳيتو مرڪي رهي هئي. مکڙي ٽٽي ته بند ٿوروئي ٿيندي.

هوءَ اندر آئي هئي ته هو پلنگ تان اٿي ڪڙو ٿيو هو. هوءَ برقعو لاهي ڪرسيءَ تي رکي چڪي ته هن کي ڪرسيءَ طرف اشارو ڪري ويهڻ لاءِ چيائين. هوءَ ويٺي ته پاڻ به پلنگ تي ويٺو. رابيل ڪرسيءَ تي ويٺي مس ته هڪدم اٿي بيٺي، ڄڻ ڪا ڳالهه ياد اچي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

وٺي هئس.

”سومل اچڻ سان پهرين پهرين توهان لاءِ چانهه ٺاهيندي آهي. مان چانهه ٺاهي ٿي اچان.“ هن چيو.

”نه نه، انهيءَ تڪليف جي ضرورت ڪانهي.“ ڊاڪٽر زور ڀريو.

”تڪليف ڪهڙي، اها ته مون لاءِ خوشيءَ جي ڳالهه آهي.“ رابيل چيو ۽ رڌڻي ڏانهن وڃڻ لڳي. هنجي ڳالهائڻ توڙي چرپر ۾ گهٻراهٽ ۽ ناپختگي هئي.

رڌڻي مان ڪٽلي، ڪوپن ۽ چمچن جو کڙڪو اچڻ لڳو. سومل جا اهي کڙڪا ته ڊاڪٽر کي سازن جو آواز محسوس ٿيندا هئا. پر اڄ هن کي ڪجهه محسوس نه ٿي رهيو هو. هن جي اندر ۾ وڏو طوفان متل هو.

چانهه جون سرڪيون ڀريندي ٻئي سانت ۾ هئا. شايد ڪو موضوع ڪونه ٿي سجهين، يا دل جي ڳالهه چپن تي آڻڻ جي همت نه ٿي ٿين. هيءَ ڇوڪري هونءَ ڪيڏي نه گوڙيلي ۽ چلولي هوندي آهي. ڏاڍيون مستيون ڪندي رهندي آهي. ڪالهه کان هن کي ڇا ٿي ويو آهي. ڪيتري نه گم سم ۽ گنڀير ٿي وئي آهي. ڊاڪٽر انهيءَ روش ڪري ڪيترين ئي غلط فهمين، خوش فهمين ۽ مونجهارن ۾ ونجي ويو هو.

ڪوپ خالي ٿيا ته هوءَ اهي کڻي واپس رڌڻي ۾ رکڻ وئي. موٽي آئي ته ڪرسيءَ تي وهڻ بدران، پلنگ تي ڊاڪٽر جي پير ۾ اچي ويٺي. اچا ٺائين ٻئي پنهنجين

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

گهٻراهٽن ۽ ڏڙڪڻين سان ماٺ هئا.

"نو ڇهه ٿي ته تنهنجو ڪو مون ۾ ڪم آهي.

هاڻي ٻڌاءِ ڀلا؟" ڊاڪٽر جي آواز ۾ ڪنبڻي هئي.

"ڪم ته مان ڪالهه اسپتال ۾ به ٻڌائي ٿي سگهيس اهو ڪم توهان جي وس ۾ آهي ۽ مونکي اها به پڪ آهي ته توهين اهو ڪم ڪندا بہ ضرور پر مان اڄ توهانکي اهو ٻڌائڻ چاهيان ٿي تہ توهانکي ٻهريون گهرو ڏسڻ کان وٺي مان پنهنجي اندر ۾ ڪي امنگ سانڍيندي ۽ پاليندي پئي اچان، ۽ انهن امنگن ٿي مونکي هتي اچڻ جي تڪليف ڏيڻ لاءِ تيار ڪيو." ڏسجي پيو ته رابيل هيءَ تقرير اول ٿي سوچي آئي هئي، هينئر هن جو ڪنڌ هيٺ هو.

"پر ٻڌاءِ ته سهي ته ڪم ڪهڙو آهي؟"

"هينئر ٿي ٻڌائڻ ضروري آهي؟"

"ڪو حرج آهي ڇا؟"

"نہ، ڪو حرج تہ ڪونهي."

"پوءِ ٻڌاءِ ڪٿي، مونکي هرڪر ٿي پئي آهي."

"نہ ٻڌو، مونکي ڏينهن چڙهي ويا آهن...."

هوءَ ماٺ ٿي وئي. ڊاڪٽر بہ ماٺ ۾ رهيو. فقط ٻہ منٽ. پوءِ ڊاڪٽر، هنجو هٿ پنهنجي هٿ ۾ ورتو، ۽ هوءَ اسپرنگ وانگر اڇل کائي، هنجي هنج ۾ اچي پئي.

(۱۹ ڊسمبر ۱۹۸۳)

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هٿ ڪشڪول نہ آهن

اديب ڪيترائي ڏينهن سوچيندو رهيو تہ هو ان باري ۾ ڪهاڻي لکندو. انڪري هن اهڙن شاگردن سان ملڻ ٿي چاهيو جن سان تشدد ٿيو هو. هن انهن کان ڪجھ سوال پڇڻ ٿي چاهيا، مثال طور: تشدد جي ڏمڪي ٻڌڻ وقت توهان ڇا محسوس ڪيو؟ توهان کي پنهنجي ڪئي تي پشيماني تہ ڪانہ ٿي؟ توهان کي پنهنجي مقصد يا ارادي ۾ لوڏو تہ محسوس ڪونہ ٿيو؟ توهان ہان ڪرڻ جو تہ نہ سوچيو؟ جڏهن توهان تي تشدد ٿي ڪيو ويو، تڏهن توهانجي اندر ۾ ڇا پئي وهيو واپريو؟ ان وقت توهانجا ڪهڙا احساس هئا؟ تشدد ڪندڙن ۽ تشدد ڪرائيندڙن لاء توهانجي دل ۽ دماغ ۾ ڪهڙا ويچار اڀريا؟ هاڻي توهان ڇا ٿا محسوس ڪيو؟ ان تشدد جو توهان تي ڪهڙو اثر ٿيو آهي؟

ان دوران، يهودين، لبنان ۾ فلسطينين تي حملو شروع ڪري ڏنو، ۽ اخبارن ۾ هڪ فلسطيني سرويچ جي آتم

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪهاڻي (ڏان: ١٦ جولاءِ ١٩٨٣) ۽ بنديخانن ۾ چيچلاڻن جون وارداتون (جنگ: ١٤- جون ١٩٨٣) پڙهيائين. فلسطين جي تاريخ ۽ فلسطينين جي ڪاز سان اديب پاڻ کي ايترو ويجهو ۽ ڳنڍيل سمجهندو هو، جو جيڪي هنن سان ٿيندو هو يا هنن کي ڀوڳڻو پوندو هو، تنهن لاءِ هن کي محسوس ٿيندو هو ته سڀ ڪجهه هن سان به ٿي رهيو آهي يا هن سان ٿيڻ وارو آهي ۽ جيڪا جاڪوڙ هو ڪري رهيا آهن، سا هو به ڪري پيو يا هن کي ڪرڻي آهي. پوءِ اخبارن جي مٿين لکڻين جا ڪي ٽڪرا هنجي ڪهاڻيءَ جو حصو بڻجڻ لڳا....

پربت جهڙي يهودي ميجر جي فوجي بوٽن جي دٻاءَ هيٺ جيتامڙو شاگرد پوڙها ڪان ٿيءَ وانگر ترڙڦي رهيو آهي.

”بڌاءِ، توهانکي گهٽين ۾ مظاهرو ڪرڻ لاءِ ڪنهن پڙڪايو؟“ ميجر رڙيون ڪيون.

ابو حمزو جواب ڪونه ٿو ڏئي.

ميجر کي مرچ لڳي وڃن ٿا. هو پوري زور سان پنهنجي فوجي بوٽ سان، هنجي پيٽ تي ٺوڪر وهائي ٿو ڪڍي. ابو حمزي کان ڪيڪون نڪري ٿيون وڃن. ميجر هن کي پيو ٿڏو ڳچيءَ تي ٿو هڻي. هن جو ساهه چڙهي ٿو وڃي ۽ ساهه کڻڻ لاءِ ڦٿڪندي ڦٿڪندي هو بيهوش ٿي وڃي ٿو.

هنجي عمر سورنهن سال آهي. گدريل ڇڄي رات

پروفيسر]
www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هو نه سمجهي سگهيو هو ۽ نه ننڍ ڪري سگهيو هو. هن کي هڪڙي پڃري ۾ بند ڪيو ويو هو. ها، اهو هڪڙو پڃرو ئي هو، هڪ جانور جو پڃرو. اهو ايترو نه ننڍو هو، جو هو سنئون ڊگهو ٿي سمهي نه ٿي سگهيو. پا نه ويهي پٺ کي ٽيڪ ڏئي سمهڻو ٿي پيس، يا چنگهون پٺ سان ايئون ڪري ليٽڻو ٿي پيس. صبح جو هن کي هڪڙي ٻئي ڪمري ۾ آندو ويو، جتي يهودي فوجي "پڇا ڳاڇا" ڪرڻ لاءِ، واري واري تي هن کي ٺوڪرون، ٺڏا، ٺونشا، لتون ۽ مڪون هڻندا رهيا.

ابو حمزي جو قصور؟ بيت الحم شهر جي پنهنجن شاگردن سان گڏ، هن جلوس ۾ حصو ورتو هو. هي جلوس "يوم وطن" ملهائڻ لاءِ ڪڍيو ويو هو. يوم وطن، فلسطيني هر سال دنيا جو ڌيان ان ڏانهن ڇڪائڻ لاءِ ملهائيندا آهن ته فلسطين، فلسطينين جو آهي ۽ نه يورپ ۽ آمريڪا مان آيل ڌارين يهودين جو. بيت الحم، اردن نديءَ جي الهندي ڪناري واري علائقي ۾ آهي، جو يهودي والاريو ويٺا آهن.

سال کن اڳ به ابو حمزي کي هڪ مظاهري ۾ شامل ٿيڻ ڪري گرفتار ڪيو ويو هو. يهودي ڪورٽ هن کي ڇهه مهنا جيل يا ٻه هزار رپيا ڏنڊ جي سزا ڏني هئي. هنجي پيءُ پنهنجي سڄي اها رقم ادا ڪئي هئي ۽ هو ڇڏيو ويو هو.

هن ڀيري شاگردن کي وحشي طرح چيچلايو ويو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هڪ رات هنن کي نيم بيهوشيءَ ۾ اڌ مئي حالت ۾ ڪورٽ ۾ پيش ڪيو ويو. يهودي ڪورٽ ۾ ڪيس اڌ رات جو هلايو ويو. جج به يهودي هئا، فريادي به يهودي ۽ شاهد به يهودي. مختصر ڪيس هلائي ابو حمزي کي ٻه سال ٽيپ يا هڪ لک روپيا ڏنڊ جي سزا ٻڌائي وئي. ايتري رقم ڀرڻ جي هنجي ٻيءَ ۾ ٻچت ڪانه هئي.

جيل ڏانهن وٺي وڃڻ واسطي، رات جي اونداهيءَ ۾، هڪ ٽرڪ آندي وئي. ٻئن شاگردن وانگر ابوحمزي جا هٿ، پٺيءَ پٺيان ٻڌا ويا هئا. هن کي ٽنگوٽالي ڪري ٽرڪ ۾ ائين اڇلايو ويو جئن ڪو ڪاٺ جو بنڊ اڇلائجي. هنجو مٿو ٽرڪ جي لوهي ديوار سان وڃي لڳو ۽ هنجو مٿو ڦاٽي پيو. ان ڌڪ جي ڪري هنجي کاٻي اک جي بينائي سدائين لاءِ وڃندي رهي. رستي ٽرڪ ۾ ٻه هنن تي لتن ۽ لٺين جي بارش ٿيندي رهي ۽ ابو حمزي کي ڪيترائي ٽڏا مغز ۾ ان هنڌ لڳا جتي هن کي ڦاڙ تي پيو هو ۽ رت ريلا ڪري وهندو رهيو.

ٽي ڏينهن بيت الحم جيل ۾ رکڻ کانپوءِ هنن کي ٻئي شهر رمالا جي جيل ۾ آندو ويو. هتي هنن کي چيچلائڻ جو نئون دور شروع ٿيو. هڪ ڏينهن هنن کي صفا ننگو ڪيو ويو ۽ ننگي بدن تي مکا گهاٽي پاليٽ لڳائي وئي. يهودي سپاهيائيون، خوفناڪ ڪتا ڪاهيندڙيون اچي نمودار ٿيون. پوءِ انهن ڪتن کي شاگردن تي ڇڏ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪٽي وئي. جن هنڌن تي پاڻيٺ لڳائي وئي هئي، جسم جي انهن هنڌن کي اهي ڪتا پنهنجيون ڏکيون ۽ کهرڌيون زبانون ڪڍي چٽڻ لڳا. هنن کي ائين ٿي محسوس ٿيو ڄڻ بدن کي ڪنڊن جي ٻرش سان رهڙيو ٿي ويو. ان عمل ايڏو ته سور پيدا ڪيو جو هو عمر ڀر وساري نه سگهندا. هو ڦٿڪي به نه ٿي سگهيا، جو هنن جا هٿ ۽ پير ٻڌا ويا هئا.

اتي هنن کي ڪي فلسطيني قيدي ڏيکاري چيو ويندو هو ته توهانجو به اهڙو حال ڪيو ويندو. انهن مان هڪڙي شخص کي ابو حمزي سڃاتو ٿي. هو خوبصورت نوجوان ابو ابراهيم هو ۽ فلسطين آزادي تنظيم جو گوريلو هجڻ ڪري، هن کي پندرهن سال سزا ڏني وئي هئي. هو هينئر سڃاڻپ کان ٻاهر هو. بدن ڪپري ڪنڊا ٿي ويل هوس. منهن سڄو چچريل ۽ زخمن جي نشانن سان ڀريل. هنجو نڪ غائب هو ۽ چهرو ڏاڍو ڀيانڪ لڳي رهيو هو.

اتي ئي ابو حمزي جي ملاقات هڪڙي ٻئي فلسطيني قيديءَ سان ٿي. اهو هو احمد رياض. هو پي. ايل. او جو ڪو چڱو خاصو عهديدار هو ۽ گرئجيوئيٽ (بي.اي) هو. پنهنجي چيچلائڻ جي روئداد ٻڌائيندي، هن ابوحمزي کي چيو: ”مونکي اگهاڙو ڪري اونڌو ٽنگيندا هئا. مونکي اگهاڙو ڪري، هٿ پير ٻڌي، منهنجي بدن تي ڪڻڪ جو ليپ ڪري مون تي ماڪوڙا ڇڏيندا هئا. زمين

www.sindhsalamat.com
books.sindhsalamat.com

۽ سوراخ ڪرڻ وارو ڪيڙو منهنجي ڏُن ۾ وجهي،
ان مٿان ٽيپ چنبڙائي ڇڏيندا هئا. مسان دل ڏاريندڙ
وڙهون ڪندو هوس ته هي درندا يهودي کلڻ لڳندا
هئا. پنج پنج سؤ پاور جا بلب پاري انهن سامهون
وهاريندا هئا، ۽ اکيون بند ڪرڻ نه ڏيندا هئا. ان سزا
ذري گهٽ سونهن اندو بنائي ڇڏيو. ننگو ڪري سونهن
پٺيان مرچ وڌا ويا. ميڻ بتي ٻاري، ان جا گرم گرم
ٽيپا منهنجي نازڪ عضون تي ڪيرايا ويا. پينگهي ڪاڻ
ڪرڦتي گهرائي، زوريءَ منهنجي وات ۾ وڌي وئي. ان
جي نتيجي ۾ فورن منهنجي وات ۾ ڦلوڪا ٿي پيا.
ٻريل سگريٽ سان منهنجي جسم جي جدا جدا هنڌن
تي ڏنپ ڏنا ويا ۽ انهن ڏنڀن ڏڀ ذريعي مونکي ساندهه
سورنهن ڏينهن سمهڻ نه ڏنو ويو. بجليءَ سان مونکي
ڌڌڪا ڏنا ويا. مونکي اگهاڙو ڪري، يهودين لاءِ تماشو
بنائڻ واسطي، پوري جيل اندر گهمايو ويو. مونکي اهو
به دڙڪو ڏنو ويو ته جي اسانجي مرضيءَ مطابق بيان
نه ڏيندين ته تنهنجي ماءُ، ڀيڻ ۽ زال کي هتي گهرائي
تنهنجي سامهون هنن جي آبرو لٽي ويندي."

ابو حمزي ٻڌايو ته اردن ندي جي الهندي ڪناري
جي علائقي جي ڪاليجن، خاص ڪري ڊاڪٽري،
ٽيڪنيڪل ۽ انجنيري ڪالجن ۾ اسانجو حق رهيو،
يهودي شاگردن کي سيٽون ڏنيون وڃن ٿيون. انڪري
اسانجي قوم جي تنظيم، پنهنجي نوجوان ڇوڪرن کي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

دنيا جي ٻين ملڪن جي يونيورسٽين ڏي موڪلي رهي آهي. اهڙي طرح مان ٻه اوچي تعليم خاطر هتي ڪراچيءَ موڪليو ويو آهيان. اتي اسانجي مادري زبان ۾ تعليم ڏيڻ بدران يهودين جي مذهبي ٻولي عبرانيءَ ۾ ڏنــي وڃي ٿي. نه رڳو ايترو پر ڪورٽن ۾ ان ڌاري ٻولي عبرانيءَ ۾ ڪيس هلايا ٿا وڃن، جا اسانجا ماڻهو سمجهي ڪونه سگهن، ۽ پنهنجي مطلب جي دستاويزن تي اسان جـي ماڻهن کان زوريءَ صحيحون وٺندا آهـن، حالانڪ اسان انهن دستاويزن جي عبراني ٻولي نـه پڙهي ڄاڻون ۽ نه سمجهي سگهون....

جون ١٩٨٢ ۾ يهودين، لبنان اندر فلسطيني ٺڪاڻن تي حملو ڪيو. بيروت شهر جـي الهندي حصي ۾، جتي ڇهه هزار کن فلسطيني گوريلا هئا، تنهن کي لک کان وڌيڪ يهودين جو لشڪر گهيرو ڪري ويـو. فلسطيني مڙس ٿي مقابلو ڪري رهيا هئا ۽ پڻ، مهنا گذرڻ تي به يهودين کي پنهنجي مقصد ۾ ڪامياب ٿيڻ نه ڏنو هئائون. ورنه اڳي عربن ۽ يهودين جي وچ جيڪي به لڙايون لڳيون هيون ۽ جن ۾ مصر سميت مڙني عرب ملڪن جي فوج وڙهندي هئي، تـن مان ڪنهن بـه لڙائيءَ ۾ عرب، يهودين جو هفتي کان وڌيڪ مقابلو ڪري نه سگهيا هئا ۽ يهودي پنهنجي مقصد ۾ سوڀارا ٿيا هئا. پر هن جنگ

www.sindhsalamat.com
books.sindhsalamat.com

۾، فلسطينين اڪيلي سر يهودين جو مقابلو پئي ڪيو، جيتوڻيڪ هو تعداد ۾ به تمام ٿورا هئا، هنن وٽ يهودين وانگر نه بحري فوج هئي ۽ نه هوائي، ۽ هو شهر اندر يهودين جي گهيري ۾ بند هئا، ايتري قدر جو يهودين شهر جو پاڻي ۽ بجلي به بند ڪري ڇڏي هئي.

■ ■

لبنان جي لڙائي ڇڙڻ شرط، فلسطيني شاگرد جنگ جي ميدان تي پهچڻ لاءِ هتان هليا ويا هئا. ٿورا هتي رهيا هئا. انهن جي هتي ڊيوٽي لڳائي وئي هئي. ابو حمزو ته هڪ اک کان نابينا ٿي چڪو هو. انڪري هن جي ڊيوٽي هتي لڳائي وئي هئي.

اديب پڻ انهيءَ يونيورسٽيءَ ۾ پڙهندو هو جتي ابو حمزو تعليم وٺي رهيو هو. بيروت واري لڙائيءَ دوران اديب، ابو حمزي سان خيالن جي ڏي وٺ ڪرڻ لاءِ ملندو رهندو هو.

ابو حمزو جڏهن پڙهندو هو ته هتي فلسطينين جي حق ۾ دعائون گهريون ٿيون وڃن، تڏهن هو مرڪي ڏيندو هو.

”دنيا جا ھڙئي عرب ملڪ گڏجي به ڇهن ڏينهن کان وڌيڪ يهودين جو مقابلو نه ڪري سگهيا آهن، پر هينئر اسين فلسطيني، انهن يهودين جو ٽن مهينن کان اڪيلي سر مقابلو ڪري رهيا آهيون ۽ اڃا نه مڃي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اٿئون.“ ابو حمزو چولدو هو.

لهه، لک يهودين جي نوي ڪروڙ عربن مٿان برتري جي ڪارڻ جي چند چاڻ ڪندي، هڪ ڀيري ابو حمزي چيو ته ان کي هڪ سٽ ۾ سمجهڻو هجي تہ هيئن چئي سگهجي ٿو تہ ”سماجي ارتقا موجب يهودي سرمائيداري دور ۾ آهن ۽ عرب اڃا قبائلي ۽ جاگيرداري دور ۾.“

انجي چئائي ڪندي هن چيو: ”اسرائيل ۾ حڪومت جو سرشتو جمهوري آهي، پر عرب ملڪن ۾ بادشاهت آهي يا آمريت ۽ ڊڪٽيٽرشپ. جمهوريت يهودين ۾ تنظيم ۽ تعليم پيدا ڪئي آهي. جمهوريت هنن ۾ قومي جاڳرتا ۽ سياسي شعور پيدا ڪيو آهي. يهودي هڪ انتهائي منظم قوم آهي ۽ جمهوري ادارن ۽ جمهوري قدرن مان سگهه حاصل ڪري ٿي. هنن جو هر ماڻهو حڪومت ۽ حڪومتي ڪاروبار ۾ پاڻ کي حصيدار سمجهي ٿو، ۽ انڪري هنن وٽ عوام جي قوت آهي. هنن جو هر ماڻهو شعوري طرح قومي جاڳوڙ ڪري ٿو. هنن کي رسمي تعليم نہ ٿي ڏني وڃي پر جديد دور جي سماجي ۽ سائنسي تقاضائن مطابق هنن جي ذهني اوسر ڪئي ٿي وڃي. هنن وٽ رضاڪار فوج آهي ۽ هر صحتمند ماڻهو فوجي سکيا وٺندو آهي ۽ ضرورت وقت پاڻمرادو جنگ جي ميدان تي پهچي ويندو آهي. هنن جا دانشور سماجي ۽ سائنسي شعور جاڳائڻ ۾ رڌل

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

رهن ٿا. هنن جون عورتون سجاڳ، تعليميافته ۽ ترقي يافته آهن ۽ مردن سان ڪلهو ڪلهي ۾ ملائي ڪم ڪن ٿيون. جڏهن مرد جنگ ۾ محاذ تي مصروف هوندا آهن، تڏهن هي عورتون آفيسن، ڪارخانن ۽ ٻنين تي سارو ڪم سنڀالينديون آهن. يهودين وٽ جديد کان جديد جنگي هٿيار آهن ۽ هنن کي جديد کان جديد جنگي سکيا ملي ٿي. وڏي ڳالهه ته هنن کي آمريڪا جهڙي سپرپاور جي سنئين سڌي پٺڀرائي آهي. يهودين جي مقابلي ۾، عرب عوام کي جهالت ۽ غلاميءَ ۾ رکيو ويو آهي. هنن کي سياسي، سماجي ۽ سائنسي طور پوئتي ۽ پراڻ پسند رکيو ويو آهي. مجموعي طرح عرب ملڪن ۾ انتهائي جهالت، عياشيپڻو ۽ جهنگليپڻو آهي. ڏسجي ٿو ته هن وقت عرب جي اهائي حالت آهي، جا اسلام اچڻ کان اڳ هئي. انهيءَ غار مان ڪڍڻ لاءِ هنن کي هاڻي ”نئي اسلام“ جي ضرورت آهي. يهوديت هاڻي مذهب نه رهيو آهي پر يهوديت هڪ ذهنيت جو روپ اختيار ڪيو آهي، ۽ ان ذهنيت کي سامراجيت سڏجي ٿو. انڪري ئي دنيا جو وڏي ۾ وڏو سامراج آمريڪا، يهودين جو مک مددگار آهي. هاڻي هنن جو مقابلو عرب اهڙي نظام سان ڪري سگهن ٿا، جو جاگيرداري، سرمائيدار ۽ سامراجي نظام کان سماجي ارتقا ۾ اڳڀرو آهي، جنهن ۾ عوام شعوري ۽ حقيقي طرح پاڻ کي پنهنجي مقصد، پنهنجي ملڪ، پنهنجي قوم، پنهنجي

ڏرتيءَ، پنھنجي ڌرتيءَ جي خزانن، پنھنجي ملڪي دولت ۽ پنھنجي حڪومت جو مالڪ سمجھي ۽ مالڪ ھجي. باقي دعائون ۽ خطبا، بارود ۽ بم جو مقابلو ڪري ڪونه سگھندا. وقتي مقابلي واسطي به ھٿيارن سان جنگ جي ميدان تي اچڻو پوندو. ڪي عرب ملڪ ھن دور ۾ سامراجي بڻجي نه سگھيا آھن ته سامراجين جا پاڇھن پيلي ۾ ھنن جا دلال بڻجي ويا آھن ۽ ھنن جو ڪردار ھن لبنان جي جنگ ۾ وڏيڪ وائکو ٿي پيو آھي. جي پر وارن عرب ملڪن ۾ عوامي راڄ ۽ جمھوريتون ھجن ھا تہ ھن وقت اتان جا عوام باشعور اسانجي مدد واسطي درياھ جي اٿل وانگر اٿلي پون ھا."

ھن فلسطينين جي ڪاميابين جي ڪارڻن تي به تبصرو ڪيو. ھن چيو:

"عربن ۾ فقط فلسطيني ئي آھن، جن يھودين جو ان حد تائين ۽ ايترو وقت مقابلو ڪيو آھي. ان جو سبب آھي فلسطينين جي تعليم، تربيت ۽ تنظيم. ڪوشش ڪري ھر فلسطينيءَ کي نہ رڳو رواجي تعليم ڏني وڃي ٿي پر اوچي سماجي، سائنسي ۽ ٽيڪنيڪل تعليم پڻ. ھر فلسطينيءَ جي ننڍي ھوندي کان ئي سياسي، ذھني ۽ نظرياتي تربيت ڪئي وڃي. اسانجي تنظيمن ۾ نه رڳو باشعور قومي ۽ انقلابي تنظيمون آھن، پر گوريلا تنظيمون پڻ آھن. اھي تنظيمون راڄنيتي ھلچلون ھلائن ٿيون ۽ گوريلا جنگيون لڙن ٿيون. فلسطيني عوام

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

باشعور ۽ سجاڳ آهي. ان جي هر تحريڪ عوامي تحريڪ آهي. ٻين عرب ملڪن جي ليڊرشپ يا موروثي آهي يا فوجي. فقط فلسطينين جي ليڊرشپ ئي عوام مان ابري آهي. فلسطينين جي ڪاميابيءَ جو هڪڙو وڏو ڪارڻ اهو به آهي ته هو هڪ مقصد لاءِ وڙهي رهيا آهن، پنهنجي حقن لاءِ وڙهي رهيا آهن، پنهنجي ڌرتيءَ لاءِ وڙهي رهيا آهن، ظلم جو مقابلو ڪرڻ لاءِ وڙهي رهيا آهن. هو ظالم جو ظلم سانت ۾ سهڻ لاءِ تيار نه آهن."

ابو حمزي پنهنجي ڳالهه جاري رکندي، زور ڏيندي چيو "يهودين جو ظلم اسين ماٺ ۾ سهڻ وارا نه آهيون. اسين هنن جو مقابلو ڪندا رهندا آهيون. اسانکي اوچي تعليم سان گڏ فوجي سکيا به ڏني ويندي آهي. يهودي تشدد ڪري رهيا آهن. اسانکي خبر آهي ته، تشدد، تشددکي جنم ڏيندو آهي ۽ تشدد جو خاتمو تشدد سان ئي آڻي سگهبو آهي. اسين ماٺ ۾ سهڻ وارا نه آهيون."

ابو حمزي جي اها گفتگو ٻڌي اديب کي گيتا ۾ آيل هڪ چوٽي ياد اچي وئي ته "ظلم سهڻ پاپ آهي."

هن جنگ هلندي، هتي جا ڪي شخص پنهنجي همدردي ۽ سهائتا جي آڇ ڪرڻ لاءِ، فلسطيني شاگردن وٽ ايندا رهندا هئا. ڪي اديب جي موجودگيءَ ۾ آيا:

هڪ سياسي ليڊر، اخبار ۾ اسرائيل خلاف ۽ فلسطينين جي حق ۾ پنهنجو ڇپيل بيان ڏيکاري هنن کي پنهنجي همدردي جتائڻ لڳو. فلسطيني شاگردن، هنجو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اهو ڪارنامو رد ڪري ڇڏيو ۽ چيو ”عرب ملڪن ۾ اسانکي ٻهانن سان ڍءُ ڪرائي ڇڏيو آهي.“

هڪڙي ڪارخانيدار سيٺ ڪنڪ، چانور ۽ ڪاڏي پيتي جي ٻئي سامان جون پنج ٽرڪون فلسطينين لاءِ لبنان موڪلڻ جو ارادو ڏيکاريو. فلسطينين انڪار ڪندي سيٺ کي جواب ڏنو ”اسانکي ڪاڏي کائڻ جي فرصت ئي ڪانهي. اسين چوويهہ ئي ڪلاڪ جنگ ۾ جنتيل رهون ٿا.“

هڪڙو وڏيرو هڪ وڏي رقم جو چيڪ هنن کي ڏيڻ آيو. پر هنن اهو نہ ورتو ۽ چيو ”اسانکي خيرات جا سڪا نہ کپن، پر اسانکي گوليون گهرجن ۽ اهي آگريون کپن جي بندوقن جون گهوڙيون دٻائن ۽ اهي سِرَ کپن جي ڪٽجڻ لاءِ تيار هجن.“

هڪڙو شاعر آيو ۽ جهڪي جهڪي الائي ڪيترا لکنوي سلام ڪيائين، ۽ پوءِ هڪڙي اخبار ۾ فلسطينين جي پنيرائيءَ ۾ پنهنجو ڇپيل شعر ڏيکاريائين. هنن اهو پڙهڻ يا ٻڌڻ کان انڪار ڪري ڇڏيو، ۽ چيو ”اسان تاريخ جي ورقن تي پنهنجي رت سان پنهنجا شعر لکي رهيا آهيون. توهان جهڙن آسودن ۽ معزز شهرين جي شعرن جي اسانکي ضرورت ڪانهي.“

هڪڙو مولانا، ڊگهي اڇي ڏاڙهيءَ وارو، هڪ وڏي آمريڪن موٽر ۾ اچي پهتو ۽ پنهنجي عربيءَ جي ڄاڻ جو مظاهرو ڪندي، عربيءَ ۾ چيو ”اسان پوري ملڪ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جي مسجدن ۾، توهان فلسطيني ڀائرن جي فتح واسطي هر نماز پٺيان دعائون گهرڻ جو بندوبست ڪيو آهي.“

فلسطيني شاگرد اصلي متاثر ڪوڙ ٿيا ۽ مولانا سان اکين ۾ اکيون ملائي چيائون ”جنگ لوهه، رت ۽ جرئت جو معاملو آهي. خالي هٿن جي دعائن سان ان کي منهن ڏئي نه ٿو سگهجي. اهي هٿ دشمن خلاف ڪجهه ڪين. هٿن کي دعائون پڙهڻ جو خالي ڪشتو بنائڻ بدران هٿ هٿيار پڪڙين ۽ بندوقن جون گهوڙيون دٻائن.“

هڪڙي سياسي پارٽيءَ جو وفد آيو. ان جي اڳواڻ چيو ”اسين پڪا ۽ امن پسند شهري آهيون، انڪري مظاهرا ڪري نه ٿا سگهون، پر ڳوٺ ڳوٺ ۾، شهر شهر ۾ توهانجي حق ۾ ٺهراءَ پاس ڪرايا اٿئون.“ فلسطينين وراڻيو، ”گڏيل قومن ۾ گڏيل عرب جماعتن جي ٺهرائن جو به پاڻيءَ جيترو اثر ڪونهي.“

شاگردن جو ٽولو آيو. انهن ۾ اديب پڻ شامل هو. هنن جي هٿن ۾ ڪهاڙيون هيون. هنن چيو ”اسين لبنان ۾ محاذ تي هلڻ ڪاڻ تيار آهيون. توهانجي پيڙا، اسانجي پيڙا آهي.“

فلسطينين اٿي، هن ٽولي جي هڪ هڪ ڄڻي کي ڀاڪر پاتو.

(٢- آگسٽ ١٩٨٢)

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

گورڪيءَ جو ناول

اَڄ موڪل جو ڏينهن آهي. ڪڪيون ٻه گهر ۾ آهن ۽ مان ٻه گهر ۾ آهيان. سخت سردي پئجي رهي آهي. ٻاهر بدن کي ڪلفي بڻائيندڙ ٿڌي هوا لڳي رهي آهي. نڪرڻ تي دل نه ٿي چوي ۽ نه ٻاهر وڃڻ جي ڪا ضرورت آهي. سوڙ جو مزو وٺڻ لاءِ مناسب موسم ۽ پورو پورو موقعو آهي. هيٽر به جلي رهيو آهي. هٿن ۾ دستانا پيل آهن ۽ مٿي تي مفلر ويڙهيل آهي. مان سوڙ مــان منهن ڪڍي، هٿ ۾ ڪتاب جهلي، پڙهي رهيو آهيان: چيني ناول ”جوانيءَ جو نغمو“ Song of youth جسماني طرح ٿوري ذهني طرح ڏاڍي فرحت پيو محسوس ڪريان. پر واري ڪمري ۾ ڪڪيون ٻه مات آهن، پر وقتي وقتي هنن جي ڳالهائڻ جو آواز اچي ٿو. ڪجهه دير ڪانپوءِ مان ٿڪ ڀڃڻ ۽ عضوا ساهڻ لاءِ هنڌ تان اٿان ٿو ۽ وچون در لنگهي، ڪڪين جي ڪمري ۾ وڃان ٿو. هو ٻه سوڙين ۾ ويڙهيون سيڙهيون پڙهي رهيون آهن. مان ڏسان ٿو ته رات وانگر هينئر پڻ هو اڙدو ڊائجيسٽون پڙهي رهيون آهن. مونکي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هڪڙو خيال اچي ٿو ۽ وڃي ۽ پنهنجي ڪمري مان گورکيءَ جو هڪ ناول ۽ ٻه رسالا کڻي اچان ٿو.

”جي اڙدو ٿي پڙهڻي اٿو ته هن قسم جا ڪتاب پڙهنديون ڪريو.“ مان ڪڪين کي گورکيءَ جو ناول ”مان“ ڏيندي چوان ٿو. ساڳئي وقت اڙدو رسالن ”اوراق“ ۽ ”سيپ“ جو هڪ هڪ پرچو پڻ وڌايان ٿو: ”۽ رسالا به اٿو. اهي به پڙهجو.“

”بابا، اهڙا رسالا ته توهان اڳي به ڏنا هئا. پر انهن جا افسانا ته اسانکي سمجهه ۾ ڪونه آيا. الائي ڇا ٿا لکن. انڪري بور ٿي اهي رسالا ڦٽا ڪري ڇڏيا سين.“ غزاله چوي ٿي.

”ها پٽ، ائين برابر آهي. انهن رسالن، جن کي اردوءَ وارا، ڊائجيسٽن جي مقابلي ۾ ادبي رسالا سڏيندا آهن، تن جون نوي سيڪڙو ڪهاڻيون موکي به اڻ چٽيون، سمجهه ۾ نه ايندڙ، منجهيل ۽ بي معني لڳنديون آهن. انهن ۾ نه دلچسپي هوندي آهي ۽ نه ڪهاڻيپڻو. انڪري بيزار ٿي اڌ ۾ پڙهڻ ڇڏي ڏيندو آهيان. پلا توهان سنڌي ڪتاب ڇو نه ٿيون پڙهو؟“ مان پڇان ٿو.

”اهي به پڙهنديون آهيون. اسانکي ناول ۽ ڪهاڻين جا ڪتاب وڻندا آهن. سنڌيءَ ۾ اهڙا ڪتاب ڪڏهن ڪڏهن ڇپبا آهن. توهان اهڙا ڪتاب جيڪي به آڻيندا آهيو، سي سڀ اسين پڙهنديون آهيون. اڙدو ڪتاب الاهي ٿا اچن، ماڻهو جيترا پڙهڻ چاهي، ڪٿن ڏي ڪونه.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

توهان ته سنڌيءَ ڪانسواءِ گهڻو ڪري انگريزي ڪتاب پڙهندا رهندا آهيو.“ ڪونج چوي ٿي.

”پلا توهانجون اڙدو ساهيڙيون ڪڏهن سنڌي ناول ۽ سنڌي رسالا پڙهنديون آهن؟“

”هنن کي سنڌي اچي ئي ڪانه.“ ڪونج ورائي ٿي.

”سان رات ڪان وٺي پيو ڏسان ته توهان سارو وقت اهي اڙدو ڊائجيسٽون پيون پڙهو. توهانجو امتحان ويجهو آهي. توهان جي انهن ۾ ايڏي دلچسپي آهي ۽ اهي رسالا ڪٿي جا ته آهن، ته پوءِ توهانجي ڪورس جي ڪتابن جي پڙهائي گهٽ ٿيندي ۽ امتحان جي نتيجي تي اثر پوندو.“

”بابا، اڄ ته موڪل جو ڏينهن آهي.“ غزاله چوي ٿي.

”بابا، اسانکي اسڪول ۾ هر ڪم اڙدوءَ ۾ ٿا پڙهائن، سائنس به. پوءِ ته ڊاڪٽري پڙهڻ ۾ اسانکي ڏکيائي ٿيندي. اها شڪايت منهنجي اڙدو ساهيڙي رخسانا جي ماءُ، جن جي مادري زبان اڙدو ئي آهي، پڻ ڪئي ته گهٽ ۾ گهٽ سائنس انگريزيءَ ۾ پڙهائي وڃي.“ ڪونج چوي ٿي.

”دولتمند ماڻهو، خاص ڪري شهرن جا، پنهنجن ٻارن کي منڍ کان ئي اهڙن اسڪولن ۾ پڙهائن ٿا، جتي تعليم جو ذريعو انگريزي آهي پا ته، هو پنهنجن ٻارن کي مرڪوئي ولايت ۾ پڙهڻ لاءِ موڪلين ٿا.“

”بابا، هي گورڪيءَ جو ناول جڪو توهان هينئر

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڏنو آهي، انهو ڇاجي باري ۾ آهي؟" غزالہ پڇي ٿي.
"هڪ پورهيت ماءُ آهي، جنهن سڄي عمر ٻين پورهيتن وانگر ڏک ڏٺا ۽ ظلم سٺا آهن. هن جو پٽ پڻ پورهيت آهي. پر هو ظالمن جو مقابلو ۽ ظلم خلاف بغاوت ڪري ٿو. ماءُ پڻ پٽ جي پيروي ڪري ٿي ۽ انقلابي واٽ ۾ هن جي ٻانهن ٻيلي ٿئي ٿي. جنهن نموني هو ٻين پورهيتن ۽ ملڪ جي ٻئي عوام سان گڏجي، سماج ۾ ڦيرو آڻڻ جي جاکوڙ ڪن ٿا، سو ڏاڍي دلچسپ طريقي سان ناول ۾ ڏنو ويو آهي. توهان کي هي ڪتاب پڙهڻ ۾ انڪري به مزو ايندو جو ان ۾ جيڪو ماحول ۽ ملڪي ۽ سماجي حالتون بيان ڪيون ويون آهن، اهڙيون هتي به نظر اينديون، توهان کي رستن تي، جهوپڙين ۾، ڪارخانن ۾، ٻنين ۽ اسپتالن ۾ اهڙا ماڻهو هتي بہ ڏسبا. هي ناول توهانکي اردو افسانن جي ڊرائنگ رومن، بنگلن، موٽرن، شادي پارٽين، سالگرهہ پارٽين، تفريح گاهن، مينا بزارين، بوري بزارين ۽ ريشمي گلين کان ٻاهر وٺي ويندو."

* *

ڪڪين کي اهڙا اردو ڊائجيسٽ، رسالا ۽ ڪتاب پڙهندي ڏسي، دل پوسرندي اٿم. اهڙي ريت هن جون اهڙيون اردو فلمون ڏسڻ جي ڳالهہ بہ نہ وڻندي اٿم. اردو ڪهاڻيون گهڻو ڪري رومانوي هونديون آهن: حقيقت

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

کان پري، انسان کان دور ۽ ڌرتيءَ کان ٽٽل. سان
ته اهو به خيال ڪندو آهيان ته اردو ادب ۽ فلمن جون
ڪهاڻيون، اسانجي ڇوڪرين ۾ شاديءَ جي باري ۾
غلط تصور پيدا ڪنديون هونديون. هو پاڻ کي انهن
ناولن ۽ فلمن جي هيروئن جي روپ ۾ ڏسڻ لڳنديون
هونديون. اهڙي هيروئن جنهن جو حقيقي سماجي حالتن
سان واسطو ڪونه هوندو آهي. پوءِ پنهنجا اهي خواب
پورا ٿيندا نه ڏسي، هو پنهنجي سڄي عملي ڄمار هرويرو
به محروميءَ جي احساس جون شڪار ٿينديون هونديون.
اهي خواب پيدا ڪيل به انهن رسالن ۽ فلمن جا آهن،
۽ پنهنجي انهن خوابن جي ساڀيان به هنن کي انهن ڪتابن
جي صفحن ۽ سئنيما جي پردي تي ئي نظر اچي ٿي.
انڪري ئي ڇوڪرين ۽ عورتن ۾ اهي ڪتاب پڙهڻ
۽ اهي فلمون ڏسڻ جو جنون نظر ايندو آهي، ۽ حقيقي
حياتيءَ جي سماجي حالتن کان ڀاڄوڪڙائپ ۽ اڪ
ڦوٽ هنن جي جيون جو فلسفو بڻجي ويندو آهي....
سان ته ڇوڪرين کي چوندو آهيان ته آخر ايترا اردو
رسالا ڇو ٿيون پڙهو، جڏهن سڀني رسالن ۾ خاص ڪري
عورتن جي رسالن جي لڳ ڀڳ سڀني ڪهاڻين جو پلاٽ
گهڻو ڪري ساڳيو هوندو آهي. ڇوڪري ۽ ڇوڪريءَ
جو عشق ۽ هر مشڪل پار ڪري پڄاڙيءَ ۾ شادي،
خاندان ۾ سوٽن ۽ سوٽين (Cousins) جا محبت جا
قصا، ڊرائنگ روم جون ڪچهريون، عورتن جا فئشن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

۾ هڪ ٻئي کان گوهه ڪٽي وڃڻ جا مقابلا، ۽ پنهنجي
لباس ڏيکڻ جي نمائش ڪرڻ لاءِ ٻارڻيون. اهڙي
ريت فلمن جي ڪهاڻين جا پلاٽ به ساڳيا. هر فلم ۾
اهي ئي اڻ ٽيٽيون ڳالهيون، ورجايل واقعا ۽ رڌل گفتا.
هڪ ٻه اردو فلمن ڏسڻ کانپوءِ وڌيڪ فلمون ڏسيون
ته فلم هلندي ماڻهوءَ کي اڳواٽ ئي خبر پئجي ويندي
ته ڪهاڻيءَ ۾ ڪهڙو موڙ اچڻ وارو آهي يا ڪهڙو
واقعو ٿيڻ وارو آهي يا گفتگوءَ ۾ ڇا ڇا چيو ويندو.
هڪ فلم ڏٺوَ ڄڻ هزارين فلمون ڏٺوَ.... ماحول اهڙو
ئي ويو آهي، اردو رسالا ۽ اردو فلمون ايتريون ٿيون
هلن، ۽ انهن جي آهي به هڪ هٽي، جو ٻارن کي انهن
کان بچائڻ مشڪل ٿي پيو آهي. هنن کي اهڙن ڪتابن
۽ فلمن جو بدل نه ٿو ملي ۽ هنن ۾ پڙهڻ جون صحيح
عادتون پيدا نه ٿيون ڪيون وڃن. سان هي ڳالهيون
اڳ به واري ڦيري سان ڪڪين کي ٻڌائيندو رهيو آهيان.
پر اڄ پوري تفصيل سان ورجايان ٿو.

سوڙ جي ڪوسائڻ ۾ ڪتاب جي پڙهڻ ۾ ڏينهن
وڻندڙ نموني گذرندو رهي ٿو. ان وچ ۾ مون ڏٺو ته غزاله
مون وارو ڏنل گورڪيءَ جو ناول پڙهي رهي آهي....
سانجهي ٿي آهي. سڀ ٽي-ويءَ جي سامهون اچي ويٺا
آهيون. پروگرام پسند جو آهي توڙي ناهي، سامهون
ويٺا آهيون. چانهه جو دور به هلي ٿو. غزاله اهوئي
سوال پڇي ٿي جو اڪثر پڇندي آهي ته ٽي-ويءَ تي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اڙدو پروگرام ڇهه ڪلاڪ ڏين ٿا ۽ سنڌي پروگرام فقط اڌ ڪلاڪ سو ڇو، ۽ اهو ته اڙدو پروگرام رنگين ڏين ٿا ۽ سنڌي نه، سو ڇو؟ مان ٻــ هن کي ان جو سدائين وارو ساڳيو جواب ڏيان ٿو.

رات جو ٻارهين بجي اڙدو فلم شروع ٿئي ٿي. مان نه چاهيندي به ويٺو رهان ٿو، جو خبر اٿم ته ٽي-وي ۾ جي گوڙ ڪري نه پڙهي سگهندس ۽ نه ننڊ اچي سگهندي.

فلم شروع ٿي چڪي آهي. هڪڙي سهڻي ڇوڪري رستي تي بس جي انتظار ۾ بيٺي آهي.... ڪونج، غزال، کي ڇوي ٿي ته هاڻي ڏسجان هڪڙو شاهوڪار ڇوڪرو پنهنجي وڏي موٽر ۾ ايندو ۽ هن ڇوڪريءَ کي اڪيلو ڏسي، موٽر هن جي پرسان بيهاريندو ۽ ڇوڪريءَ کي موٽر ۾ چڙهڻ جي آڇ ڪندو ۽ ڇوڪري ٿوري ماٺي ڪانپوء موٽر ۾ چڙهندي ۽ پنهي جو پاڻ ۾ پيار ٿي ويندو.... مان ڏسان ٿو ته فلم جي پردي تي برابر ائين ٿئي ٿو.

مان ڪونج کان پڇان ٿو "تو هيءَ فلم اڳ ڏٺي آهي ڇا؟"

هوءَ جواب ڏئي ٿي "نه بابا، مون ائين ئي اندازو لڳايو. پاڪستاني فلمن ۾ اڪثر ائين ئي ٿيندو آهي."

هڪڙي ڏينهن ۾ ڏسجي ٿو ته پيار ڪندڙ ڇوڪرو ۽ ڇوڪري، پروگرام رکي، شهر جي هڪ باغيچي ۾ ملن ٿا ۽ گفتگو ڪري رهيا آهن.... غزال، ڪونج کي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

چوي ٿي: هاڻي ڏسجان ٿو ته هيءَ گذجي ڳالهائيندا ۽ سڄي باغيچي ۾ ڊوڙون پائي نچندا ٻه.... مان ڏسان ٿو ته برابر فلم جي پردي تي ائين ٿئي ٿو.

مان ڪڪين کان پڇان ٿو ”توهان شهرن جي ڪوڙ باغيچن ۾ ٻئي ويا ۽ گهميا آهيو، ڪڏهن توهان اهڙو نظارو ڏٺو آهي؟“

هو وراڻي ٿيون ”نه، بابا.“

ڇهن ڏٺن متن هٿياربند سمگلرن، جيڪي هيري جي محبوبيائيءَ کي زوريءَ کڻي وڃي رهيا آهن، تن سان هو هيڪلو ۽ بنا هٿيار وڙهي ٿو.... غزالہ پنهنجي پيءُ کي چوي ٿي: هيرو سڀني بدمعاشن کي ماري ميجائيندو، هو يا ڀڄي ويندا، يا بيهوش ٿي ڍيري ٿي پوندا يا قتل ٿي ويندا.... مان ڏسان ٿو ته ڊگهي مارا ماريءَ ڪانپوءِ ٻه سمگلر ڍيري ٿي پون ٿا ۽ ٻيا ڀڄي وڃن ٿا ۽ هيري جو وار به ونگو نه ٿو ٿئي.

مان اهو ٻه ٻڌان ٿو ته فلم هلندي ڪڪيون، هيروئن ۽ ٻين ائڪٽريسن جي ڪپڙن ۽ زيورن جي نئين فئشن ۽ سلائيءَ جي نئين ڊزائين تي پڻ ٽيڪا ٽپڻي ڪري رهيون آهن.

ٻچاڙڪي ڏيک ۾ هيرو زهر کائي آتم هتيا ڪري ٿو. هن جو جنازو قبرستان ڏي کڻي وڃي رهيا آهن.... ڪونج پنهنجي پيءُ کي چوي ٿي: پاڪستاني فلم جو هيرو ڪوروئي مرندو آهي. ڏسجان ته هي جيئرو ٿي پوندو

۽ پنهنجي پسند واري شادي ڪندو.... مان پردي تي ڏسان ٿو ته قبرستان ۾ جنهن وقت لاش قبر ۾ لاهڻ وارا آهن، ان وقت لاش ۾ چرپر ٿئي ٿي ۽ هيرو جڏهن اهو ٿيندي ڏسي ٿو ته خبر پوي ٿي ته هن وقتي بيهوشي ڪرڻ واري دوا کاڌي هئي.

مان وري به سوچيان ٿو ته طبقاتي سماج ۾ ان کان وڌيڪ اميد به رکي نه ٿي سگهجي. اهي پيٽ ڀريل طبقي جا کيل آهن، جي ڪتابن ۽ فلمن ذريعي محروم طبقي لاءِ خواب پيدا ڪري، انهن کي انهن خوابن ۾ خوش رهڻ لاءِ انسٽا موجود ڪن ٿا....

ننڍ جي تياريءَ ۾ مان پنهنجي ڪمري ۾ ۽ ڪڪيون پنهنجي ڪمري ۾ ڪتاب پڙهي رهيا آهيون. وقتي وقتي ڪڪين جي ڳالهائڻ جو آواز اچي ٿو. منهنجي ڪن تي هي گفتا پون ٿا:

”ڪيئن گوڪيءَ جو اهو ناول دلچسپ آهي؟“

”دلچسپ آهي انڪري ئي ته صبح کان وٺي پڙهي رهي آهيان.“

مان اها ورندي ٻڌي، نئين اطمينان واري ننڊ سمهڻ لاءِ پاسو ورايان ٿو.

(١٦- سيپٽمبر ١٩٨٣)

ساگر: ١٩٨٤

www.sindhsalamat.com

books.sindhsalamat.com

انهن گهڙين جو خمار

انهن گهڙين جي خمار ۾ گم سم، پتو ناهي ته ڪيئن گهر پهتس. اهو هوش نه هوم ته ڇا پيو ڪاوان، ڇا پيو ڏسان، ڇا پيو ڪريان! دماغ، اهو تصور وري وري پئي ورجائڻ چاهيو. دل، مستي ۽ عجيب خوشيءَ سان ڇلڪي رهي هئي. جي ننڊ هوس ته به خواب پئي ڏٺم، جي جاڳيس پئي ته به سهڻا سپنا سامهون هئم. ربڊي جي راڳڻ ۾ اڄ اچانڪ ايترو رس اچي ويو هو، ايتري ڪشش پيدا ٿي وئي هئي. دنيا اوچتو ڪيڏي نه روشن بڻجي وئي هئي، جيون ڪيترو نه خوبصورت لڳي رهي هئي. دل ۾ جذبن ۽ دماغ ۾ خيالن جو جيڪو ساگر لهرون هڻي رهيو هو، ان کي لفظن جا ڦڙا پاڻ ۾ ڪٿي ٿا سمائي سگهن!

اڄ اسان هڪ ٻئي کي ڇهيو هو. نگاهن، آوازن ۽ مرڪن سان ته اڳي به ڇهيو هو، پر اڄ هٿن ۽ چپن سان ڇهيو هو.

هن کي ڳالهائيندو ٻڌي، منهنجي ڪنن اهو آواز بار بار ٻڌڻ جو اوسيئڙو ڪيو هو. هنجي مرڪ ڏسي، دل چاهيو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هو ته اها مرڪ سدائين ساڻهون رهي. هنجون مسڪراهٽون ماڪيءَ جون لارون بڻجي منهنجي رڳ رڳ ۾ سمائجي وينديون هيون، منهنجو لڱ لڱ ٺاري ڇڏينديون هيون، منهنجي زندگيءَ جي ذري ذري کي شيرين بڻائي ڇڏينديون هيون. هن جون اکيون ته ڀرين وڏيون هيون، ۽ ڪوڙ پيرا انهن اکين جو خيال ايندي، دل ۾ بيشمار تمنائون اڀريون هيون، امنگ جاڳيا هئا.

هن جو سهڻو سات ملڻ ڪانپوءِ منهنجي لاءِ وايومنڊل باغ ئي باغ ٿي پيو ۽ حياتي بهار بهار. گلن سان لڳاءُ وڌي ويو، چانڊوڪيءَ ۾ نئين راحت اچڻ لڳي، پرڀات جي سونهن سرس محسوس ٿيڻ لڳي ۽ ننڊ سندر سپنن سان سينگارجي وئي. هن کي ڏسي ائين لڳندو هو ڄڻ ته مان صدين کان وٺي هن جي اوسيئڙي ۾ ويٺو هوس ۽ مون ورهين کان وٺي هنجي واٽ ۾ پنهنجي نيڻن جو نور وڇايو هو. هن سان ملي ائين ڀائيندو هوس ڄڻ ته مان هن کان جنم کان وٺي جدا ٿي ڪونه ٿيو آهيان. هن جي اکين ۾ صدين جي سچائپ ٻهڪندي هئي. هن جي مرڪ ۾ مونکي پنهنجي زندگيءَ جي پاڪائي ڏسڻ ۾ ايندي هئي. هوءَ منهنجي دنيا جي واحد خوبصورتي ۽ منهنجي جيون جي اڪيلي آرزو بڻجي وئي.

هن جي خواهش تي اها فلم ڏسڻ ويس، جنهن ۾ هوءَ پنهنجي پيئرن سان آئي. مون کان ڪافي پري ويٺي هئي. پر هڪڙو عجيب ونندڙ احساس اڀريو جنهن ۾

امنگ ۽ خوشي مليل هئا ته اسين ٻئي هڪ ئي فضا ۾ ساهه کڻي رهيا آهيون، نظرون ساڳئي هنڌ پردي تي آهن ۽ ساڳي شيءِ ساڳئي وقت ڏسي رهيا آهيون ۽ اهو به ته کهٽ ۾ کهٽ پيار جا نظارا ڏسي، ٻنهي جي اندر ۾ ساڳيا اڌما ۽ امنگ اٿن ٿا.

رڻ پٽ ۾ رلندي، سڙندڙ سج هيٺ، ايئرڪنڊيشنڊ ڪمرو ملي وڃي ته ڇا محسوس ٿيندو؟ هن جي، منهنجي ڪوٺيءَ ۾ ايندي ئي، مونکي پنهنجي اندر ۾ ۽ ٻاهرين ماحول ۾ اهڙي ئي تبديلي محسوس ٿي.

وات کير ۽ ماکيءَ جي ذائقي سان پرجي ويو. چپ صدين جي پياس کان خشڪ ٿي ويا. نقاب ڪشائي تي ته ڌرتي گلن جو فرش بڻجي وئي. مَن جي مرادن جون ڏياٽيون ٻرڻ لڳيون.

سرڳ جي تصوير، پهرين پهرين، پهريون پهريون پيار ڪندڙ، پهرين پهرين پيار جي لذت حاصل ڪرڻ ڪانپوهه ئي چٽي سگهيا هوندا. يا ائين به ٿي سگهي ٿو ته جي، ڪي شخص پيار جهي پيار ڀرين گهڙين کان محروم نه رهن ها ته سرڳ جو تصور ئي پيدا ڪونه ٿئي ها.

منهنجي ذهن ۾ به شيون نيون اڀاري وئي: هڪ نئون لفظ ۽ هڪ نئون ويچار.... نئون لفظ آهي Bed-Room Beauty يا سمهڻ ڪوٺيءَ جي سونهن. هي لفظ مون پهرين ڪڏهن ڪونه ٻڌو هو. ان ڏينهن ئي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پاڻمرادو هن جي شخصيت مان اپري منهنجي ذهن ۾
پهتو. اڳين پڙهيو آهي تہ فلاڻو پنهنجي وس جهڙي يا
پريءَ جهڙي زال هوندي، يا هن کي چڏي، ٻي عورت،
۽ ڪن حالتن ۾ ڪنهن ڪاري ڪوجهي عورت، پنهنجان
چريو آهي يا هن سان شادي ڪئي اٿائين. اهڙي حالت
۾ عشق محبت، جنهن جي پنهنجي نفسيات آهي، جو
ماڻهو بہ ٿي سگهي ٿو، پر ان ۾ سمهڻ ڪوٺيءَ جي
سونهن (Bed-Room Beanty) جو جهجهو دخل آهي.
لباس اندر جن عضون جي سونهن لڪل رهي ٿي، سا
سمهڻ ڪوٺيءَ ۾ پڌري ٿئي ٿي. ان ڪانسواءِ بيجان بت
واري سونهن ڪافي نہ آهي. چرپر، زندگيءَ جي نشاني
آهي. چرپر، ناز، ادا ۽ مستيءَ جي سونهن ئي مست
ڪندڙ ٿئي ٿي.... جڏهن چيائين: ”مان تنهنجي پوڄا
ڪريان ٿي!“ تڏهن منهنجي ذهن ۾ نئون ويچار اپريو:
پڙندا رهيا آهيون تہ بت پرستي گناهہ آهي، بت پرستي
حرام آهي، بت پرستي ناجائز آهي. پر انسان بنيادي
طرح بت پرست آهي. پيار، جيون جو مرڪزي جذبو
آهي، ۽ بت پيار جو محور آهي. انسان لاءِ سندر ۾
سندر، سهڻي ۾ سهڻي، حسين ۾ حسين وٿ انسان جو
بت آهي، انسان جو بدن، انسان جو سرير، چرپر ۽
مستيءَ سان پرپور جسم. هن واسطي دنيا ۾ ٻي ڪابہ
وٿ ايتري ڪشش نہ ٿي رکي، جيتري انسان جو بت.
هو جڏهن پنهنجي من پسند انسان جي بت ۾ مگن ٿي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ويندو آهي تہ هن کي دنيا جي ڪابہ وٿ پاڻ ڏانهن متوجهہ ڪري نہ سگهندي آهي. انسان بنيادي طرح بت پرست آهي. سهڻي ۽ خوبصورت بت جي پوڄا، بدن جي ذري ذري سان پيار ڪرڻ، عضوي عضوي کي چمڻ ۽ چٽڻ، لڱ لڱ مان لذت حاصل ڪرڻ، ان ئي پرستش جون پيداوارون آهن. جنسياتي بک ۽ جنسياتي هيجان جي حالت ۾ خوبصورت تہ ٺهيو، بدصورت ۽ ڪوجهي بدن جي بہ انسان پرستش ڪري ٿو: ان کي پيار ڪري ٿو، ان کي چمي چٽي ٿو، سڀ ڪجهہ ان کي ارپي ٿو. شعر، نغما، غـزل، قصا، داستان، ناول، ڪهاڻيون، چترڪاري، مورتسازي، راڳ، ناچ ۽ هر فن بت پرستيءَ جو نتيجو ۽ پيدائش آهي.

هن تہ ان خيال کان ڇيو هو تہ پوڄا، ڪا، پيار کان مٿيري شيءِ آهي. هن تہ جذبن ۾ اچي، ان ٿي سوچڻ بنا، پڌل رسمي جملو ڇيو هو. نہ تہ پوڄا جي پيار سان ڪهڙي ڀيٽ! پوڄا سان فرض جو تصور ڳنڍيل آهي، پر پيار فرض نہ ٿيندو آهي. پوڄا ۾ نندي وڏائي ۽ غلامي مالڪيءَ جو طبقاتي سماج جو تصور شامل هوندو آهي، پر پيار تہ هڪجهڙائي ۽ آزادي آهي.

پوءِ وقت ڇڻ پيا ڪم وساري مون ۽ هن واسطي خوشيون ۽ راحتون آڻيندو رهيو. پر اهو سمو اڌو جو مان جلي، ڪامي، سڙي رک ٿي ويس. ننڊ نہ ٿي آئي. بک مري وئي. ڪتابن ۾ دل نہ ٿي لڳي. يونيورسٽيءَ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

وچ ۾ بند ڪري ڇڏيم. دوستن سان ملڻ ڇڏي ڏنم. ٻاهر
نڪرڻ نه ٿي وڻيو. نه وڻي آرام، نه ليٽڻ ۾ سک. گذريل
ٻن سالن جي خوشين ۽ راحتن کي هڪدم وساري ڇڏيم.
نه ته سوچيندو هوس ته انهن سالن جي هڪ هڪ گهڙي
منهنجي اهڙين خوشين ۽ راحتن ۾ گذري آهي جو رڳو
هڪ گهڙي ياد ڪندي مان پنهنجي باقي زندگي گذاريان
ته به مونکي وڌيڪ ڪنهن خوشي يا راحت جي لوڙ
محسوس نه ٿئي. پر هاڻي جاگيرداري نظام جو ڏيکيو
ڪري رهيو هوس. هن سان نڪاح به پيل ڪونه هوم
ته به ملڪيت جو حق جتائي رهيو هوس. هن کي خاص
پنهنجي ملڪيت ٿي سمجهيم، انڪري ئي ته اها خبر
پوڻ ٿي ته هن يونيورسٽيءَ جي هڪ ٻئي شاگرد سان
به گهرا ناتا رکيا آهن، منهنجي هيءَ حالت بڻي هئي.
جيتوڻيڪ هوءَ مون سان سدائين وانگر ملندي ٿي رهي.
۽ مونکي هن جي مون سان اڳاءَ ۾ نه ڪمي محسوس
ٿي هئي ۽ نه هنجي پيار جي گرمجوشيءَ ۾ ڪا گهٽتائي
آئي هئي. مونکي جي هنجي ٻئي شاگرد سان ماهري جي
ڄاڻ نه پوي ها ته منهنجي هيءَ ڪيفيت به ڪانه بڻجي
ها. پوءِ ڀلا منهنجو هي جلڻ ۽ منهنجي هيءَ شڪايت
ڇا لاءِ آهي؟ جيڪڏهن هوءَ ڪنهن ٻئي سان ناتو رکڻ ۾
خوشي ۽ راحت حاصل ڪري ٿي ۽ ظاهر آهي ته
خوشي ۽ راحت حاصل ڪري ٿي ته پوءِ مونکي ارهو
ڇو ٿيڻ کپي. مان ته هن کي خوش ڏسڻ ٿو چاهيان ۽
هنجي خوشيءَ ۾ مونکي خوشي ٿيندي آهي. اها به

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

خوشيءَ جي ڳالهه آهي تہ منهنجي محبوبہ کي ٻيا ٻيءَ پسند ۽ پيار جي لائق سمجهن ٿا. سونکي آخر نقصان ڪهڙو ٿو پهچي. ڪو جسماني يا طبعي هاڃو بہ نظر ڪونہ ٿو اچي. باقي ذهني صدمو يـا ذهني بيقراري، سو ڇـا پنهنجي ذهنيت کي درست ڪرڻ مناسب نہ ٿيندو؟ رقابت ۽ مالڪيءَ جي ذهنيت (Possessiveness) پيار جون قاتل آهن:

غصو ۽ جوش ٺڊو ٿيو تہ پنهنجي اندر ۾ جهاتي پاتي ڏٺم. مـان ان دوران هڪ ٻـن ڇوڪرين سان عشقبازيون ڪندو رهيو آهيان. البت هنن سان اهو لڳاءُ محسوس ڪونہ ڪيم جو هن سان اٿم ۽ نہ انکري هن سان جـو لڳاءُ اٿم ان ۾ ڪا گهٽتائي پاتيم. پاڻ پيار جي اهميت محسوس ڪيم ۽ هن لاءِ وڌيڪ ويجهائي جو احساس جاڳيو. اهو بہ باسيان ٿو تہ ٻين جي مقابلي ۾ هوءَ مونکي وڌيڪ وڻندي آهي ۽ هن ڏانهن وڌيڪ ڇڪ محسوس ڪندو آهيان ۽ منهنجي دل جون ڌڙڪڻون فقط هن واسطي اهن ۽ هن جي سـاٿ ۾ جيڪا ۽ جيتري خوشي، راحت ۽ لذت ملندي اٿم، سا ڳالهہ ٻين وٽان حاصل نہ ٿيندي آهي ۽ جـي مونکي هنن مـان چونڊ ڪرڻي پوي تہ بنا شڪ ۽ بنا دير هن کي چونڊيندس. پر اهو اڻ لکو خيال اڀريو ٿي تہ مان هن سان ويساهہ گهاتي يـا بيوفائي ڪـري رهيو آهيان. انکري ڏـي ڪوشش ٿي ڪيم تہ هن کي عشبازين جي خبر نہ پوي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مان ۽ هوءَ يونيورسٽيءَ جي مٿئين ڪلاس جا شاگرد آهيون، پر اسانجي اهڙي روش لاءِ ذميوار اسانجا جاگيرداري دور جا ذهن آهن. ورنه اسان لاءِ اهو سمجهڻ ڏکيو نه هو ته ويساهه گهاتي ۽ بيوفائيءَ جهڙا لفظ ڪيترو نه بي معنيٰ آهن ۽ انهن لفظن جا پيدا ڪيل وهم ۽ وسوسا اسانجي جيون جي لذتن حاصل ڪرڻ ۾ ڪيئن نه رڪاوٽ بڻجن ٿا.. ڇا اها حقيقت نه آهي ته مان جڏهن به هن سان پيار جي مامري ۾ سماج، ڌرم، ويڌي، اخلاق، غيرت يا ٻين رسمن رواجن جون دم گهٽيندڙ ديوارون محسوس ڪندو آهيان ته پاڻ کان ڏي هي سوال پڇندو آهيان ته: ٻه انسان، هڪ ٻئي کي ايترو چاهين ٿا، هڪ ٻئي جي پيار ۾ ٻڏل آهن، هڪ ٻئي جي سات ۾ اڻ مٽي خوشي محسوس ڪن ٿا، اهڙي خوشي جا هنن دنيا جي ڪنهن به ٻي چيز ۾ نه ماڻي هجي، انهن کي ڇو نه سدائين لاءِ يا جيستائين هو چاهين، گڏ گذارڻ ڏنو وڃي؟

(٢١- ڊسمبر ١٩٨٣)

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٻيجل، ٻئي روپ ۾

”سائين، قومي گيت ڇا ٿيندو آهي؟“

”ڇا؟.... ڇا ٿو چئين؟“

”مولا وڌائي، مون اهو ٿي پڇيو ته قومي راڳ ڇا کي چئبو آهي؟“

”ڇو.... ڇو ٿو پڇين؟“

”خدا ڀلو ڪري، اهو به ٻڌايان ٿو، پر پهرين مونکي سمجهايو ته سهي.“

”قومي گيت، انهن گيتن کي چئبو آهي، جي قوم جي باري ۾ هجن.“

”سائين، مان ڄٽ ماڻهو، ائين ڪٿي ٿو سمجهي سگهان، کولي ٻڌايو.“

”پهرين ته اهي قوم جي ٻوليءَ ۾ هجن.“

”اهو ته اسين پنهنجي ٻوليءَ ۾ ڳائيندا آهيون.“

”اهي گيت پنهنجي ڌرتيءَ جي باري ۾ هجن، يعني پنهنجي ڌرتيءَ جي ماڻهن، جهانگيئڙن ۽ سانگيئڙن جي باري ۾ هجن، پنهنجي ڌرتيءَ جي جبلن، ندين ۽ ٻهاڙن جي باري ۾ هجن، پنهنجي ڌرتيءَ جي جهنگن،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڳوٺن ۽ شهرن جي باري ۾ هجن، پنهنجي ڌرتيءَ جي هارين، ڪاسبين ۽ پورهيتن جي باري ۾ هجن."

"ها سائين، پوءِ؟"

"اهي گيت پنهنجي ڌرتيءَ جي تاريخ جي باري ۾ هجن، يعني تاريخي واقعن جي باري ۾ هجن. پنهنجي ڌرتيءَ جي سورمن ۽ سورمين، سورهين ۽ سورهيائين، سرويچن ۽ سرويچائين جي باري ۾ هجن. جي ڌرتي ڌارين جي غلام هجي ته اهي گيت آزاديءَ جا امنگ پيدا ڪرڻ وارا هجن."

"ها سائين، اڃا به پوءِ ڪجهه؟"

"اهي گيت پنهنجي ڌرتيءَ جي سيپتا جي باري ۾ هجن، يعني ڌرتيءَ جي رهاڪن جي رهڻي ڪرڻي، اٿڻي ويهڻي ۽ هنن جون ريتون رسمون. انهن جو روشن پهلو اجاگر ڪيل هجي ۽ اونداهو پهلو تنقيدي هجي. انهن گيتن ۾ پنهنجي ڌرتيءَ جي راڄنيتي، پنگتي ۽ گذراني مسئلن جي ويچار هجي. انهن گيتن ۾ پنهنجي ڌرتيءَ تي پرماري نظام ۽ پيڙهيندڙ طبقي خلاف پيڙيل طبقي کي جاڳوڙ ڪرڻ جو سڏ هجي. اهڙا گيت جن جو فن عوام لاءِ هجي."

"مولا ڀلو ڪريئي، ڳالهيون ته گهڻيئي ڪري ويئين. ڪي سمجهه ۾ آيون، ڪي ڪونه آيون. پر مطلب اهو ٿيو ته قومي گيت اهي آهن، جن ۾ پنهنجي ڌرتيءَ جون ڳالهيون هجن. بس سائين، هاڻي هڪڙي عنايت ڪريو."

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

"ڪهڙي؟"

"مونکي ڪن ماڻهن ٻڌايو آهي ته توهان شاعر آهيو ۽ ڏاڍا سٺا قومي گيت ٺاهيندا آهيو. مان انڪري ئي توهان وٽ آيو آهيان."

"پوءِ مان ڇا ڪريان؟"

"مونکي چار پنج پلا ۽ نوان قومي گيت ٺاهي ڏيو."

"ڇو، ڇا ڪندين؟"

"اسين مڱڻهار آهيون، ڳائڻ وڄائڻ وارا، اهوئي اسانجو گذر سفر آهي. اهي گيت محفلن ۾ ڳائينداسين."

"تون ته ڪچ ڄمار جو ٿو ڏسجين، هن مهل تائين ڇا پئي ڳايو وڄايو اٿئي، جو هينئر هي خيال آيو اٿئي؟"

"مولا وڏائي، سڄي عمر ته عشق ۽ پيار جا راڳ پئي ڳايا اٿئون ۽ داد حاصل ڪيو اٿئون، پر هاڻي اهو وقت نه رهيو آهي!"

"ڪيئن پلا؟"

"سائين، هاڻي شاگردن جي محفلن، سياسي ۽ ادبي ميڙن ۽ لطيف گهوٽ جي جشنن ۾ نه ٿيو، پر مڱڻي ۽ شاديءَ جي موقعن تي به ماڻهو انهن ڳائڻن کي گهرائن ٿا، جي قومي گيت ڳائن ٿا. اسانکي جي ڪوئين ٿا ته به اتي موجود ماڻهو قومي گيت ڳائڻ جي فرمائش ڪن ٿا. اسان جيڪي راڳ ۽ گانا ڳائيندا آهيون، يا جيڪي اسانجا وڏا ڳائيندا هئا، تن تي نڪو اهڙو داد ملي ٿو ۽ نه اهڙي گهور ٿئي ٿي. اسان ڏسندا آهيون ته قومي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

گيت ڳائيندڙن تي گهور به ڏاڍي ٿئي ٿي ۽ ماڻهو داد
به ڏاڍو ڏين ٿا. عشق ۽ پيار جي گانن تي ته اسين
مڱڻهار نچندا آهيون، پر قومي گيتن تي، ٻڌندڙ ڌاڙهن جو
ڦهڪو لڳائي ڏيــن ۽ جوش ۾ اٿي نچڻ لڳن. لوڪ
گيت به ماڻهن کي وڻن ٿا، پر قومي گيت ئي ڳالهه آهن.
سو بابا سائين، مولا ڀلو ڪريئي، ڪي اهڙا ٻول لکي
ڏي جو ٻڌي ماڻهو مست ٿي وڃن!...."

(۱۲ نومبر ۱۹۸۲)

نئون نياپو: مارچ ۱۹۸۴

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڏاءُ

آپريشن ٿيئٽر کان ٻاهر نڪتس. ورانڊي ۾ پندرهن سورهن ڄڻا موجود هئا. انهن ۾ بيمار جا پيءُ ماءُ، مائٽ ۽ همدرد ڄڻا هئا. هڪ هڪ جو الڳ الڳ چهرو ڇڪاڻ جو نه موقعو ڪونه هو، پر عام طرح انتظار، انديشي، بي يقيني ۽ اميد جا پاڇولا انهن چهرن تي پڌرا هئا. ڏورو پريرو، مريض جي ماءُ مصلي تي ويهي، گوڏا کوڙي، هٿ مٿي کڻي دعا گهري رهي هئي. مونکي ٻاهر نڪرندو ڏسي، دعا ختم ڪري، هوءَ به مون ڏانهن وڌي آئي. هوءَ اڌڙوٽ عورت هئي. گل واري سنڌي جتي، ڇيٽ جي سلوار، بافتي جو اڇو چولو ۽ ململ جي پوتي. ڪپڙا ڏوتل ضرور هئا، پر سندس چهري وانگر گهنج گهنج. بيمار جو پيءُ پنهنجي بيحد فڪرمند چهري سان ٻئي هٿ ٻڌي، منهنجي سامهون اچي بيٺو هو. ائين لڳو ڄڻ هو سڏڪو ڀرڻ وارو هجي. هن جا ڪپڙا به سادا سودا هئا، مٿي تي پٽڪو هوس ۽ ڪلهن تي اجرڪ. سڀني جا منهن سوال بڻجي ويا هئا.

مونکي خبر هئي ته منهنجو فقط هڪڙو جملو انهن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڇورن جي فڪرمندي، انديشا، بي يقيني ۽ انتظار کي ختم ڪري، خوشيءَ سان چمڪائي سگهي ٿو. ۽ اهو جملو چوڻ ۾ مون دير يا ڪنجوسائي نه ڪئي ۽ خاص ڪري انڪري به جو مونکي به هنن ڪان ڪجهه پڇڻو هو.

مون هڪدم چيو ”مبارڪ! آپريشن ڪامياب ٿيو. ڇوڪرو ٺيڪ ٺاڪ آهي.“

مون محسوس ڪيو ته هنن مٿان ڄڻ مڻين بار هو، جو لهي ويو ۽ منهن سرها ٿي ويا. دعائن جا ڍير لڳائي ڇڏيائون. ماءُ ته اچي منهنجي پيرن تي هٿ رکڻ جي ڪوشش ڪئي، پر مون پير پري ڪري، هن جي مٿي تي هٿ رکي هن کي دلداري ڏني. پوءِ سوالن جو وسڪارو شروع ٿي ويو. هرڪنهن ڪونه ڪو سوال پڇيو:

”ڇوڪرو هوش ۾ آهي يا بيهوش؟“

”هاڻي ڪو خطرو ته ڪونهي؟“

”ڇوڪرو ڪڏهن هوش ۾ ايندو؟“

”ڇوڪري کي ايذاءُ ته ڪونه آيو؟“

”پٿري نڪتي؟“

”پٿري ڪيڏي هئي؟ وڏي هئي يا ننڍي؟“

”هاڻي ڪا تڪليف ته ڪانه ٿيندس؟“

”اڄ ڇا کارايونس ڇا پيارينس؟“

”وري ته پٿري ڪانه ٿيندس؟“

”ڪهڙيون پٿريون نڪتيون؟ هڪ يا وڌيڪ؟“

”اسين ڏاڍا غريب آهيون. ٻچي جي خانگي اسپتال

www.sindhsalamat.com   books.sindhsalamat.com

۾ علاج خاطر اسان پنهنجي ميهن وڪڻي ڇڏي، ڇو جو ماڻهو پيا چون ته سرڪاري اسپتال ۾ توجهه ڪونه ٿا ڏين ۽ اتي جوکو آهي. ڊاڪٽر سائين، هاڻي ته صفا سگهو ٺيءِ وينندو نه؟“ ماءُ پڇيو.

”ڊاڪٽر سائين، اسين سڀ مٽ مائٽ ۽ ڳوٺ جا ماڻهو، ڇوڪري خاطر پنهنجا ڪم ڪار، ڌنڌا ڌاڙي ڇڏي آيا آهيون، اسانکي دلجاءِ ڏيو ته سڀ خير آهي؟“ پيءُ چيو.

مان اهڙن سوالن تي هريل هوس ۽ هي ته سنئون سڌو ڪيس هو. ڪو جوکو ڪونه هو. جواب پوري سخاوت سان ڏنم. البت آپريشن دوران، بيمار جي ساهه بند ٿي وڃڻ وارو اتفاق، هنن کي ٻڌائي نه ٿي سگهيس.

مونکي جو ڪجهه هنن کان پڇڻو هو، سو هن وقت پڇڻ مناسب نه هو. پر مان اهڙو بي‌صبر ٿي رهيو هوس جو پاڻ کي روڪي نه سگهيس.

”توهان وٽان يا توهانجي ڳوٺ مان پهاڻ ڪو ڇوڪرو ڪٿي ويا هئا ڇا؟“ هنن جي سوالن کي ختم ٿيندي ڏسي، مون هنن کان پڇيو. سڀني ڏي نهاريم، ڄڻ سڀني کان ٿي اهو سوال پڇيم.

هو حيرت مان هڪٻئي ڏي ۽ مون ڏي نهارڻ لڳا. ڪجهه سمجهي به پيا ته ڇا پڇڻ ڇا جواب ڏين،

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

يا ڪير جواب ڏئي. پوءِ بيمار ڇوڪري جي ڀيڻ چيو ”سائين، توهان اسانجي ڳوٺ آيا آهيو ڇا؟ اسان ته اتي توهان کي ڪڏهن ڪونه ڏٺو آهي يا اتي ڪو توهانجو مٽ مائٽ يا ڄاڻو سڃاڻو رهي ٿو ڇا؟“

”مونکي ته اها به سُڌ ڪانهي ته توهانجو ڳوٺ ڪهڙو آهي ۽ نالو ڇا اٿس؟“ مون وراڻيو.

”پوءِ توهانکي ڇوڪري ڀڄائڻ واري واقعي جي خبر ڪيئن پئي؟“ هن وري مون کان سوال ڪيو.

آپريشن ڪرڻ کان اڳ بيمارکي بيهوش ڪيو ويندو آهي. بيهوشيءَ جي دوا ڏيڻ سان بيمار هڪدم پورو بيهوش نه ٿيندو آهي، ۽ نه دوا جو ايڏو وڏو وزن ڏبو آهي جو فورن گهري بيهوشي طاري ٿي وڃي. اهڙي دوا سنگهائڻ يا سُئيءَ ذريعي آهستي آهستي ڏيڻ سان پهرين هلڪي بيهوشي ٿيندي، پوءِ نيم بيهوشي، پوءِ پوري بيهوشي، پوءِ گهري بيهوشي. جڏهن مريض پوري بيهوشيءَ ۾ ايندو آهي، تڏهن وڍ ڪٽ شروع ڪبي آهي.

نيم بيهوشيءَ جي ڏاڪي ۾ ماڻهوءَ جو شعور ختم ٿي ويندو آهي، پر لاشعور اڃا سجاڳ هوندو آهي. لاشعور تي شعور جو ڪنٽرول ختم ٿيڻ ڪري، مريض پاڻمرادو لاشعور ۾ دٻيل ڳالهيون ٻولڻ لڳندو آهي. ڪو حديثون پڙهڻ لڳندو آهي، ڪو آسماني هستين

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪي گھٽ وڌ ڳالهائيندو آهي، ڪو وڏيرن ۽ پوليس کي گاريون ڏيندو آهي، ڪو پاڻ تي ٿيل ظلم جي پچار ڪندو آهي، ڪو ڊاڪٽرن لاءِ گندا لفظ چوندو آهي، ڪو پنهنجا سانڊيل ڊپ ظاهر ڪندو آهي.

اڇوڪي بيمار ڇوڪري کي، مثاني جي پٿريءَ جي آپريشن ڪان اڳ، ڪلورو فارم سنگهائڻ شروع ڪيم. هو ڏهن سالن جي ڀرواڙيءَ جو سادو سودو ڇوڪرو هو. جڏهن نيم بيهوشيءَ جي ڏاڪي ۾ پهتو ته هٿ پير هلائڻ جي ڪوشش ڪندي، اردوءَ ۾ چوڻ لڳو: "بدمعاش! اغوا ڪرتا هئا!" ۽ ٽي ڀيرا اهي لفظ ورجايائين. مونکي پهرين ان تي ڏاڍي حيرت لڳي. مون اهو پڻ نوٽ ڪيو ته هيءَ اردو اهڙي ڍنگ جي هئي، جنهن ۾ پٺاڻ ڳالهائيندا آهن يا جنهن زبان ۾ پٺاڻن سان ڳالهائبو آهي.

اهو ٻڌي مونکي هڪدم خيال آيو ته هن ڇوڪري جو ضرور ڪنهن ٻار پيچائڻ جي واقعي سان واسطو پيو آهي. ان خيال منهنجي ذهن ۾ نفرت جي اها زوردار لهر اٿاري، جا اهڙي گهٽيا ٻڌڻ سان ٻار پيچائيندڙن خلاف اٿندي آهي. جيتوڻيڪ ان مهل مان تمام نازڪ ۽ انتهائي ذميواريءَ وارو ڪم ڪري رهيو هوس، جو ڪلورو فارم جو وڌيڪ وزن ڏيڻ سان بيمار جي حياتي خطري ۾ اچي ٿي سگهي، تڏهن به مان ان نفرت جي سوچ پنهنجي دماغ مان ڪڍي نه سگهيس... ٻار اغوا

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪرڻ جي مامري ۾ ٻين قومن کان وڏيڪ پٺاڻن جو نالو ورتو ويندو آهي. سون ٻاڻ رستي ويندي، پنجن ڇهن سالن جي ٻارن کي لنگهندڙ پٺاڻ ڏي اشارو ڪندي ٻاڻ ۾ چوندي ٻڌو آهي ته ”اهو لالو پٺاڻ آهي، اهي ٻارن کي ڪٺي ويندا آهن ۽ کهي کائي ڇڏيندا آهن.“ خرڪارن جا پنهنجين ڪمين ۾ پڃايل ٻارن تي ظلم جا دردناڪ داستان اڪثر اخبارن ۾ ايندا رهندا آهن. ٻر ويهه پنجويهه سال ٿي ويا آهن، ان جرم ۽ ظلم کي ختم نه ڪيو ويو آهي. هر سماج ۾ ڪي ڪي خاص برايون هونديون آهن. ھڪڙن ۾ ھڪڙيون ٻين ۾ ٻيون. جي ڪنهن سماج ۾، ڪنهن ٻئي سماج جا گهڻا ماڻهو ۽ گهڻي وقت لاءِ ٽا اچي رهن ته ان ٻاهرين سماج جون خرابيون پڻ ان سماج ۾ شروع ٿيو وڃن. اسانجي پنهنجي سماج جون برايون ته موجود هيون، پر ٻين سماجن جي ماڻهن جي اچڻ ڪري هتي انهن جون سماجي برايون پڻ شروع ٿي ويون. جهڙوڪ: سمگلنگ، رشوت، بيايماني، نشيدار شيون ۽ نشيدار شين جو واهپو، ٻار اغوا ڪرڻ، خرڪاري ۽ بيگار ڪمپون.... تنهن ڪانسواءِ، ٻي زمين تي اچڻ ڪري اهي سامراجي بڻجيو وڃن ۽ سامراجيت جو مقصد هوندو آهي ڏاري ڌرتيءَ تان گهڻي ۾ گهڻي دولت ڪمائڻ، پوءِ ان لاءِ ڪٺي کهڙا به ڪڏا رستا اختيار ڪرڻا پون.... مونکي پنهنجو اهو دوست به ياد آيو جو جڏهن به ٻار جي پڃائڻ جو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪو واقعو ٿيندو آهي ته هر بار ورجائيندو آهي ته ٻار ته رڳو اسانجي جگر جا ٽڪر آهن، پر اسانجي ڌرتيءَ جو آئيندو به آهن. هو اسانجي آئيندي جي آزادي آهن. هو انهن سامراجين جي آئيندي جو هٿان نڏو ٿيڻائيندڙ آهن. جذباتي ٿي ۾ ڏاڍ ۾ اچي هو چوندو آهي ته مان جي ڪنهن کي ٻار اغوا ڪندي پڪڙي وٺان ۾ هٿيار هجيم ته هن کي اتي جو اتي گهڙا ڪري ڇڏيان، ۾ جي ڪورٽ ۾ مون کان باز پرس ڪئي وڃي ته مون مجرم کي پوليس جي حوالي ڇو نه ڪيو ۾ قانون پنهنجي هٿ ۾ ڇو کنيو ته مان جواب ڏيان ته مونکي اعتبارئي ڪونه هو ته قانون هن کي اها سزا ڏيندو جنهن جي هو لائق هو....

مان پنهنجي انهن نفرت جي جذبن ۾ ويچارن ۾ ايڏو ٻڏي ويس ۾ ٻار اغوا ڪندڙ کي موت جي سزا ڏئي ڇڏيم، جو اها خبر ڪانه پيم ته هيڏانهن مريض موت جـي منهن ۾ وڃـي رهيو آهـي. آپريشن ڪندڙ سرجن رڙ ڪئي ”ڊاڪٽر! ڌسجانءِ، ساهه ته بند ڪونه ٿي وڃي اٿس!“ مان هڪدم خبردار ٿي ويس. بيمار جو ساهه برابر بند ٿي ويو هو، پـر نبض هلي رهي هئي. سرجن ۾ مان گڏجي هنجو ساهه موٽائڻ ۾ لڳي وياسين. هن کي سيون هڻون ويون، آڪسيجن ڏني وئي ۾ ساهه کڻائڻ جون مصنوعي تدبيرون (Artificial Respiratino) استعمال ڪيون ويـون. تڏي تـي ٿي خبرداري ڪئـي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هئيسين، انهڪري سگهوڻي بيمار سولو ساهه کڻي لڳو ۽ منهنجي پيٽ ۾ به ساهه پيو.

هاڻي مان آپريشن جي اوزارن جي کڙڪڙ به ٻڌي رهيو هوس ۽ اسپرٽ، ڊيٽال، رت ۽ انسان جي کليل ماس جي بوءِ به محسوس ڪري رهيو هوس، جن ڪان مٿين سوچ جي دوران، ٻوڙو ۽ بيحس بنجي ويو هوس، ۽ اهو پڻ ڏٺم ته آپريشن ڪيستائين پهتي آهي.

بيمار ڇوڪري جي مائٽن منهنجي پڇڻ تي تفصيل سان واقعو ٻڌايو. هن جي پيءُ چيو: ”سال کن اڳ، هڪ مالجهيءَ جو، اسانجو هي ڇوڪرو، پنهنجي هڪ همعمر ڇوڪري سان، گاهه جي ڀري کنيو، ٻنيءَ ڏانهن موٽي رهيو هو ته هن کي جهنگ جو خيال ٿيو. هو گاهه جي ڀري هيٺ رکي، ٿورو پرڀرو وڃي هڪ ٻوڙي پٺيان ويٺو. ٻيو ڇوڪرو به پنهنجي ڀري هيٺ رکي، اتي روڊ جي ڀرسان ويهي رهيو. ٿوري دير کانپوءِ منهنجي ڇوڪري ٻوڙي جي وچ مان ڏٺو ته هڪ جيپ اچي سندس سنگتيءَ جي ڀرسان بيٺي. ان مان ٻه پٺاڻ لٿا ۽ ٽيون ڊرائيور پٺاڻ گاڏيءَ ۾ ويٺو رهيو. هنن ٻن ڄڻن اچي سندس سنگتيءَ سان ڪجهه ڳالهايو ۽ پوءِ اوچتو هنجي نڪ تي رومال رکيائون ۽ هن کي ڪنڌي کڻي وڃي جيپ ۾ چڙهيا ۽ جيپ رواني ٿي وئي. ان ڇوڪري جو اچ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڏيئهن ٿائين پتو ڪونهي."

منهنجي دلچسپي ڏسي، ان ميڙ مان هڪڙي نوجوان چيو "سائين، ان اغوا ڪانپوءِ اسانجي ڳوٺن ۾ ڏاڍو ڏاڍو ناهه آهي. ڪوبه خرڪار يا هنن جي قوم جو ماڻهو اوڏانهن اچي ساهه نه ٿو ڪري. ڳوٺ وارن ڪي هنن مان ڪوبه هٿ ٿو اچي ته هن ڪي نه ٿا ڇڏن، ۽ گذريل سال ۾ اهڙا ٻه واقعا ٿي چڪا آهن."

"سائين، ٻي به هڪڙي ڳالهه ٿـي آهي: پڇاڙيل ڇوڪري جا سنگتي ساٿي، جي هن سان گڏ راند روند ڪيڏندا هئا ۽ پيا ڳوٺ جا ننڍيا وڏا ٻار، جڏهن رستي تي يا ڳوٺ ۾ ڪو خرڪار يا هنجي قوم جو ڪو ماڻهو ڏسندا آهن ته وٺي شور مچائيندا آهن ۽ رڙيون ڪندا آهن ته چور، چور، چور. اوري پري وارا ٻار به اهي آواز ٻڌي اتي اچي ويندا آهن ۽ ساڳيا واڪا ڪندا آهن. پوءِ وڏا به نڪري ايندا آهـن ۽ ان اجنبيءَ تي حملو ڪرڻ ڪان به نه گسندا آهن. اهو اجنبي ڪهڙي به ڪم سان آيو هجي پر گهبرائجي ويندو آهي ۽ جان بچائڻ خاطـر جهنگ منهن ڪري وٺـي ڀڄندو آهـي."

هڪ ٻئي ڳيرو ڳوٺائي ٻڌايو.

"اسان ٻي ٻارن ڪي واڪا ڪرڻ لاءِ سمجهايو آهي. هاڻي ته ڇوڪرا اهڙا هوشيار ٿي ويا آهن، جو اهڙن ڌارين ڪي ڳوٺ ۾ ڏسندي ئي جنبون هڻي لڳندا آهن."

هڪ پوڙهي چيو، جو ڪاپي هٿ ۾ تسبيح بـه سوري

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

رهيو هو.

”هاڻي اِهن ماڻهن کي همت نہ ٿيندي آهي، جو خير صلح ۾ پيا پنهنجي ڏنڊي ڏاڙهيءَ لاءِ بہ، اماڻجي ڪوٺن ڏي اچي سگهن.“ هڪ نوجوان، غير ارادي طور، پنهنجن شهپرن کي سنواريندي، للڪار جي انداز ۾ چيو.

اتي آپريشن ٿيئيٽر جو دروازو کليو. آپريشن ٽيبل تي ڇوڪري کي هاڻي ڦيٿن واري اسٽريچر تي، وارڊ ڏانهن ٿي نيو ويو. جڏهن ڏي اسٽريچر ٻاهر آندو ويو تہ، هي هڙئي ماڻهو، مولڪي وساري، ان ڏانهن وڌيا ۽ اسٽريچر جي چوڌير گهيرو ڪري ويا، ڄڻ پنهنجي پيار لاءِ، پنهنجي جگر جي ٽڪري لاءِ، پنهنجي ڌرتيءَ جي آڌيندي لاءِ، هر دشمن کان بچاءَ جو مضبوط قلعو بڻائي ڇڏيو هئائون.

(۲۸ آڪٽوبر ۱۹۸۳)

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مٺي ٻوءِ

هڪ واري ڏٺو ته، اڄ ڳوٺ جي ڳراهڪن جي لائين لڳي پئي آهي. هونءَ ته ڪي ٿنڌا ۽ ڪي وڏا ڳوڙ خريد ڪرڻ ايندا هئا، پر اڄ رڳو ٻار پيا خريد ڪن، ۽ ساڳيو ساڳيو ٻار وري پيو ڳوڙ وٺڻ اچي. سڀئي مهني ۾ اڌ ڳوڻ مس کپندي هئس، پر اڄوڪي هڪ ڏينهن ۾ اڌ ڳوڻ ڪان به وڌيڪ، جو ڳوڙ وٺس هو، سو وڪامي ويو هو. هن ويچاريو ته ڪو وڏو ڏڻ ته ڪو نه آهي. هتي ”لاٻارو ڏينهن“ ملهايو ويندو آهي ۽ ان موقعي تي هاري ٿاري طاهري پچائيندا آهن ۽ ڳوڙ جو ڪاپو سرس ٿيندو آهي، سو به ايترو نه، ۽ وڏي ڳالهه ته لاٻاري جو ڏينهن ته اڃا گهڻو پري هو. هن ٻن چئن ٻارن ڪان پڇيو به ته ايترو ڳوڙ ڇو ٿا وٺو، پر هو مرڪيا ۽ فقط اهو چيائون ته ”ڪاڪا، ٻاڻ ’ڏڪو ڄڻو، ته ته توهانکي جلد ئي خبر پئجي ويندي!“

هڪ واري اهو به ڏٺو ته اڄ ڪوبه ٻار نه پيڪڙا ٿو وٺي نه ريوڙيون، نه بسڪوٽ نه ڪتمنڙا ۽ نه ڪو ٻيو ٽول. هي ٻار، هنجي پنهنجي ڳوٺ جا چانڊل سچانڊل ٻار

هئا، جن کي ٻورو ڪپڙو به ڪونه هوندو هو. ڇولو هوندو هو نه گوڏ نه هوندي هئي، ٽوپي هوندي هئي نه پير اگهاڙا هوندا هئا. وارا اٽيا ۽ اڻ ڪٽيل. پر هنن ۾ صفائي ستَرائي هوندي هئي. لٽا ٻراڻا ۽ ڇتيون لڳل پر ڌوتل هوندا هئا. اهڙي طرح ڏسڻ ۾ پئي آيو ته ڏينهن ۾ ٻه ٽي لڳا وهنجندا هئا. واهن ۽ واٽر ڪورسن جو پاڻي جو عام جام هو.

ٻيڙي هڪ واري جي حيرت ڀريل سوچ جاري رهي. ڳوٺ وارن جو ڳڙ ڳنهڻ، ڪا نئين ڳالهه ڪانه هئي. ماڻهو اصل کان ڏتڙيل هئا ۽ لسي، ٻصر يا ڳڙ سان ڏيڍو کائي گذر ڪندا هئا. هن وقت ته هنگامي حالتون هيون. ماڻهو قومي جنگ لڙي رهيا هئا، ۽ آمريڪي فوج ۽ هنن جا ويٽنامي ڇاڙتا ٻهراڙين ۾ ٻنين کي نشانو بڻائي رهيا هئا. سوڳوٺاڻن جو گذر سفر وڌيڪ مشڪل ٿي پيو هو. هڪ وارو چاهي ها ته حالتن جو فائدو وٺي، ڏيڍو ڇوڻو نفعو آسانيءَ سان ڪمائي سگهي ها. پر هو پڪو وطن دوست ويٽنامين وانگر قومي جنگ ۾ ان نموني حصو وٺي رهيو هو جو نامناسب نفعو نه وٺندو هو ۽ ڳوٺاڻن کي ڪاٺي پيتي ۽ ضرورت جون ٻيون وٿون موجود ڪري ۾ وس آهر جتن ڪندو هو.

ٻئي ڏينهن ڳوٺ وارن کي ڪجهه ڳالهيون نراليون نظر آيون. هنن ڏٺو ته ٻار سوير، ٻرهه ڦٽيءَ جو، ماٺ ماٺ ۾ اٿيا ۽ ماٺ ماٺ ۾ گهرن مان نڪري ويا. هنن

www.sindhsalamat.com
books.sindhsalamat.com

اهو به ڏٺو ته گوناٺا رات جو جيڪي جهنڊا وڻن ۾ ٻڌي چڙهندا هئا ۽ روز ٻهر سج جو چڙهڻ ڏاٺي لهي ويندا هئا، سي اڄ منجهند ٿيڻ تائين به ڦڙڪي رهيا هئا. هنن اهو پڻ ڏٺو ته سنڌن ٻار قومي ۽ جنگي نعرا ته روز هڻندا رهندا هئا، پر اڄ صبح کان لاڳيتو هو نعرا بلند ڪري رهيا هئا ۽ سنڌن هٿن ۾ ڪُرپا، ڏاڏا ۽ لٺيون هيون.

هي ڳوٺ پڪي رستي کان ميل کن هٽيل هو. رستي ۽ ڳوٺ جي وچ ۾ فصل ۽ ٻنيون هيون، باغ ۽ باغيچا هئا، ڊگهن وڻن وارو جهنگل هو، ساوڪ سان ڍڪيل دڙا هئا، واٽر ڪورس ۽ واهه هئا جن جي پڪن ٿي ديوين جا ٻوٽا ۽ سرن جا ٻوڙا هئا. اهڙن ڳوٺن تي جڏهن به آمريڪي سپاهين چڙهائي ڪئي ته ڳوٺاڻن پنهنجن لڪل مورچن تان هنن تي خطرناڪ موٽ حملو ڪيو. نتيجي ۾ آمريڪين کي سدائين نقصان سهڻو پيو. ڳچ سپاهي مارجي ٿي ويا ۽ هنن کي پنهنجا هٿيار ۽ بارود ڇڏي، جان بچائڻ خاطر اتان ڀڄڻو ٿي پيو. ڳوٺاڻا ٽلهن ٽڙن وارا وڏا وڻ ڪپي ۽ ڳورا ڳورا پٿر رکي، رستي تي رڪاوٽون ڪڙيون ڪندا هئا، ۽ پاڻ پاسي ۾ مورچا سنڀالي ويهندا هئا. جڏهن ٻي آمريڪي لشڪر جون ٽرڪون اتان لنگهنديون هيون ۽ رڪاوٽ سبب بيهي رهنديون هيون ته لڪل ڳوٺاڻا هنن تي بمن ۽ گولين جو وسڪارو لائي ڏيندا هئا. ان ڪارروائيءَ (Operation) کي هو

"ڦوڪڻو ۽ ٽاچڻي" آپريشن چوندا هئا. هو چوندا هئا ته آمريڪي لشڪر، جنهن کي دنيا جو سپر پاور لشڪر سمجهيو وڃي ٿو، سو ڦوڪڻي برابر آهي، ۽ اسين خسيس ٽاچڻي آهيون. ٽاچڻي، محض ڇهاءَ سان، ڦوڪڻي مان هوا ڪڍڻ لاءِ ڪافي آهي. آمريڪي لشڪر سڄي ويٽنام اندر ڪئمپون ۽ اڏا قائم ڪري رکيا هئا. انهن اڏن ۽ ڪئمپن کي هن پڪي رستي ذريعي، ويٽنام جي گاديءَ جي هنڌ سائگان کان کاڌو، هٿيار ۽ ٻيو رسد پهچندو هو. گوريلا ان رستي جي پلين کي باهه ۽ بم سان اڏائڻ لڳا. جيستائين انهن پلين جي مرمت ٿئي يا نيون پليون ٺهن، تيستائين اڏن ۽ ڪئمپن وارن لشڪرين کي وڏين تڪليفن ۽ مصيبتن سان منهن ڏيڻو ٿي پيو. انهن حالتن ڪري آمريڪين گوريلن ۽ ٻهراڙيءَ تي هوائي حملا شروع ڪري ڏنا. دهقاني ماڻهن، انهن حملن کان پاڻ کي بچائڻ به سکي ورتو ۽ هنن کي پنهنجي ملڪ جي انقلابي تنظيم، هوائي جهازن ڪيرائڻ لاءِ توپون ۽ ميزائلون به مهيا ڪري ڏنيون. وايو منڊل اهڙو ٿي ويو جو مرد توڙي ضاعفان، ننڍو توڙي وڏو، ٻار توڙي ٻڍو قومي انقلابي جنگ ۾ حصو وٺڻ لڳو. ٻـار، آمريڪين هٿان قتيل ۽ مئل مـائٽ، گوريلائي ۽ ديس واسي ڏسندا رهندا هئا. هي ٻار بارود ۽ رت جي وچ ۾ پلجي ۽ وڏا ٿي رهيا هئا.

پڪي رستي جي پاسن کان ٻير، ڪنڊي، ٽالي، ٻير

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪپڙ ۽ سرنهن جا گهاٽا ۽ ٻڪها وڻ هئا، جـي رستي تـي ڇانو ڏيندا هئا. هر ڳوٺ وارا، پنهنجي ڳوٺ جي سامهون واري رستي جي حصي ۾، انهن وڻن جي چوٽين تي پنهنجي انقلابي پارٽي (ويٽنام ورڪرس پارٽي) جا جهنڊا چاڙهي ڇڏيندا هئا. اهڙي طـرح سڄي رستي تي پارٽيءَ جا جهنڊا جهولندا نظر ايندا هئا. هي جهنڊا هنن ۾ آزاديءَ جو روح ڦوڪيندا هئا، هنن ۾ جدوجهد جو اتساهہ وڌائيندا هئا ۽ پورهيت هجڻ جـي بلنديءَ جو فخر پيدا ڪندا هئا. هـي جهنڊا ٻين ڳوٺن وارن لاءِ بہ اهڃاڻ هئا تہ ڌرتيءَ جا سڀ پورهيت گڏ آزاديءَ جي جنگ ۾ رڌل آهيون. ان ڪانسواءِ اهي جهنڊا دشمن لاءِ داغ هئا، ڏنوليـي هئا، چتاءُ هئا، للڪار هئا. آمريڪي لشڪري هي جهنڊا ڏسي باهہ تي ويندا هئا، ڇو تہ هنن لاءِ ڪا ڪار هجي. رستي لنگهندي، هو اهڙن وڻن تي چڙهي، جهنڊا لاهيندا ويندا هئا.

ٻارن جا پٽا پٽا نعرا پڙدي، وڏا هنن جي چوڌاري مڙي ويا هئا. نعرن ۾ ليندي هئي:

"جيئي جيئي...."

"ويٽنام جيئي!"

"جيئي جيئي...."

"هوچيمن جيئي!"

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

”اٿو اٿو....“

”آمريڪي ڪيڏون!“

”اڇو اڇو....“

”سامراج مارڀون!“

وڏن ٻــ ڀوري زور سان، نعرن هڻڻ ۾ ساٿ ڏيڻ شروع ڪيو.

ٻار پنهنجي انقلابي اڳواڻ چاچي هوچيمن جو گيت ڳائڻ لڳا:

انقلاب جي راھ تي نڪري ڀوڻ سان

ٻوڏي ٿي چاڻ دشوارين جي،

هڪڙي چوٽي چڙهبي

ٻي اچي ويندي آڏو،

پر جاکوڙ ڪري هيڪر

پھتاسين جي چوٽ تي،

هزارين ميل اچي ويندا

هڪ نگاھ جي گهيري ۾!

وڏن ٻہ ننڍن سان آواز ۾ آواز ملايو.

پوءِ ٻار ٽي قطارون ٺاهي، لشڪري پريڊ نموني، وک وک سان ملائي، ڪي رستي پاسي وڌڻ لڳا. وڏن ڏي اٿين نهاريائون جڻ هنن کي نينڊ ڏيندا هجن تہ توهين بہ اچو. ۽ وڏا هنن جي ڀوٺان هلندا رهيا.

رستي جـــي ويجهو پهچي، وڏن هيڏانهن هوڏانهن نهاريو تہ ٻين ڳوٺن سامهون وارن رستي جي وٽن ٺاڻ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

نه جهنڊا لٽڪيل هئا، پر سندن ڪوٽ سامهون وارن وڻن
جي چوٽين تي سندن رات جو ٻڌل جهنڊا خوب ڦڙڪي
رهيا هئا، جن کي ڏسي سندن دل ٻه جهومڻ لڳي. جڏهن
تهن وڻن وٽ ويجهو پهتا ته ڏٺائون ته انهن جا ٽڙ،
ماڪوڙن جي ڪٽڪن سان ڪارا هئا ۽ انان چاتل
سچائل ڪڙ جي مٽي بوءِ اچي رهي هئي.

(٢٨ آڪٽوبر ١٩٨٣)

www.sindhsalamat.com   books.sindhsalamat.com

پيڀي جان پاڙ ۾

مان ڊاڪٽر شيخ کي پُراڻ پسند سمجهندو هوس، يا گهٽ ۾ گهٽ پاڻ کي، هن کان وڌيڪ ترقي پسند.

هن کي چار سؤ ايڪڙ زمين وڏن کان ورثي ۾ ملي هئي، جنهن مان هر سال هن کي گهر ويٺي لکين رپيا پيا ملندا هئا.

”يار، تون به زمين جو ٽڪرو وٺي ڇڏ. ان مان ڏاڍي سٺي ۽ سولي ڪمائي ٿئي ٿي. اهي سوشلزم جا خيال اجايا آهن ته زمين جي ذاتي ملڪيت هجڻ نه کپي. ذاتي ملڪيت مان ماڻهو نه رڳو پاڻ سکيو رهي ٿو، پر هن جا پويان به آسودا ۽ گذر سفر جي خيال کان ڇٽل رهن ٿا“ هو مونکي چوندو هو.

خانداني دولتمند هجڻ ڪري، هن شروع کان ئي عاليشان اسپتال ٺهرائي هئي، جنهن ۾ رهڻ لاءِ وارڊ هئا، اسپيشل ڪمرا هئا، ليباريٽري هئي، ايڪس-ري هو ۽ آپريشن ٿيئٽر هو. انڪري زبردست ڪمائي ٿيندي هئس.

”يار، تون ڪا نٿ ڊاڪٽر واري اسپتال ٺهراءِ. هن

ننڍڙي دڪان واري اسپتال مان ڇا ٿيندو. مان ته چوندس ته، ماڻهوءَ کي هڪ ڪان وڏيڪ ڪمائيءَ جا ذريعا هجن، جئين اتفاق سان جي ڪڏهن هڪڙي ذريعي مان اپت گهٽجي وڃي يا بند ٿي وڃي ته ٻئي ذريعي مان ته ايندي رهي." هو مونکي چوندو هو.

هن وٽ دولت جا ڍير ٿيڻ لڳا ته، وڏن وڏن ڪارخانن جا حصا خريد ڪرڻ شروع ڪيائين.

"حلال جو ۽ جائز نموني ڪمايل پئسو، ماڻهوءَ جو پنهنجو پئسو آهي. ماڻهو پئسو جئين وڻيس تئين چوڻ استعمال ڪري، جئين وڻيس تئين ڇوڙي وڃائي. چوري، ڌاڙي، رشوت، بليڪ مارڪيٽ يا سمگلنگ جو پئسو هجي ته اها ٻي ڳالهه آهي." هو بنا پڇڻ به چوندو رهندو هو.

هن ڪي مسڪين ۽ معذور ماڻهو هوراڻي ڇڏيا هئا، جي زڪوات جي موسم ۾ هن ڪان زڪوات وٺڻ ايندا رهندا هئا.

"نون چوندو آهين ته زڪوات ان وقت جي هڪڙي قسم جي سرڪاري ٽئڪس هئي ۽ ملڪ جي گڏيل معاشيات واسطي هئي، جئين هن زماني ۾ انڪم ٽئڪس ۽ ٻيون ٽئڪسون آهن. پر ائين ناهي. زڪوات هڪڙو مذهبي فرض آهي ۽ ڏيندڙ جي مرضيءَ تي آهي ته، ڪنهن به گهرجائوءَ کي ڏئي. اهو فرض پورو ڪرڻ سان هنجي شخصي ملڪيت ۽ ڪمائيءَ ۾ برڪت پوندي."

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هو سونکي چوندو هو.

مسجدن لاءِ يا تبليغي جماعتن جا ماڻهو چندو وٺڻ ايندا هئس ته دل کولي پئسا ڏيندو هو.

”دين جي ان خدمت ته ڪالهه ئي پهچي، هي ٿورو گهٽو ته ڪري سگهجي ٿو.“ هن چندائن جي وچڻ ڪانپوءِ چوندو هو.

قومي هلچل لاءِ يا لطيف ڏينهن جهڙا جشن ملهائڻ لاءِ ڪارڪن يا شاگرد سهائتا گهرڻ ايندا هئس ته هنن کي ٺپ جواب ڏئي ڇڏيندو هو.

”مان سمجهان ٿو ته توکي هيءَ ڳالهه ناگوار لڳي هوندي، پر خبر اٿئي هي ماڻهو قوم ۽ ٻوليءَ جي نالي ۾ رقمون وٺي وڃي هوٽلن ۾ ڊنرون کائيندا آهن ۽ شراب پيئندا آهن.“ انهن ڪارڪنن ۽ شاگردن جي وڃڻ ڪانپوءِ، هو مون ڏي مهڙ ڪري سونکي ٻڌائيندو هو.

مان هنجي اسپتال ۾ آپريشن لاءِ نائب (Assistant) جي حيثيت ۾ ڪم ڪندو آهيان، انڪري اتي اڪثر ايندو ويندو رهندو آهيان.

جمعي ڏينهن هو به موڪل ڪندو آهي ۽ مان به پنهنجي اسپتال بند رکندو آهيان. هڪ جمعي تي سونکي فون تي ٻڌائين ”ڊاڪٽر، Strangulated Hernia (قاتل چڙن) جو نازڪ حالت ۾ هڪڙو بيمار اچي ويو آهي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

فورن آپريشن جي ضرورت آهي. هڪدم هليو اچ."

وري ان ڏينهن واري پارٽيءَ لاءِ چيائين "يار، منهنجي ته اڄ شام ئي خراب ٿي وئي. اوچتو پنجين بجي واري ڪلب ۾ عيد پارٽي ۾ به اچي ڪونه سگهندس. ان آپريشن ٽيل مريض لاءِ گهر ۾ موجود رهڻو پوندو."

هنجو گهر، هنجي اسپتال سان لاڳيتو هو.

مان پهتس ته ڊاڪٽر شيخ ٻڌايو ته آپريشن جوکم واري آهي، ڏاڍي دير ڪري آيا آهن ۽ بيمار جي حالت انتهائي خراب آهي. مونکي چيائين ته تون به هلي هن جي چڪاس ڪر ته پوءِ ڳڏجي ٿا فيصلو ڪريون. بيمار کي پري کان ڪنهن ڳوٺ مان آندو ويو هو ۽ مون ڏٺو ته هن جي بچڻ يا آپريشن ڪامياب ٿيڻ جي اميد تمام گهٽ هئي. بيمار جي مائٽن کي حقيقت ٻڌائي ۽ سمجهائي وئي. هنن جي مايوس چهرن تي وڌيڪ مايوسي ڇانئجي وئي. ڪن کي اکين ۾ ڳوڙها ڇلڪي آيا. ڊاڪٽر شيخ هنن کي سول اسپتال وڃڻ جي صلاح ڏني. پر هنن صفا نابري واري ۽ چيائون ته ائين مري وڃي ته مري وڃي باقي ڏسي وائسي سرڪاري اسپتال ۾ وڃي پنهنجو مڙس نه مارائينداسون. هنن اها به خاطري ڏني ته حياتي خدا جي هٿ ۾ آهي، توهان پنهنجي ڪوشش ڪريو، پوءِ ڪٿن اسانجا ڀاڳ. ڊاڪٽر شيخ هنن کان لکرائي ورتو ته اسين آپريشن ۽ جوکم لاءِ تيار آهيون.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آپريشن ڪري پوري ڪئيسين ته جمعي جي نماز جو وقت اچي ويجهو ٿيو هو. ڊاڪٽر شيخ پنهنجي اسپتال جي وارڊ بواءِ (تيماردار) ڏي منهن ڪري چيو ”مولوي، شام تائين هن بيمار جي پرسان وٺو سمجهان ۽ هن ڪي سنڀالجانءِ!“

ڊگهي ڏاڙهي مجهي ڪري هن وارڊ بواءِ کي مولوي ڪوٺيو ويندو آهي. نماز روزي جو ته ڏاڍو پابند آهي، باقي جيستائين عقل، علم ۽ تعليم جو تعلق آهي ته هو سادڙو سودڙو ڳوٺائو آهي، ۽ شايد پنهنجي ڳوٺڙي جي جي پرائمري اسڪول ۾ ٻه ٽي درجا پڙهيا اٿس. هتي اسپتال ۾ ٽي چار سال ڪم ڪرڻ ڪري، بيمار جي ٽهل ٽڪور ڪرڻ، سئي هڻڻ، نبض چڪاسڻ، ٽيمپريچر ڏسڻ، ملم پٽي ڪرڻ ۽ ٻيو سنهو ٿلهو ڪم ڪرڻ سکي ويو آهي.

ڊاڪٽر جو اهڙيون حڪم ٻڌي، هن ورائيو ”سائين، مان ويهي ڪونه سگهندس. جمعي جو ڏينهن آهي، نماز جو اهم ٿيو آهي، ٻه ڪلاڪ ڪن ته لڳي ويندا. لڱا ٻه مقائڻا آهن، وهنجڻو به اٿم.“

ڏٺم ته ڊاڪٽر جو منهن ڳاڙهو ٿي ويو.

”چونه وهندين! بيمار جي حياتي ۽ موت جو سوال آهي. هڪڙو منٽ به مريض ڪان پري نه ٿجانءِ. هن وقت نماز ڪان وڌيڪ، هن بيمار کي تنهنجي سنڀال جي ضرورت آهي.“ ڊاڪٽر شيخ سختيءَ سان چيو.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

منهنجي من ۾ ڊاڪٽر شيخ لاءِ بيحد عزت ڀريو جذبو اڀريو. مونکي احساس ٿيو ته اهڙي حالت ۾ ڇڙ مان پريل هوندي ۽ چاهيندي به مان وارڊ بواءِ کي نماز کان روڪي نه سگهان ها. مونکي پنهنجي ڪردار جي ڍلائي، اخلاقي جرئت جي گهٽتائي ۽ منافقت جو احساس وڌيڪ ٿيڻ لڳو.

(١١ نومبر ١٩٨٣)

صاحب خان "سورهه" ميراڻي

Cell No: 0344 - 3919786

Cell No: 0300 - 3404488

ايڊمن : فيس بوڪ پيج ۽

Soorih Sindhi Adab

واٽس ايپ گروپ

www.sindhsalamat.com

books.sindhsalamat.com

پروفيسر

اگي غائب دماغ قسم جي پروفيسرن جا ڏوڏڪا ٻڌبا هئا. هي پروفيسر انهن مان نہ آهي. پر هن کي ليڪچر ڏيڻ جو خبط هوندو آهي، سو ٻہ ڪلاس کان ٻاهر. هو سماج ڄاڻ (Sociology) جو پروفيسر آهي، ۽ جڏهن بہ سماجي بي‌انصافيءَ جي ڪا گهٽنا ٻڌندو آهي تہ ليڪچر شروع ڪري ڏيندو آهي، ۽ هنجو ليڪچر سدائين اڻکٽندڙ هوندو آهي، ايتري قدر جو ٻڌندڙ بور ٿي ڪسڪڻ لڳندا آهن. انڪري هڪڙي ڪهاڻيءَ ۾ هڪ واقعو ۽ هنجو هڪ ليڪچر مس ماپي سگهندا.

اهو واقعو ان ملڪ جو آهي، جتي اڇوت رهندا آهن. پر پهرين مان هن پروفيسر جو ان واقعي تي ليڪچر ٻڌائيندس ۽ پوءِ اهو واقعو، ڇوتہ انديشو آهي تہ دلچسپيءَ ڪري واقعو تہ پڙهيو ويندو، پر دلچسپيءَ جي اڻاٺ ڪري متان پنهنجان ڏنل ليڪچرکي اڌ ۾ نہ ڇڏيو وڃي.

هن ڀيري غير رواجي ڳالهہ اها آهي تہ جڏهن ساڳئي ملڪ مان، هن واقعي کان اڳ، پوليس جي ظلم جي

هڪ اهڙي واقعي جي خبر آئي هئي، جنهن ۾ هڪ ڏاڍي ٿي تتل سيخون وجهي، انهن ماڻهن جون اکيون انڌيون ڪيون ويون هيون، تڏهن به پروفيسر لڳ ڀڳ ساڳيو ليڪچر ڏنو هو ۽ هن کي اهو به ياد نه رهيو هو ته اتفاق سان ان پيري پڻ پڌنڊڙ ساڳيا هئا....

پروفيسر چئي رهيو آهي: "بنيادي ڳالهه سمجهڻ جي هيءَ آهي ته پوليس، طبقاتي سماج جي پيداوار آهي. ملڪيت رکڻ وارو طبقو وجود ۾ آيو ته، ان پرمار طبقي نه رکيو پنهنجي مال ۽ جائداد جي حفاظت لاءِ، پر پنهنجي جان جي بچاءَ واسطي به پوليس کي وجود ۾ آندو. ٻي بنيادي ڳالهه سمجهڻ جي هيءَ آهي ته گهٽ ۾ گهٽ اِن دنيا جي ملڪن ۾ پوليس ڏوهه گهٽائڻ ۽ ضابطي ۾ رکڻ بدران، ڏوهه وڌائڻ ۽ ڏوهه پيدا ڪرڻ جو باعث بنجي ٿي. پوليس ڏوهن کي هٿي ڏئي ٿي، ماڻهن ۾ ڦڙڦوٽ پيدا ڪري ٿي، دهشت پکيڙي ٿي، تشدد ۽ بدامنيءَ کي ٽيڪ ڏئي ٿي، ڪوڙا فرياد داخل ڪري ٿي، جڙتو الزام لڳائي ٿي، ڪوڙا ڪيس ٺاهي ٿي، ڪوڙا شاهد ۽ ڪوڙيون شاهديون تيار ڪري ٿي، بيگناهن کان سچي ڪرائڻ جي بهاني هنن سان غير انساني سلوڪ ڪري ٿي ۽ هنن کي خوفناڪ عذاب ڏئي ٿي، ۽ اهو سڀ ڪجهه پئسا حاصل ڪرڻ ۽ 'مٿان حڪم' جي لاءِ. جوا جون پاڙيون، نشي جا اڏا ۽ ٻيا سماج دشمن ۽ قانون جي پڇڪڙي ڪندڙ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مرڪز، پوليس جي سهائتا ۽ سرپرستيءَ ۾ هلن ٿا. ونشائن جي ڪاروبار ۽ عياشيءَ جي اڏن جي ڪمائيءَ جو وڏو حصو پوليس جي کيسن ۾ پهچي ٿو. سمگلنگ، چوربازاري ۽ ملاوٽ، ۽ پرڏيهي ناڻي جي مٽا سٽا تہ پوليس جا نقد فصل (Cash crops) آهن. شاهراهن تان لنگهندڙ هر ٽرڪ ۽ هر مسافر لاريءَ کي هر چؤنڪيءَ تي خرچي ڏيڻي پوي ٿي، پوءِ چاهي انهن جا ڪاغذ پٽ پورا هجن ۽ انهن ڪابہ قانون جي ڀڃڪڙي نہ ڪئي هجي. پر اهو ايڊوانس آهي ڪڏهن بيقانوني يا حادثو ڪرڻ جي حالت ۾ حفاظت لاءِ. شهرن ۾ ايئن تہ نهيو پر فوٽ پاٿي دڪاندارن، ريڙهي وارن گهوراڙن، ٽانگي وارن ۽ رڪشا وارن کي بہ منٿليون ڏيڻيون پون ٿيون. اهڙي ريت هر ٿاڻي کي ڏهاڙي اڌ لک جي لڳ ڀڳ آمدني ٿئي ٿي ۽ ان ۾ هيٺان کان مٿي تائين ڏاڍي اصول سان ونڊ ورڇ ٿئي ٿي....“

پروفيسر رلڻو ملڻو ماڻهو آهي. ڪئنٽين ۾، ڪامن روم ۾، ورانڊن ۾، راند جي ميدان تي، ساهتي ۽ سياسي گڏجاڻين ۾، هاسٽلن ۾، عملي جي ڪالونين ۾ ۽ لئبرريءَ ۾ وڃي شاگردن، استادن، ڪلارڪن، پٽيوالن، چوڪيدارن ۽ ٻورچين سان ڪچهريون ڪندو آهي.... رات جي مانيءَ کانپوءِ ڪجهہ شاگرد، ٻورچي، پٽيوالا ۽ چوڪيدار، ڊائننگ هال (ڪاڏي جي صفي) ۾ ويهي ڪچهري ڪري رهيا آهن. اخبارن ۾ هڪ پاڙيسري ملڪ ۾ پوليس جي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ظلمن جون خبرون آيون هيون ۽ هي همراهه ان تي
ٽهڪا ٽپڻي ڪري رهيا آهن. هو هڪ وڏي ميز جي
چوڌاري ڪرسين ۽ بينچن تي ويٺا آهن. ٻه ٽي چٽا ڀيٽا
آهن. ڇت ۾ ٽيوب لائيٽ جي ڪيرائي روشني آهي ۽
اوبر بچيل ٻوڙ ۽ ڪپين جي سرهاڻ. پروفيسر اچي نڪري
ٿو. سڀ اٿي بيهن ٿا ۽ هن کي ويهڻ واسطي هڪڙي
ڪرسي ڏين ٿا. هو ڇهري مان چاليهن جو نه ٿو لڳي.
ڏاڍو صحتمند ۽ شاگردن جهڙو سمارٽ آهي. ويهڻ سان
چيائين ته جيڪا ڳالهه هلي پئي، سا جاري رکي وڃي.
هن جي چوڻ جو اهو دستوري جملو آهي. موجود ماڻهو
هن جي ان عادت کان واقف آهن. هو پنهنجي ڳالهه
ٻولهه جاري رکن ٿا. ٿورو بحث مباحثو ماٺ ۾ ٻڌڻ
ڪانپوءِ پروفيسر پاڻ ڳالهائڻ جو وارو ورتو هو.

هن جو ليڪچر اجا چالو آهي: ”توهان گهڻو ڪري
ٻهراڙيءَ جا آهيو. اتي پاڻ پوليس جا ڦهر ۽ ڪلورسرس
آهن. اتي ڦرلٽ ۾ پوليس سان گڏ وڏيرا ۽ ميمبر به
شامل ٿين ٿا. هو پوليس جا دلال ۽ سهڪاري بڻجن ٿا
۽ پوليس هنن سان سازشن ۾ شريڪ ٿي ڳوٺاڻن کي ظلم
جي گهاڻي ۾ پيڙي ٿي.... نوجوان ڌيءَ جي پيءُ کي
ڪوڙي پوليس ڪيس ۾ ڦاسائي بند ڪيو وڃي ٿو. هن
غريب کي پنهنجا ٻند خلاص ڪرائڻ جي هڪ ئي واهه
ٻڌائي وڃي ٿي. پوءِ هو بيوس ۽ مجبور پيءُ، پاڻ
جيتري بيوس ۽ مجبور ڌيءَ کي سازشين جا پهلو گرم

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪندي، ڏسندو رهجي وڃي ٿو.... ڪنهن اچڻ واري وزير يا وڏي آفيسر جي موزون مهماني ڪرڻ جي بهاني سان پوليس ۽ ميمبر ٽر مان ٻڪري، ڪڪڙ، ڇيلا، شراب ۽ ڪاڏي پيٽي جو ٻيو سامان ڪٺو ڪن ٿا ۽ اوڳڙ وصول ڪن ٿا ۽ ملاقاتيءَ جي ولدر واسطي سهٽيون ڇوڪريون گهرائن ٿا. ڪو اهڙو صاحب اچي يا نه اچي پر پوليس ۽ ميمبر ان بهاني سان مٿيون ڪارروايون ڪندا رهندا آهن ۽ ڪنهن کي به انهن حڪمن جي پڇڪڙي ڪرڻ جي همت نه ٿيندي آهي، ڇو ته هن کي خبر هوندي آهي ته پڇڪڙيءَ جي صورت ۾ هن کي ڪوڙن ڪيسن ۾ ڦاسائي، هن کي صفا تباهه ڪيو ويندو. دولتمند ۽ سچي ماڻي وارن شخصن کي اهڙن ۽ ٻين بهانن سان پئسو پهچائڻو پوي ٿو، ورنه ٻي صورت ۾ هن تي چوري، اغوا، زوري زنا، ناجائز هٿيار رکڻ، ويندي خون جا هٿراڌو ڪيس ٺهي سگهن ٿا. ماڻهوءَ جي نه زال محفوظ آهي، نه ملڪيت، نه حياتي ۽ نه عزت آبرو. پوليس جي خواهش خلاف ڪو سچي شاهدي به ڏئي نه ٿو سگهي. سڀ ڪجهه ڄاڻندي به ماڻهو ڪورٽ ۾ خدا جو قسم کڻي ڪوڙي شاهدي ڏيڻ تي مجبور ٿين ٿا. پئسي ۽ ميمبر جي پٺڀرائيءَ کانسواءِ ڪو فرياد به داخل نه ٿو ڪيو وڃي. ماڻهن ۾ حد کان وڌيڪ پوليس جي هيبت ۽ هراس ويهي ويو آهي.... پوليس عوام جي بچاءَ ۽ نگهبانيءَ جو اهڃاڻ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آهي. هجن نه ائين ڪپي ته پوليس وارو پرسان ڏسي، ماڻهوءَ کي محفوظ هجڻ جو احساس ٿيڻ ڪپي. پر عملي طرح ائين آهي جو هن ورديءَ واري کي پاڻ ڏي ايندو ڏسي يا پنهنجي در جو ڪڙو ڪڙڪائيندي ٻڌي، ماڻهوءَ جو اڌ ساهه نڪري ٿو وڃي ۽ دل ٿي دل ۾ خدا کان پناهه گهرڻ ٿو لڳي، پوءِ ڀلي هنجو ضمير صاف ٿي ڇونه هجي ۽ هن کو ڏوهه ٿي نه ڪيو هجي. يورپ ۾ ائين نه آهي. لنڊن ۾ مان ڦرين ڦرين پوليس واري جي پاڇي کان به گهٻرائيندو هوس. پر اتي رهڻ سان پتو پيو ته هو واقعي ٿي عوام جا همدرد، سهڪاري ۽ مددگار آهن. هنن جي مزاج ۾ تيزي، تڙتاڪ ۽ سختي نه آهي. رستي يا بزار ۾ توهانجي مسئلي ۾ مرڪندڙ مک سان مدد ڪندا، صفا خادم بنجي. مثال طور توهانکي ڪا ائڊريس پڇڻي آهي ته هو توهانکي تفصيل سان ٻڌائيندا ۽ ڪن حالتن ۾ ته پرڏيهيءَ سان گڏ پنڌ هلي، گهربل جاءِ ڏيکاريندا. عورت هوندي ته هنجي سامان جي ٿوڪري يا ننڍڙو ٻار به ڪڻائي هلندس. خير اها ته هتي ولايت جي ڳالهه. پر هتي اهو به وسارڻ نه ڪپي ته جي پوليس جي خلاف متي شڪايت ڪندا ته توهانکي پنهنجي وڏيڪ تباهيءَ لاءِ تيار ٿيڻو پوندو. مان سوچيندو آهيان ته عوام ۾ وڏي سگهه آهي، پوءِ سڀ ڪجهه صبر ۾ سهڻ يا انصاف ٿيڻ جي اميد ۾ وهڻ بدران، هو ڳڏجي اهڙن ظلمن ۽ زيادتين جو مقابلو ڇونه ٿا ڪن؟ اصل علاج ته اهو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آهي نه ذاتي ملڪيت وارو طبقاتي سماج مٽايو وڃي، پر نيستائين؟ بهرحال هيءَ گهٽنا، جنهن تي توهان ڳالهايو آهي، سا ظلمن جي تاريخ ۾ پنهنجو مٽ پاڻ آهي...."

هيءَ اڇوت ماسترياڻي هن پرڳڻي ۾ پنهنجي جاتيءَ جي پهرين ڇوڪري هئي، جنهن مئٽرڪ پاس ڪئي هئي. هوءَ تازو ئي هن ننڍڙي شهر ۾ ماسترياڻي مقرر ٿي آئي هئي. هوءَ اسڪول جي اڱڻ اندر هڪ پٽيواليءَ سان گڏ رهندي هئي. هوءَ نوجوان هئي ۽ سندر هئي. هڪ رات وردين ۾ چار پوليس وارا ٽئڪسيءَ ۾ آيا ۽ اچي ان ڪوارٽر جو در کڙڪايائون، جنهن ۾ ماسترياڻي رهندي هئي. جئن ئي پٽيواليءَ طاق کوليو، هي اندر گهڙي پيا ۽ ننڊا ڪڙي نوجوان ماسترياڻيءَ کي کڻي کنيائون ۽ اچي ٽئڪسيءَ ۾ وڌائون. پوليس وارن جي حڪم تي ٽئڪسي هلڻ لڳي. هوءَ ڦٿڪڻ ۽ رڙيون ڪرڻ لڳي. پوليس وارا هن تي کلڻ ۽ گاريون ڏيڻ لڳا. هنن هن کي سوگهو ڪري رکيو هو. هنجي چيخن کي بند ڪرائڻ لاءِ هنن هنجي وات تي هٿ رکڻ به ضروري نه سمجهيو. البت هن کي ٻه چار ٿڦڙ وهائي ڪڍيائون. پوءِ هوءَ هٿ ٻڌي، هنن جي پيرن تي ڪري ۽ هنجون هاڻ ٻڌي ونتيون ڪرڻ لڳي: "ڀڳوان جي واسطي، پرڀوءَ جي نالي، مونکي ڇڏيو، منهنجي آبرو نه لٽيو.. رام جي واسطي، مان

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

توهانکي پنهنجن مائرن، ڀينرن، ڌيئرن جو واسطو ٿي وڃان...." پر پوليس وارن جا ڏهک وڌيک بلند ٿي ويا. ڊرائيورکي ڪهل اچي رهي هئي ۽ هن جو اندر اپامڻ لڳو هو ۽ پنهنجي بيوسي ڏسي فقط ايترو خيال آيس ته پوري رفتار سان گاڏي ڪنهن وڻ يا پٿ سان ٽڪرايان ۽ پلي هن ظلم سان گڏ مان به ختم ٿي وڃان. پر هو فقط ايترو چئي سگهيو: "جمعدار صاحب، هن تي دپا ڪريو!" ان تي اهڙي چٽب مليس جو وري ڪجهه چوڻ جي جرئت نه ٿيس.

اهڙي جڳهه تي پهتا، جتي صوبيدار سندن انتظار ڪري رهيو هو. ماستريانيءَ کي گهلي لاٿائون ۽ ڊرائيور کي ٽرڪ جو حڪم ڪيائون. هڪڙي ڪوٺيءَ ۾ هن کي صوبيدار سان ڇڏيائون ۽ پاڻ چارئي پوليس وارا ٻئي ڪمري ۾ ويهي شراب پئندا رهيا. پهرين ڪوٺيءَ مان ماستريانيءَ جي منٿن ميڙن، پاڏائڻ، ڦٿڪڻ، پلنگ ۽ ڪرسين جي گسڪڻ، گلاس ۽ بوتلن جي ڪرڻ ۽ ڀڄڻ جا آواز اچي رهيا هئا، جن ڪا وڏي چڪتاڻ جاري هئي. رات جي هن وڳڙي هڪ ٻن واڳهڙن به لنگهندي اهي ڪيهون ٻڌيون ۽ بيٺل ڊرائيور کان پڇيائون ته ڪهڙي ماجرا آهي؟ پوليس جو نالو ٻڌڻ تي ڪن ٻوساٽيو، هو ٽڪڙا ٽڪڙا پنهنجي واٽ وٺي ويا. صوبيدار ڪامياب نه ٿي رهيو هو. دروازو کليو ۽ صوبيدار ظاهر ٿيو: صفا اگهاڙو، نشي ۾ ٻڏل، ڪاڙهيون

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اکيون ۽ وحشي چهرو. هن ٻن پوليس وارن کي اندر سڏيو. هنن جي مدد سان، ماستريائيءَ کي زوري ڪندو رهيو.

ٻن ڪلاڪن کانپوءِ پوليس وارن کي چيائون: ”وٺي وڃو هن ڪُتيءَ کي ۽ وڃي قتل ڪيوس، ۾ ڦٽي ڪيوس!“

چارئي پوليس وارا، ماستريائيءَ کي گهليندا، وري اچي ساڳي ٽئڪسيءَ ۾ ويٺا. ماستريائيءَ جا ڪپڙا ڇتيون ڇتيون ٿيل هئا، هنجي ڪنئري ۽ ڪنواري بدن تي چڪن ۽ رهڻن جا نشان هئا، ۽ هيٺيون لباس رت سان داغيل. هوءَ اڌ بيهوشيءَ ۾ وڦلي رهي هئي: ”اي ڀڳوان.... اي پرماتما.... منهنجي عزت.... منهنجي آبرو....“

ڊرائيور کي ان مندر ڏانهن هلڻ لاءِ چيو ويو جو شهر کان ٻاهرپرو هو. اتي پوليس جا ٻه ٻيا ڀائي ۽ پنچائت جو ميمبر سٺاءُ موجب اول ئي موجود هئا. ڊرائيور کي ڏوڪا ۽ چتاءَ ڏئي ڇڏيو ويو. ڇهه ئي ڄڻا ڇوڪريءَ کي ڇڪيندا، مندر ۾ پهتا. هو پنهنجي شغل ۾ شروع ٿي ويا: شراب، ڪباب ۽ ڇوڪريءَ تي واري وٺيءَ سان حملو. ڇوڪري ڪنجهندي ۽ ڪيهون ڪندي رهي. پاڻي ٿي گهرڻائين ته هنجي وات ۾ شراب ٿي وڌو ويو. مندر جي پنڊت، پوليس ۽ اهو شغل ڏسي ”رام، رام، رام.... هڪ شودرياڻيءَ کي پوتر مندر ۾ آڻي، مندر کي اپوتر ڪيو ويو، ڪلجگ آهي ڪلجگ....

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

رام، رام، رام!“ چوندي هو منڊر مان نڪري رات جي اونداهين ۾ گم ٿي ويو. اوسي پاسي هارين جا گهر هئا. گوڙ شور تي، انهن مان ڪجهه ماڻهو نڪتا ۽ اچي هي ڏيک ڏٺائون ۽ ڪجهه وقت ڏسندا رهيا، پر پوليس جا ماڻهو ڏسي پوئتي هٽي ويا ۽ ان ڏپ کان وڃي گهرن پيهڙا ٿيا ته متان پوليس وارن جي نظرن ۾ نه اچي وڃون. هڪ ٻن ڄڻن کي خيال آيو ۽ ٻين سان صلاح ڪيائون ته اسانکي گڏجي هن مظلوم ڇوڪريءَ جي سهائتا ڪرڻ گهرجي، پر ڪير به هنن جو ساٿ ڏيڻ لاءِ تيار نه ٿيو. گهرن ۾ به ڇوڪريءَ جون ڪيهون هنن جي ڪنن ۾ وڄنديون رهيون، بي آرام ڪنديون رهيون. پوءِ ڪيهون بند ٿي ويون، باقي شرابي ٽهڪن جا پڙلاءَ وڃي رهيا.

صبح ٿيندي ٿيندي ماسترياڻيءَ جي ڪل ٽٽي چڪي هئي. هنجو دماغي توازن بگڙجي ويو هو. هوءَ رکيو اکيون ڦوٽاري، پانهون ڊگهيون ڪري، هٿن جا چنبا ڦهلائي، چرين وانگر چيخون ڪري رهي هئي. رات وارين ڪارروائين اول ئي هنجي شڪل صورت ۽ ڪپڙا لٽا، ديوانن جهڙا ڪري ڇڏيا هئا.

پئي شهر ۾، جو تعلقي جو هيڊڪوارٽر هو، ان جي سرڪاري اسپتال ۾ به پوليس وارا اهو چئي ماسترياڻيءَ کي ڇڏي ويا ته هيءَ ڪا رولو ديواني آهي ۽ رستن تي ڌڪا کائي رهي هئي.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اھا ھئي اُنھن اخباري اطلاعن جي داستاني تصوير، جنھن تي حاضرين، پروفيسر جي اچڻ کان اڳ، خيالن جي ڏي وٺ ڪري رھيا ھئا.

پروفيسر کي محسوس ٿي رھيو آھي ته اڄ ٻڌندڙ ھن جي ليڪچر مان بيزار نه ٿي رھيا آھن ۽ ڪنھن به کسڪڻ جي ڪوشش نه ڪئي آھي، جيتوڻيڪ ان قسم جون ڳالھيون اڳ به ھنن ساڳين ماڻھن سامھون ڪري چڪو آھي.

”اڄ منھنجي نيت اخبار جي ھڪ اھڙي خبر جي چنڊ ڇاڻ ڪرڻ جي ھئي، پر اوھان جنھن گھٽنا تي بحث ڇيڙي ڪيو، مون به ان ۾ حصو ورتو“ پروفيسر چوي ٿو.

”اھا اھڙي خبر ڪھڙي آھي، سائين؟“ ٻه ٽي ڄڻا ھڪ ئي وقت پڇن ٿا.

”ھڪڙي ٽاڻي تي ھڪ ٻيڏوھي ڇوڪري تي ڪوڙو الزام مڙھي، ھن کي لاڪ اپ ۾ بند ڪيو ويو ۽ ھن کي مارياڻون ۽ ايذاءَ پڻ ڏنائون ته ھن جي ڪيھن تي سوين ماڻھو ڪٺا ٿي ويا ۽ جوش ۾ اچي، ٿاڻي جي گھيراءُ ڪري، ڇوڪري کي ڇڏايائون ۽ پوليس وارن کي به اڌ مئو ڪري وڌائون!“ پروفيسر ٻڌائي ٿو.

”سائين، ان گھٽنا تي روشني ضرور وجھو!“ ڪوڙ

آواز ڇون ٿا.

پروفيسر کي اچرج لڳي ٿو: ”هي ڪهڙو موضوع آهي جو ماڻهو منهنجي ليڪچر مان ڪوڙ کسڪيا آهن ۽ اڃا به وڌيڪ ٻڌڻ چاهين ٿا!

(١ ڊسمبر ١٩٨٣)

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

وري نه ايندو وڻجارو

حاجي قطب احمد رنگ والا سان منهنجي ڏيٺ ويٺ ۽ واقفيت جون سرحدون هنجي دڪان جون ديوارون هيون. ها، ڪڏهن ڪتابن جي دڪانن تي اتفاقي ملڻ ٿيندو هو، يا ”لطيف ڏينهن“ ۽ اهڙن ٻين تهذيبي ميڙن ۾، يا ڪنهن شاديءَ جي موقعي تي. اهڙن هنڌن تي جي گڏ وڃڻ جو وجهه ملندو هو ته ڪچهري به ڪري وٺندا هئاسين. اسانجي واقفيت ڪي پندرهن سورهن سال ٿي وئي هئا، پر ڪڏهن به هڪ ٻئي ڪي شادي غميءَ جي ڪوٺ ڪانه ڏنيسين. نه ڪڏهن گڏ گهمڻ نڪتاسين ۽ نه ڪڏهن سئنيما يا هوٽل ۾ گڏ وڃي ويٺاسين. سان هنجي دڪان ۾ ويندو هوس، ته زوريءَ به ڪجهه وقت وهاري ڇڏيندو هو، ۽ چانهه پاڻي ۽ ميوي مٺائيءَ سان ٻڌ ڪرائڻ ڪانسواءِ اٿڻ نه ڏيندو هو. سان ڪيترائي ڀيرا هن کي منهنجي گهر يا اسپتال اچڻ جي صلاح ڪئي، پر هو ڪڏهن به نه آيو.

هن واقفيت جي شروعات ان وقت ٿي جڏهن سان پنهنجي گهر جي جڳهه، جوڙائي رهيو هوس. هن جو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هارڊ ويئر Hard ware جو دڪان هو. هن وٽ ڪوڪا ڪڙا، ڪنڊا، پينٽ، رنگ ۽ ٻيو جيڪي به ڪٽب اينڊڙ سامان هو، انڪري مونکي ڇهه مهنا ڪن، ٻئي ٽئين ڏينهن هن وٽ وڃڻو پوندو هو. مون پڇا ڳاڇا مان اهو به ڏٺو ته هو ٻين دڪاندارن جي ڀيٽ ۾ شين جي قيمت مناسب ۽ ڪجهه نه ڪجهه گهٽ وٺي ٿو. پوءِ سمورا ٿپڙ هن ڪان ڳنهڻ لڳس. هنجي ڳالهائڻ ۾ سادگي، فضيلت ۽ ڪشش هوندي هئي. هنجو لهجو واپارين جهڙو گهٽ ۽ پڙهيلن ڳڙهيلن جهڙو وڌيڪ هوندو هو. هو گهڻو ڪري انگريزي لباس پهريندو هو ۽ ڏاڙهي نه رکائيندو هو.

هنجي هٽ اندر واپاري ورڪانسواءِ، ڀتين تي ڪن شين جا اشتهار ۽ ڪئلينڊر ٽنگيل هئا ۽ آيت واري هڪڙي تختي. ٻه ٽي ونون وڌيڪ پڌريون هيون. سندن جانيءَ جي پير جي وڏي ۽ رنگين تصوير، ان جي هيٺان خود حاجيءَ جي مورت، جا اڇي ۽ ڪاري هئي ۽ ساپ ۾ مٿين تصوير جي اڌ جيتري، ۽ پاسي ۾ لطيف سائينءَ جي سنڌ سڪار واري بيت جي تختي. هنجو گهر هٽ جي پٺيان ۽ لاڳيتو هو ۽ وچ واري دروازي تي پردو چڙهيل هوندو هو. ڪڏهن ڪڏهن اتان ٻارڙن جي رڙ جو آواز ٻڌبو هو. هن کي ننڍا ٻار به هئا، پر هنجا ٻه وڏا پٽ هن سان گڏ هن دڪان ۾ ڪم ڪندا هئا.

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مان جڏهن به دڪان ۾ ويندو هوس ته حاجي، ڪو ڪتاب يا رسالو پڙهندي نظر ايندو هو، يا اهو ڪتاب ميز تي رکيل هوندو هو. هڪ ڀيري منهنجو لکيل ڪهاڻين جو ڪتاب، هنجي هٿ ۾ ڏٺم. پر مونکي محسوس ٿيو ته هن کي منهنجي ۽ ان ڪتاب جي وچ ۾ ناتي جي ڄاڻ ڪانهي.

هڪ ڏينهن هنجي هٿ ۾ گهڙيس ته هڪدم پڇيائين "ڊاڪٽر سائين، توهين ڪهاڻيڪار نجم عباسي ته نه آهيو؟"

مون هاڪار ڪئي.

هو اٿيو ۽ اچي مونکي خوشيءَ مان ڀاڪر پاتائين.

"مونکي تازو ئي اهو شڪ پيو هو. پر پڪ ڪرڻ واسطي توهان سان ڳالهائڻ جو اوسيڙو پئي ڪيم. توهان لڪل لعل نڪتا. ڪڏهن اهڙي ڳالهه ئي ڪانه ڪئي اٿوَ. توهان به سوچيو هوندو ته هڪ بد ذوق واپاريءَ کي ادب جي ڪهڙي ساڃهه!" هن چيو.

"نه، اهڙي ڳالهه ناهي. توهانکي جهڙي قسم جا ڪتاب پڙهندي ڏسندو آهيان، اهي توهانجي ادبي ذوق جي بلنديءَ جي ڪافي ثابتي هوندا آهن." مون ورائيو.

"توهانکي خبر نه هوندي ته مان توهانجي مداحن مان آهيان ۽ توهانجا هڙئي ڪتاب پڙهندو رهندو آهيان." هن چيو.

جام جي اڏاوت پوري ٿيڻ کانپوءِ به، جڏهن به مونکي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪڙي ڪنديءَ يا ٻي ڪنهن ٻئي اهڙي وٿ جي حاجت پوندي هئي، جا هنجي دڪان تان ملي سگهي ٿي ته مان هنجي دڪان ڏانهن منهن ڪندو هوس. ان بهاني ڇهين ٻارهين مهيني هن سان گڏجاڻي ۾ خيالن جي ڏي وٺ به ٿيندي هئي.

هو مون سان هاڻي کلي دل ۾ کلئي ذهن سان ڳالهائڻ لڳو هو. هو چوندو هو: "جنهن جاتيءَ ۾ مان رهان ٿو، ان سان اٿڻ ويهڻ ٿيو ٿو. ان سان رسمن ۾ ساٿ ڏيڻو پوي ٿو. خاص ڪري ان حالت ۾ جڏهن گهڻيون رسمون بي‌ضرر هونديون آهن. اسانجي جاتي ته وري خاص قسم جي ۾ ڏاڍي منظم آهي. ان سان گڏ هلڻ ڪري سلامتيءَ جو احساس قائم رهي ٿو. ٻي حالت ۾ ماڻهو اڪيلو رهجي ويندو. مان مذهبي رسمون ۽ سماجي ڪارج ۾ پنهنجي تهذيب جو حصو سمجهي، ادا ڪندو آهيان."

هڪ ڏينهن دڪان ۾ ويس ته هو ڪونه هو. هنجي پٽن ٻڌايو ته هو نماز پڙهڻ ويو آهي. ٿوري دير ۾ هو اچي ويو. ڇوڪرا ڊنڌي ڪي منهن ڏئي رهيا هئا ۾ اسين ٻئي ڪچهري ڪرڻ لڳاسين. ڳالهين ڪنديءَ هن چيو "مان نماز کي سماجي ڪارج ۾ پنهنجي تهذيب جو حصو سمجهي پڙهندو آهيان. جڏهن مان گهر ۾ هوندو آهيان يا اڪيلو هوندو آهيان، ته نماز ڪونه پڙهندو آهيان. جڏهن ٻه ٽي ڄڻا نماز پڙهڻ وارا هوندا

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آهن ۽ نماز پڙهڻ لاءِ تيار ٿيندا آهن تہ، مان بہ انهن سان گڏ بيهي ويندو آهيان. جمعي جي نماز ۽ عيد جي نماز سڀني سان گڏجي ضرور پڙهندو آهيان. پيا روزو رکندا آهن تہ مان بہ روزو رکندو آهيان. پر جي ڪنهن روزي دوران سهڻ کان ٻاهر بک يا اڃ لڳندي اٿم تہ لوڪ کان لڪي ڪجهہ کائي پِي وٺندو آهيان. انهن ڪندي مونکي گناهہ جي چهنڊڙي ڪانہ پوندي آهي. اسان شيعا آهيون. محرم ۾ جڏهن اسانجي جاتيءَ جو نندو وڏو ڪارا ڪپڙا پائيندو آهي تہ، مان پڻ ڪارا ڪپڙا ڍڪيندو آهيان. مجلسن ۾ بہ پڻ وانگر حاضر رهندو آهيان ۽ پڙ نڪرندو آهي تہ ان ۾ شريڪ ٿيندو آهيان."

هڪ لڳا پڌاپائين تہ هو حج تي وڃي رهيو آهي:

"اسانجي جاتيءَ ۾ منهنجي حيثيت وارا دولتمند، حج تي ضرور ويندا آهن. مون حج ڪرڻ ۾ دير ڪئي آهي. جاتيءَ وارن ان باري ۾ مونکي اشارا ڏيڻ، سنئون سڌو چوڻ ۽ ٺوڪون هڻڻ شروع ڪيو آهي. سو هن سال وڃان پيو."

موٽي آيو تہ چيائين "مان ڏاڍو بيزار ٿيس. ڏاڍي رش هئي ۽ عرب اسانکي جانورن کان بہ گهٽ ٿا سمجهن. هنن جي اسان سان روش ڏاڍي کهري ۽ اڍنگي آهي. هڪ تہ اتي اسلام جو بنياد هجڻ جي ڪوڙ، پيو وري اسان هوندا آهيون سنڌن ڌرتيءَ تي، سو اصلي ڪتن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سان گڏ ٿا ڪارائين. هڪڙي ڳالهه، خاص طرح منهنجي ذهن ۾ ويٺي: هو نماز جا ڏاڍا پابند آهن. ٻانگ ٻڌائون ته هزار ڪم ڇڏي، نماز ۾ جُٽي ويندا. مونکي اهو احساس ٿيو ته هنن جي نماز، عبادت کان وڌيڪ هنن جي تهذيب جو حصو بڻجي وئي آهي.“

هو ٽيهن چوٽيهن سال يورپ يا آمريڪا جي سير تي ويندو هو ۽ نئين صحت، چهري جي نئين چمڪ، نئين چاڻ ۽ ڪتابن جا انبار آڻيندو هو.

هڪ ڏينهن ٻارن جي تعليم جي ڳالهه نڪتي ته چيائين ”اسان جي جاتي، ڪاروباري جاتي آهي. پوڙهين کان وٺي اڄين رهيا آهيون. ٻارن جي پالنا اهڙي ويوامنڊل ۾ ٿئي ٿي جو ننڍي هوندي کان ئي هنن جي رڳ رڳ ۾ ڪاروبار سمائجي وڃي ٿي ۽ اڳتي هلي هو ان ۾ ڪامياب به ٿين ٿا. اڪري مائٽ به جلد ئي هنن کي پنهنجن ڌنڌن ۾ لڳايو ڇڏين. اسان وٽ ڪي ڳاڻ ڳڻيا اهڙا ڇوڪرا هوندا آهن، جي وڏيون ڊگريون پاس ڪندا آهن. البت مون پنهنجي ٻارن کي اعليٰ تعليم ڏيارڻ جي ڪوشش ڪئي، پر هي ٻئي وڏا ڇوڪرا ته مئٽرڪ کان مٿي هلي ڪونه سگهيا. باقي ننڍا ڏسون ته ڪهڙو ٿا پوڙو ٻارين.“

حاجي قطب احمدکي جيون سان پيار هو. هو جيون مان پوري رس حاصل ڪرڻ جي ڪوشش ڪندو هو. هو ڪاڌي پيتي ۽ ڪپڙي لٽي جو ڏاڍو شوقين هو ۽ سدائين

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

تپ ڏاپ رهندو هو. پڻن کي به ساڳي ريت سهڻن وڻسن ۽ سمارٽ رهڻ جي عادت وڌي هئائين. موٽر جي ڪا خاص ضرورت ڪانه هئس. پر ٻارن ٻچن کي گهمائڻ لاءِ اها به رکي هئائين. موٽر ۾ اوڙي پاڙي جي مسڪين مريضن کي اسپتال ڏانهن پهچائڻ ۾ وڏي خوشي محسوس ڪندو هو. هو چوندو هو ته زندگيءَ سان پيار ان ۾ آهي ته پاڻ زنده رهجي ۽ ٻين کي به زنده رهڻ ڏجي. نه رڳو زنده رهجي، پر پاڻ به خوشحال زندگي گذارجي، ۽ ٻين کي بـہ خوشحال زندگي گذارڻ ۾ سهائتا ڪجي. خوشحالي گڏيل ۽ سماجي ٿيندي آهي، زندگي پڻ گڏيل ۽ سماجي ٿيندي آهي. اڪيلي انسان جي خوشي، انسانن جي گڏيل خوشيءَ جو مقابلو ڪري نه ٿي سگهي.

هڪڙي گهڙي هن چيو "مان پيٽي بورجوا آهيان، هن وقت منهنجي ايتري پچت آهي، جو وڏو نه، ته به ننڍڙو ڪارخانيدار يا بورجوا بڻجي سگهان ٿو، پر منهنجو ذهن اهو قبول نه ٿو ڪري ته پورهيتن جي پورهيت ڪريان ۽ انهن جو ڪٽيو کاوان."

هن جا پٽ مونکي "چاچا" چوڻ لڳا هئا. جڏهن حاجي هت ٿي نـہ هوندو هو تـہ هو ويهي مون سان ڳالهيون ٻوليون ڪندا هئا. اڪثر هو پيءُ جون دانهون ڏيندا هئا ۽ شڪايتون ڪندا هئا.

هڪ ڀيري چيائون تـہ بابو غير ضروري سخاوت ڪري ٿو ۽ وڏا وڏا چندا ۽ امدادون ڏئي ٿو، ۽ اهڙي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

طرح پنهنجو زيان ڪري ٿو.

اهو ڪاٿو مون به ڪيو هو ۽ ڪجهه ڏٺو هو ۽ ڪجهه پڌو هو ته هو قومي تحريڪن لاءِ، ٻوليءَ جي هلچل لاءِ، تهذيبي سرگرمين لاءِ، اسپتالن لاءِ ۽ اسڪولن لاءِ دل کولي رقمون ڏيندو رهندو آهي. ان حقيقت جي پنيرائي، منهنجي ڪن ڄاڻو سياسي ۽ سماجي ڪارڪنن به ڪئي هئي ته حاجي سون نه پر هزارن ۾ رپين جي سهائتا ڪري ٿو ۽ ڪندو رهي ٿو.

پٽن ته هڪ لڳا اها به شڪايت ڪئي ته بابو وقت جو رخ به نه ٿو ڏسي. هنن جو چوڻ هو تہ ڪڏهن ڪڏهن ڪنهن شيءِ جي مارڪيٽ ۾ اڻاٽ ٿي ويندي آهي. اهڙي وقت اها شيءِ لڪائي سگهجي ٿي ۽ ان جي قيمت پنجوڻي ڇهوڻي ملي سگهي ٿي. پر بابو اها شيءِ لڪڻ به نه ڏئي ۽ وڪڻي به رواجي قيمت ۾.

حاجيءَ جي هڪڙي پلي عادت هئي. هن کي احساس هو ته هن جو فئملي ڊاڪٽر پيو آهي ۽ هو هن جوئي علاج ڪرائيندو آهي، تنهنڪري پنهنجي ڪنهن بہ بيماريءَ جي باري ۾ مون کان آڏي پڇا ۽ اجايا سجايا سوال ڪري بور نه ڪندو هو، جئن گهڻن ماڻهن جي عادت ٿيندي آهي. هڪڙي گهمري، دڪان ۾ ملياسين ته مونکي هو ڪمزور نظر آيو. منهنجي پڇڻ تي ٻڌايائين ته ٻه مهنا اڳ دل جي بيماريءَ جو دورو پيو هو ۽ مهنو ڪن اسپتال ۾ داخل ٿي رهڻو پيو. هن پنهنجي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

بيماريءَ جو حال حوال انهن ڏنو، جنهن غير ڊاڪٽر دوست کي ڏجي.

هڪڙي ڀيري، ڪو ٽپڙ خريد ڪرڻ لاءِ مونکي حاجيءَ جي هٽ تي وڃڻ جي حاجت پيئي. ڇهه، اٺ مهنا ٿي ويا هئا ته نه هنجي دڪان تي ويو هوس ۽ نه ڪنهن ٻئي هنڌ هن سان مڪا ميلو ٿيو هو.

دڪان ۾ حاجي صاحب موجود ڪونه هو. هنجا ٻئي پٽ، گراهڪن سان رڌل هئا. واندا ٿيا ته پڇيو مان:

”حاجي سائين ڪونه ٿو ڏسجي؟“

هنن جون اکيون مون ۾ کپي ويون. انهن ۾ اچرج هو، ساڳر هئي يا سوال، سو مان سمجهي نه سگهيس. وڏي پٽ جواب ڏيڻ ۾ وڌيڪ دير نه ڪئي.

”چا چا، بابو ته ٽي مهنا ٿيا گذاري ويو!“

”هان!“ منهنجي وات مان نڪتو. مونکي ڌڌڪو پهتو.

”توهان ڏاڍي ڏک جي ڳالهه ٻڌائي، مونکي بيحد افسوس ٿيو.“

اها مون رسمي ڳالهه نه چئي هئي. مونکي سچ پچ افسوس ٿيو هو. هن سان منهنجو چڱو رستو رهيو هو ۽ هو سٺي ذهن ۽ روشن خيالن وارو ماڻهو هو. پر منهنجو اهو ٻول ٻڌي وڏي پٽ چيو ”چاچا، توهانکي افسوس ٿيو!“

هن اهڙي عجيب نموني انهن چيو جو مان هيسجي ويس. خيال آيو ته شايد مون هنن جي ڳالهه نه سمجهي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

آهي، هنن شايد پيءُ جي موت جي خبر نہ ٻڌائي آهي، پر ٻيو ڪجهہ ٻڌو آهي. يا ٿي سگهي ٿو تہ هنن جي جاتيءَ ۾ پيءُ جي لاڏائي تي ائين پرچاڻو ڪرڻ جو رواج نہ هجي ۽ مون غلط طريقو اختيار ڪيو آهي. يا ائين بہ ٿي سگهي ٿو تہ پيءُ جي ڪري هنن تي جهڙي پابنديون هيون، انهن سان آجا ٿيا آهن ۽ هنن لاءِ افسوس جو سوال ئي ڪونهي. يا هنجو موت ڪنهن خطرناڪ ڏوهہ يا گندي گناهہ سان ڳنڍيل هجي. بهرحال هو ۴۵ ورهين جو هو ۽ هنجي جيون، هنجي موت ڪان، هر لحاظ کان ڪارائتي هئي. هو جيون سان پيار ڪندڙ ۽ ترقي پسند انسان هو. هنجي ڳالهين ۾ پنهنجي ڌرتيءَ جي سرهاڻ هوندي هئي، پنهنجي ڌرتيءَ جا رنگ هوندا هئا، پنهنجي ڌرتيءَ جي روشني هوندي هئي.

هو منهنجي مونجهاري کي تاڙي ويا.

”چاچا، ڇا توهانکي اڳ بابي جي موت جي خبر ڪانہ پئي آهي؟“ وڏي ڇوڪري پڇيو.

”نہ“ مون ورائيو.

”تہ پوءِ توهانکي هنجي موت جي تفصيل جي ڄاڻ بہ ڪانہ هوندي. جي ڄاڻ هجيوَ ها تہ افسوس نہ ڪيو ها. اهڙو موت تہ خدا هرڪنهن کي نصيب ڪري.“

مان منجهيل نگاهن سان هن ڏي نهاريندو رهيس.

هو چوندو هليو: ”هنجو موت ڌهين محرم تي ٿيو. اهو جمعي جو ڏينهن هو ۽ هن مسجد ۾ جمعي جي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

نماز پڙهندي دم ڏنو. اهڙو برڪت ڀريو موت ڀاڳ وارن کي ئي نه نصيب ٿيندو آهي.“

مان حيرت مان هنن کي ڏسندو رهيس.

(٢٣ نومبر ١٩٨٣)

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

اگهاڙو سماج

اهڙي قسم جا واقعا ڳوٺن ۽ ڀهراڙين ۾ ٿيندا رهن ٿا. اتفاق سان هي واقعو پريس ۽ اخبارن جي ور چڙهي ويو، ۽ اتفاق سان پريس ۽ اخبارن ان واقعي کي ايترو اڀاريو ۽ مٿي اڇلايو جو حڪمرانن کي هڪدم تنديءَ سان ۽ ترت عمل ڪرڻو پيو، ۽ جوابدارن کي هفتي اندر ئي جيل، ڏنڊ ۽ عام آڏو بزار ۾ ڦٽڪن هڻڻ جي سزا ٻڌائي وئي ۽ ڏني وئي، ۽ قانون ۾ تبديلي آئي عورتن کي ٻڌري پٽ اگهاڙو ڪرڻ يا زوري ڪرڻ جي سزا موت تائين مقرر ڪئي وئي.

نرگس انصاريءَ فيروزپور جي ان واقعي جي انگ انگ تي ويچاريو هو ۽ انجي ڇنڊ ڇاڻ ڪئي هئي.

نرگس انصاري هڪڙي وڏي ڪارخانيدار جي زال آهي. هنجو مڙس اسيمبليءَ جو ميمبر آهي ۽ ڪڏهن ڪڏهن وزير به ٿي ويندو آهي. هن کي گهر جو ڪم ڪار ڪرڻو ڪونه پوندو آهي، انڪري پنهنجي لکڻ پڙهڻ جو شوق آسانيءَ سان ۽ پوريءَ طرح پورو ڪري ڪري سگهندي آهي. هوءَ هڪ ليکڪ آهي؛ ۽ پنهنجي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

مادري ٻوليءَ ۾ ڪيترائي قدر لائق ۽ معياري ناول لکيا اٿائين. هوءَ ترقي پسند، باشعور، باغي ۽ انقلابي ساهتڪار آهي. هوءَ عورتن جي ڪيترن ئي سماجي، سياسي ۽ ساهتي سڀائن جي ميمبر يا اڳواڻ يا سرگرم ڪارڪن آهي. پنهنجي لياقتن ۽ خوبين ڪري ٻين ۽ هن جو توڙي هنجي مڙس جو سماج ۾ اهڙو درجو آهي، جو هوءَ سير سفر ڪانسواءِ عورتن جي عالمي ڪنگتي، علمي، تاريخي ۽ ساهتي ڪانفرنسن ۽ سيمينارن ۾ ٻين دورن تي دنيا جي جدا جدا ملڪن ۾ ويندي رهندي آهي.... هوءَ ايم. اي آهي. عمر هيٺئر چاليهن جي لڳ ڀڳ. ڏاڍي بردبار ۽ ڏيا واري. گنڀير ۽ مانائتي طبيعت. نه ميڪاپ نه اجايو هارسينگار. نه ڏيک ويک نه ٽرڙ ٽپ. لباس نه ھرڳيز ٺ اوچو ۽ نه ھرويرو ڀڙڪيدار.

نرگس انصاريءَ ھروڀرو واقعي تي ميڙن ۾ بحث مباحثا ڪيا ھئا، ٻين سان خيالن جي ڏي وٺ ڪئي ھئي ۽ من ئي من ۾ ان ٽيڪا ٽپڻي ڪئي ھئي.

الهه ڏنو واڍو هو ۽ چوڌري خاندان وارا هن کان فرنيچر ٺهرائيندا هئا. ان رات هن جو حويليءَ ۾ اچڻ وڃڻ ٿيندو هو. اتي جي ٻن ڇوڪرين سان اول ئي سندس نانا تي ويا هئا، ۽ هونءَ به ڳوٺ جي عورتن ۾ الهه ڏني جي مردانگي مشهور ٿي ويل هئي. هيئنئر هي جيڪو واقعو ٿيو، سو حق بخشايل چوڌريءَ جي ڌيءَ شريفان ڪري ٿيو ۽ ٿيو الڪري جو اتفاق

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سان ڇوڪريءَ جي پيءُ، هنن کي اعتراض جوڳي حالت ۾ ڏسي ورتو. ٿڏي تي ٿي ٻنهي ڇوڪرن هڪ ٻئي تي حملا ڪئي ۽ ٻئي قتل ٿي پيا. هيءَ خبر سڄي ڳوٺ ۾ ڦهلجي وئي ۽ الهه ڏني جي مائٽن تائين به پهتي.

الهه ڏني جي پيءُ نور محمد کي پنهنجي گهر جي تباهي سمجهي آئي. هو رازو هو. هنجي سماجي حيثيت اهڙي نه هئي ۽ نه چوڌرين جي برادريءَ مان هو، جو هنن کان سنگ جي گهر ڪري. چوڌري خاندان جا زميندار پنهنجي ڌيءُ، برادريءَ کان ٻاهر نه پرڻائيندا آهن.

نرگس انصاريءَ سوچيو هو ته زميندار نظام ۾ هر برائيءَ جو نشانو عورت کي بڻايو وڃي ٿو. ذاتي ملڪيت جي وارث پيدا ڪرڻ واسطي، عورت سان شادي ڪئي وڃي ٿي. جي هڪڙيءَ مان پٽ نه ٿيو ته ٻين ٽين چوٿين عورت سان شاديءَ مٿان شادي ڪئي ويندي. ملڪيت، گهر ۽ خاندان کان ٻاهر نه وڃي، ان لاءِ جي پنهنجي خاندان ۾ ڇوڪرو نه هوندو ته ڇوڪريءَ کي گهر ۾ وهاري ڇڏيندا، موت تائين سڄي عمر ڪنواري رهندي. ان کي حق بخشائيندا يعني هن کان شاديءَ جو حق کسيندا ۽ قرآن سان شادي ڪرائيندا ۽ ان روش لاءِ ڪوبه هنن کان پڇڻ وارو نه هوندو آهي. مرد پاڻ ڪيترين ئي زالون ۽ سريتون حويلين ۾ رکندا آهن. ان ڪانسواءِ اوطاقن ۾ يا شهرن ۾ وڃي هر قسم جي عياشي ڪندا رهندا آهن. هونءَ به زميندار پرمار آهن ۽

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪو ڪم ڪونه ڪندا آهن. انڪري واندا زميندار يا عياشيون ڪندا آهن يا سياست لڙندا آهن، ۽ مردن جي ڪيل ڏوهن جي سزا، بيڏوهي عورتن کي ڏيندا آهن!....

بهرحال، رازي نور محمد جي اکين سامهون پنهنجو حشر ڦرڻ لڳو. انڪري هن چوڌرين کي ليلايو ته، چوڪري کي جيڪا سزا ڏيڻي هجيو سا ڏيو، پر منهنجي گهر جي عورتن جي عزت نه لتاڙجو.

چوڌري سخت غصي ۾ هئا. بدناميءَ ڪري هو پاڻ جهڙن زميندارن جي سامهون ڪنڌ کڻي جهڙا نه رهيا هئا. هنن جي نگاهن جي ٺٺول، هو سهي نه ٿي سگهيا. شرم پرچائڻ ۽ هڪجهڙن جي آڏو ڪنڌ کڻڻ جهڙا ٿيڻ لاءِ هنن کي ڪو اهڙو ڪارنامو ڪري ڏيکارڻو هو. هڪ ته هنن پنهنجي چوڪري شريفان کي الائي ڪيڏانهن موڪلي ڇڏيو. ٻيو هنن پنهنجي مائٽن جو هڪ ٽولو تيار ڪيو.

نرگس انصاريءَ دل ۾ چيو هو: عجب آهي ته هينئر هنن کي عزت ياد آئي آهي. جڏهن عورتن جو حق بخشائي وهارن ٿا، تڏهن هنن کي ڪنهن به قسم جو احساس ڪونه ٿو ٿئي. مان ته چوندس ته اهڙي حالت ۾ چوڪرين جا مردن سان جنسياتي ناتا پيدا ڪرڻ، هڪڙي قسم جي بغاوت آهي، جاگيرداري نظام ۽ عورتن مٿان ظلم خلاف بغاوت. بهتر ٿئي ته عورتون به

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٻولي ڳاهي انهيءَ ظلم جو مقابلو ڪن، جهڙي طرح هي چوڌري ٻولو ڳاهي پنهنجي ڪوڙي عزت جو بدلو وٺڻ لاءِ چِتا تي ويٺا هئا....

چوڌري پنهنجا ٻي ٽِٽَ ۽ ٻه ڪيهه، ٻاويهه، پاليل شودا وٺي، الهه ڏني وارن جي گهر تي ڪاهي آيو. الهه ڏني تي حملو ڪري، هن کي سٿي ڪٽي هنجون ٻئي ٽنگون ڀڳيون ويون ۽ هونءَ به هن کي مرڻ جهڙو ڪيو ويو، ۽ هو ڇهن ڏينهن ڪانپوءِ مري به ويو. گهر ۾ ان وقت ٻه نوجوان ڇوڪريون هيون هڪڙي الله ڏني جي ڀاڄائي جا مشين تي سلائي ڪري رهي هئي ۽ ٻي الله ڏني جي ڌيءَ جا ان وقت قرآن جو دور ڪري رهي هئي. هنن کي گهلي ٻاهر گهٽيءَ ۾ آندو ويو ۽ ٻنهي جا خنجرن ۽ ڇرين سان ڪپڙا ڦاڙي، لاهي، الف ننگو ڪيو ويو، ۽ هنن جا اهي ڦاٽل ڪپڙا به تيلي ڏئي ساڙيا ويا. پوءِ هنن کي وارن کان ڇڪيندا، ڏينهن ڏٺي جي ٻپهري بزار ۾ جلوس جي شڪل ۾ وٺي آيا. هو عورتن جي خاص عضون کي هٿن ۽ ڏندن سان نازيبا نشانو بڻائيندا ٿي هليا. هنن کي خنجر ۽ پستول ڏيکاري، ناچ ڪرڻ تي مجبور ٿي ڪيائون. هو هنن عورتن ٽوڙي تماشبين ماڻهن کي هيسائڻ خاطر ڪهاڙيون ۽ پستول هوا ۾ لهرائيندا رهيا ۽ هوائي فائر ڪندا رهيا. عورتن پنهنجي اگهاڙپ هٿن سان ٿي ڍڪي تہ اهي ڇرين سان ٿي هٽايائون ۽ هنن جي هٿن مان رت ڳڙڻ لڳو. مٿان ڇت

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٿان ڪن عورتن هنن ڏاڍهن چادرون اڇلايون ته جئن هو مٿن ڏيکين نه شودن اهي چادرون ساڙي ڇڏيون. چوڏري ۽ سندس ساٿي وڏا وڏا ٽهڪ ڏئي پنهنجي درندگيءَ جو مظاهرو ڪندا رهيا.

ان دوران ڪي ماڻهو رڙيون ڪرڻ لڳا، ڪي بيهوش ٿي ويا، ڪي ڊپ کان پنهنجن گهرن ۾ وڃي لڪا، ڪي چوڏرين کي رحم جون درخواستون ڪندا رهيا.... نيٺ ساڙين ٿان ڪيترين ئي عورتن، چوڏرين ۽ شودن ٿــي پٿر، پينڊيون ۽ سروٽا اڇلڻ شروع ڪيا ۽ اهــي اهترا اڇليا ويا جو چوڏرين کي ميدان ڇڏي اتان ڀڄڻو پيو.

اهي خبرون پڙهي نرگس انصاريءَ ويچاريو هــو ته عورتن جي اهڙي ذلت ٿيندي ڏسي، ڪي ماڻهو بيهوش ٿــي ويــا، ڪن چوڏرين کي منٿون ميڙون ڪيون ۽ پيرين به پيا ته اهڙي حرڪت کان باز اچن، پر زميندار نه هٽيا ۽ اهڙن شخصن کي به اکيون ڏيکاريائون. هو انڌ جي گهوڙي تي سوار هئا. عوام ايترو ڏٻرو ۽ هيسيل آهي، ايترو بيحس ۽ بزدل آهــي، جو ڪوٽ جا هزارين ماڻهو اچي ان بزار ۾ مڙيا هئا، انهن مان گهڻن وٽ لٺيون لــوڙهيون ۽ ڪهاڙيــون هونديون ۽ ڪن وٽ بندوقون پــڻ، ڪاماڻن وٽ ڪات هوندا، هارين وٽ ڪوڏرون، ڪهاڙيون ۽ ڇنجور هوندا، بئنڪ جي چوڪيدار وٽ بندوق هئي، پــر هنن کان ايترو نــه ٿيو جو سڀ ڪوٺائي ڪڏجي، زميندار ۽ سندس اگرين تي ڪڙڪي جهترن

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

غنڊن ۽ جن مان ڪن ٻا ڪن وٽ پستول ۽ بندوق هئي ۽ ٻين وٽ ڇريون، خنجر، ڪهاڙيون ۽ لٺيون، انهن تي حملو ڪري، انهن کي قابو ڪري ڇڏيو ها ۽ قبضي ۾ ڪن ها ۽ عورتن کي ڇڏرائن ها. ائين ڇو نه ٿيو؟ باقي بيهوش ٿي ويا يا رڙيون ڪرڻ لڳا يا شرم کان ڪنڌ هيٺ ڪيائون يا اوڏانهن نهارڻ گناهه سمجهي نظرون ٻئي پاسي ڪري ڇڏيائون ۽ ٻا پري هٽي ويا يا گهرن ڏانهن وڃي لڪا.... منهنجي خيال ۾ ته ظالم زميندارن کان، هي بزدل عوام وڌيڪ مجرم آهن. ها، ڪمزوري وڏي ۾ وڏو جرم آهي. ظلم سهڻ پاپ آهي ته ظلم ڏسي ماٺ ۾ ويٺو رهڻ ان کان گهٽ پاپ نه آهي.... وري به عورت جو عورت کي احساس ٿيو، وري به عورت جو عورت لاءِ هڏ ڪرڪيو جو عملي طرح ڪجهه ڪيائون، همت ڏيکاريائون، دليريءَ جو مظاهرو ڪيائون ۽ ان اثر به ڏيکاريو....

ٿاڻو سڌ پنڌ تي هو. ڪو به پوليس جو ماڻهو ان دوران ٻاهر نه نڪتو هو. واقعي ڪالهوڙه الله ڏتي جي پٽيءَ ۽ ڳوٺ جي ماڻهن ٿاڻي تي وڃي فرياد ڪيو. پر هنن جو فرياد نه ورتو ويو ۽ نه داخل ڪيو ويو. صوبيدار هنن پورهيت طبقي وارن جو، زميندار خلاف فرياد لکڻ لاءِ تيار نه هو. هن اڳ به هن خلاف ڪڏهن به ڪيس داخل نه ڪيو هو. غريبن کي ڌڪا ڏئي، ٿاڻي مان ڪڍيو ويو. هنن وري به ڪوشش ڪئي ۽ ڌمڪي به ڏني

نه هو بالا آفيسرن وٽ ويندا، نڌهن تہ پاڻ هنن جي بري گت بڻائي وئي. شام جو چوڌريءَ ٽاڻي ۾ شراب ڪباب جي محفل وجي مچائي.

نرگس انصاريءَ سوچيو هو تہ نہ پوليس ٿاڻن تي اصلي ڏوهارين جي وٽ پڪڙ ٿئي ٿي ۽ نہ انصاف ملي ٿو. سرشتوئي اهڙو آهي. پوليس ٿاڻا ۽ ڪورٽون زميندارن ۽ سيٺين، ۽ سندن مال ملڪيت جي بچاءَ لاءِ وجود ۾ آيا آهن. تنهن ڪانسواءِ انهي هرڪا ڳالهہ پيسي جي زور تي ٿئي ٿي، ۽ اهو زور هاري، پورهيت، مزور ۽ عوام وٽ آهي ئي ڪونہ. يا زميندار، سرمائيدار ۽ ورمار ڪان گهٽو گهٽ آهي. انڪري اهي ٿاڻا ۽ ڪورٽون، ظلم ۽ بي انصافيءَ جو علاج نہ آهن. سرشتو ڦرڻ کپي. طبقاتي سماج ختم ٿيڻ گهرجي. قومي غلامي ۽ سامراجيت کي پنجو اچڻ کپي. انهن حالتن ۾ نہ رياست رهندي نہ ٿاڻا ۽ نہ ڪورٽون، ۽ نہ انهن جي ضرورت رهندي. سڀ ڪجهہ عوام هوندو. رياست بہ عوام هوندو، ٿاڻا بہ عوام هوندو، ڪورٽون بہ عوام هوندو....

پهراڙيءَ ۾ ايترو بہ نہ ٿيندو آهي، جيترو هنن ٿاڻي ۾ وڃڻ ۾ ڪيو، يا وڌ ۾ وڌ ايترو ٿيندو آهي ۽ پوءِ ڪمزور ڪوناٿا، پنهنجي قسمت جو رُٺو روئي ماٺ ٿي ويندا آهن ۽ هنن جي دستوري جهون جاري رهندي آهي.

پر هن پيري اڻين نہ ٿيو. چوڌرين جي سياسي مخالف، اسماعيل جاٽ کي سانجهيءَ جو هن گهٽنا جي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

خبر پئي. ان کي هـن، چوڏرين کي چيائين جـو وجهه سمجهيو. هو ڊسٽرڪٽ ڪائونسل جو ميمبر هو. هن ڳوٺ ۽ آسپاس جي اخباري عيوضين سان صلاح ڪئي ۽ قصي کي اڳتي وڌڻ چاهيائين. هن ڏهه بسون هٿ ڪيون ۽ سؤ کن ماڻهو تيار ڪيائين. اهڙي طرح اها خبر فيروزپور سان ٻاهر نڪتي.

اسماعيل جاٽ، هنن سان ڪجهه تجربيڪار سياسي ڪارڪن به گڏي ڏنا. هنن ملتان ۾ وڃي ايس-پي سان گڏجاڻيءَ جي گهر ڪئي. پـر دستور موجب، هو هنن سان ڪونه مليو. ۽ پوءِ اڌ رات جو غريب ڳوٺاڻن جو هي قافلو ”امروز“ ۽ ”نواءِ وقت“ اخبارن جي آفيسن آڏو وڃي نعرا هڻڻ لڳو. اڌ رات جو نعرا ٻڌي نه رڳو اخبار وارا ٻاهر نڪتا پر شهر وارا پڻ جاڳي پيا.

اخبار وارا اهڙن واقعن ۾ عام طرح وڃي حد جي صوبيدار کان خبر جي تصديق ڪرائيندا آهن. يا جڏهن پوليس چوندي آهـي، ان مطابق ڏئي خبـر ڇپجڻ لاءِ موڪليندا آهن. انڪري جهڙي ڏوهه، پوليس وٽ داخل نه هوندا آهن، يا پوليس داخل نـه ڪندي آهي، سي اڪثر اخبارن جي صفحن تائين پهچي ڪونه سگهندا آهن.

فيروز پور جي صوبيدار کان غلطي اها ٿي جو هن جڏو سڌو ۽ هلڪو ڦلڪو فرياد به پاڻ وٽ داخل نه ڪيو، جنهن ۾ نه وڏي ڏوهه جو لکي ها ۽ نه چوڏرين جو نالو وجهڻ آئي ها. ان حالت ۾ اخبارن ۾ اهاڏـي

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

خبر اچي ها ۽ شهر وارن کي وڌيڪ ڇاڻ ڏي ڪانه پوي ها.

اخبارن ۾ پوري خبر آئي ۽ ملڪ ۾ بجليءَ وانگر پکڙجي وئي. ماڻهن ۾ زوردار موٽ عمل پيدا ٿيو.

ساري ملڪ ۾ احتجاج ڪانسواه، خود فيروزپور ۾ ماڻهن مظاهرا ڪيا ۽ هڙتال ڪئي.

عورتن جي ڇهن سيائن لاهور ۾ احتجاجي جلوس ڪڍيو. هي جلوس مکيه رستن تي هلندو هليو ۽ نعرا هڻندو، پلي ڪارڊ هٿن ۾ جهليندو، پمفليٽ ورهائيندو رهيو. حڪومت تي زور رکيو ويو ته فيروزپور جو چوڌري، جو يونين ڪائونسل جو چيئرمين پڻ آهي، ۽ جنهن کي عوام جو رکوالو هجڻ گهرجي، تنهن پنهنجي ئن پٽن سميت اهو ڏوهه ڪيو، ۽ انتي جو صوبيدار، جو قانون جو محافظ هجڻ گهرجي، تنهن اهڙي غير انساني ڏوهه تي اک پوٽ ڪري، ڏوهارين کان وڌيڪ ڏوهه ڪيو آهي، تن کي فورن سزائون ڏنيون وڃن.

ڪراچيءَ ۾ به "عورتن جي سڀا" طرفان ان واقعي تي سخت احتجاج ڪيو ويو. نه رڳو ٺهراءَ پاس ڪيا ويا، پر جلوس به ڪڍيو ويو. جلوس ۾ جيڪي نعرا هنيا ويا سي پوليس کي اعتراض جوڳا لڳا. پوليس عورتن کي ڇڙوڇڙ ٿيڻ جو حڪم ڏنو ۽ ڳوڙها آڻيندڙ گئس هلائي ۽ لٺبازي ڪئي. ڪيترين ئي عورتن بري طرح زخمي ٿيون ۽ ڪيترين کي گرفتار ڪيو ويو. ٽرگس

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

انصاري زخمي به ٿي ۽ گرفتار به ٿي.

احتجاجن اثر ڏيکاريو، سمري ملٽري ڪورٽ ترت قدم کنيو ۽ ٻن ڏينهن اندر ٽڏي تي ٽي جوابدارن کي سزا ڏياري. هنن کي ڦٽڪا وچ بزار ۾ ماڻهن جي هجوم سامهون هنيا ويا، هنن جي ملڪيت ضبط ڪئي وئي، ڏنڊ وڌو ويو، ۽ جيل اماڻيو ويو.

نرگس انصاريءَ ويچاريو ته فيروزپور جي گهٽنا جو، ملڪ جي هرهڪ اخبار ۽ رسالي تفصيل ڏنو، ۽ ڪيترين اخبارن جا عيوضي ان ڳوٺ ۾ وڃي، حالتن کي جاچي معلومات هٿ ڪري آيا. ڪي پرڏيهي رپورٽر پڻ اتي پهچي ويا. اهو زميندار طبقي جو، ڳوٺائي پورهيت تي ظلم جو عام مثال هو. ڳوٺن ۽ ٻهراڙين ۾ اهڙا واقعا ٿيندا رهن ٿا. اتي ۽ خاص ڪري دوردراز ڳوٺن ۾ وڏيرن ۽ شاهوڪارن جو پورو پورو راڄ آهي. هو ڪو به قانوني، اخلاقي ۽ انساني جرم ڪري سگهن ٿا. ۽ هنن کان ڪير پڇڻ وارو ڪونه آهي. پوليس ۽ ٻيا سرڪاري کاتا به اتي موجود آهن، پر هو به انهن زميندارن ۽ شاهوڪارن جو ڏيک ڀنجندا آهن ۽ هنن جا هٿ سگهارا ڪندا آهن. حقيقت ۾ سڀئي هڪ ٻئي جو بچاءُ ڪندا آهن ۽ اخباري خاطو هنن جا ڳالهين ٻيلي ٻنجندا آهن، انڪري اهڙا واقعا اخبارن تائين پهچي ڪونه سگهندا آهن، ۽ شهري ماڻهو ٻهراڙيءَ جي جيون کان مشڪل سان ئي واقف ٿي سگهندا آهن. شهري

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

رهاڪن ناٿين فقط اهي خبرون پهچي سگهنديون آهن جي وڏيرا، شاهوڪار، پوليس ۽ ٻيا اختياريءَ وارا پنهنجي نموني پهچائڻ چاهيندا آهن. اهو انڪري ممڪن آهي جو اخبارن جي عيوضين جو مصلحت بازيءَ ڪري هنن سان پورو سهڪار رهي ٿو. ڏسجي ٿو ته ڳوٺن ۾ صحافيءَ تي وڏيرو، پوليس، ڪامورو ۽ سياستدان حاوي آهي. فيروزپور جي مثال ثابت ڪيو آهي ته جڏهن صحافت انهن غلبن کان آجي ٿيندي آهي ته ڏاڍي اثرائتي ثابت ٿيندي آهي....

فيروزپور جي واقعي جي بنياد تي، نئون قانون جاري ڪيو ويو ته عورت کي زوريءَ ۽ پڌري پٽ ننگو ڪرڻ جي سزا قاسي به ٿي سگهي ٿي.

نرگس انصاريءَ سوچيو هو ته هيءَ سزا هن ڏوهه لاءِ اهڙي انتهائي سخت نظر نه اچي ها جي اها سزا عورتن خلاف ڏوهن جي پاڙ پٽي ڇڏي ها. علاج ته بنيادي بيماريءَ جو ڪرڻو آهي. مڇي ۾ سور پوي ٿو. اسپرين جي ٽڪي کائبي ته وقتي ان مٿي جي سور کان آجائي ملندي، پر اهو وري ٿي پوندو. پر ان مٿي جي سور جو اصل ڪارڻ، جو ملير يا نزلو يا ڪا ٻي بيماري ٿي سگهي ٿي، سو معلوم ڪري، ان بيماريءَ جو علاج ڪري، ان بنيادي بيماريءَ کان ڇوٽڪارو حاصل ڪبو ته اهو ٿيندو ان مٿي جي سور جو پڪو ۽ دائمي علاج.... اهڙي طرح عورتن تي جهڙي ظلم

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٿين پيا، ان جو جوابدار موجوده سماج آهي، جيسين اهو طبقاتي سماج نه بدلايو ويندو، اهي سخت ۾ سخت سزائون به مقصد ڏائين پهچائي نه سگهنديون. جي ڌمڪين، دهشت ۽ سخت سزائن سان ڏوهه ختم ٿي سگهي ها ته قتل جو ڏوهه، ڪڏهوڪو ختم ٿي وڃي ها، جنهن جي صدين کان سزا ڦاسي ۽ موت ٿيندي رهي آهي..... هنن سزائن جو اثر نه ڪڏهن جٺادار ۽ زوردار ٿيو آهي ۽ نه ٿيندو. اجهو ان قانون جي اعلان ۽ فيروزپور واري واقعي ۾ ڦٽڪا کاڌلن جي پڻ ثان اچا ڏنا لٿا ئي ڪون، آهن ته گذريل هفتي جي اخبارن سان پتو پوي ٿو ته فيروزپور جي ويجهوئي ساڳئي قسم جون وارداتون ٿيون آهن: پيروالا ڪوٽ سان، ڏينهن ڏٺي جو، ٽي جا چار زميندار، هڪ هاريءَ جي ڪنواري سهڻي ڌيءَ زبردستيءَ کڻي ويا ۽ وڃي هن کي هڪ جاءِ ۾ بند ڪيائون. اتي هن سان ڪيترائي شخص زوري ڪندا رهيا. پڻس ۾ آيو ته پوليس فرياد وٺڻ کان ئي انڪار ڪري ڇڏيو، جيتوڻيڪ ڇوڪريءَ جي ماڻهن ڊاڪٽري سرٽيفڪيٽ به پيش ڪيو.... هڪ ڇوڏريءَ، خانپور جي هڪ هاريءَ جي نوجوان ڌيءَ پنهنجي پاڻ وٽ رکي ۽ هن جي عزت لٽيندو رهيو. فرياد ڪرڻ جي باوجود به ڪجهه ڪونه ٿيو.... فيصل آباد پرسان هڪڙي عورت کي اگهاڙو ڪري وچ بزار ۾ گهمايو ويو، ڇاڪاڻ ته هنجي پٽ ۾ شڪ آندو ويو هو ته هن جا حملي ڪندڙ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جـي خاندان جـي ڪنهن عورت سان جنسماڻي لاڳاپا هئا.... اهڙي قسم جون خبرون، ان قانون جي پڌرائيءَ کانپوءِ ٻن ڏهاڙي اخبارن ۾ ايندڙيون رهن ٿيون، ۽ ڳوٺن ننڍڙي شهرن ۾ عورتن تي ڏاڍاين جا ڏوهه، سون هزارن جي ڳاڻاٽي ۾ ٿيندا رهن ٿا.... ڀهراڙيءَ ۾ اهو سڀڪجهه جاگيرداري نظام جي غلبي ڪري آهي. ان جو بنياد طبقاتي سماج آهي. جاگيرداري سرشتي ڪري عورتن تي ڏاڍايون ٿين ٿيون. هن کي وڪري جي وٿ سمجهي، شاديءَ ۾ وڪيو وڃي ٿـو ۽ پئسن سان خريد ڪيل شيءِ ٿـي مرد پنهنجو پورو حق سمجهن ٿا، خود ظلم ۽ جسماني ايذاءُ ڏيڻ جو حق پڻ....

ڀٽيءَ لک ڏنڊ مان رکيو اٺ هزار وصول ٿيا هئا. فتوا ۾ اهو نه ٻڌايو ويو هو ته ڏنڊ جي رقم، ڏوهارين کان ڪهڙي طريقي وصول ڪئي ويندي. ڏنڊ جي چوٿين پتي پنهنجي مظلوم عورتن کي ملڻ جي فتوا هئي.

الهه ڏنو ڇهن ڏينهن کانپوءِ، زخمن جو تاب جهلي نه سگهيو ۽ مري ويو. اهو خون جو ڪيس به ملٽري ڪورٽ ۾ هليو آهي.

نرگس انصاري سوچي ٿـي ته هاڻي شايد حالتون دستوري واٽ وٺن. فريادي خاندان ٿـي دانهن وڌو پيو وڃي ته هو ڪيس تان هٿ کڻن. جڏهن صوبيدار کي ڪيس داخل ڪرڻو پيو ته هن پنهنجي روايتي هلت هلي، ان ۾ قرآن جي ورقن ڦاڙڻ جو ذڪر نه ڪيو.

انهڪري جوابدار هڪ وڏي سزا کان بچي ويندا. اخبارن ان سامري تي ڇڪي واويلا مچائي آهي ته اهو جرم ڇو لڪايو ويو. فيروزپور جا رهاڪو ان ڳهٽنا کي وسارڻ لڳا آهن، ۽ مظلوم خاندان کي به ساڳي صلاح ڏئي رهيا آهن ته جيڪي ٿيو سو ٿيو، ڳالهه کي ڌڪڻ ڏيڻ سان بهاڻ بدنامي ٿيندي. ظالم چوڌري خاندان وارا، مظلوم ڪاسبين کي ڌمڪيون به ڏئي رهيا آهن ۽ رشوت به آڇي رهيا آهن. چوڌري وارن کي خبر آهي ته هيءَ ساري ڪرتي اسماعيل جاٽ جهڙي اثر رسوخ واري شخصيت جي آهي. هو هن سان ناهه ڪرڻ ۽ هنجي دوستي حاصل ڪرڻ جي ڪوشش ۾ آهن. اسماعيل جاٽ جو مطلب پورو ٿي ويو آهي. هن کي غريب ڌڪڻ سان همدردي ڪانه هئي. هن کي پنهنجي سياسي مخالف کي نيچو ڏيکارڻو هو. سو ٿي چڪو. انڪري هو به چاهي ٿو ته ڳالهه اتي ئي ختم ٿئي. حالانڪ اسماعيل، وادين کي قانوني مدد به مفت ڏياري هئي، ۽ پريس ڪانفرنس جو به انتظام ڪيو هئائين، جنهن ۾ مقتول الهه ڏني جي پاڻ اخبار وارن کي حقيقتون ٻڌايون هيون. پڌرو آهي ته، غريب ڪاسبي، هن جي مدد کانسواءِ خون جي ڪيس جا خرچ پري نه ٿو سگهي ۽ نه ڪٿڻ جي اميد رکي ٿو سگهي. انڪري الهه ڏني جو پيءُ نور محمد بي دليو ٿي پيو هوندو....

نرگس انصاريءَ جي سوچ نئون موڙ ورتو. هن سوچيو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

نه سياسي پارٽين هن معاملي کي هٿ ۾ ڇونه ڪنيو؟ ظاهر آهي ته ڏوهاري زميندار طبقي جا آهن، انڪري هنن جو اثر وارن سياسي اڳواڻن سان واسطو آهي ۽ سياست ۾ هنن جي پنيرائي ڪندا رهن ٿا. اهي سياسي اڳواڻ به زميندار آهن ۽ هو ڪڏهن به پنهنجي طبقي وارن جي ڇاتيءَ ۾ ڇري نه ڌنبيندا. ائين ڪڏهن نه ٿيو آهي..... مذهبي جماعتون ڇونه اڳتي آيون؟ وري به ڳالهه پڌري آهي ته زميندار ئي مُلن، مسجدن ۽ مدرسن کي چندا ڏيندا آهن ۽ انهن جي سرپرستي ڪندا آهن. اهڙن نيڪ ۽ خيرات ڪندڙ شخصن جي هو ڪيئن نندا ڪندا!.... البت عورتن جون سڀائون پوري زورشور سان ميدان ۾ ٽپي پيون!.... ۽ ٿيڻ به ائين گهرجي. انسان کي ڦيندو اهو جو هو پنهنجي پانهن جي ٻل سان حاصل ڪندو، جنهن کي جنگ ۽ جاکوڙ سان حاصل ڪندو. عورتن تان ظلم هٽائڻ لاءِ عورتن کي ئي هٿ پير هلائڻا پوندا، ويڙهه ڪرڻي پوندي. هي به ڳالهه آهي. هن قصي ۾ مظلوم عورتون پورهيت ڪلاس جون هيون، ۽ انهن لاءِ جن عورتن جي تنظيمن ۽ فورمن آواز اٿاريو ۽ احتجاج ڪيو، تن ۾ اسين گهڻو ڪري بورجوا ڪلاس جون عورتون آهيون. اسانجا زميندار، ڪارخانيدار، سرمائيدار ۽ وڏا ڪامورا مڙس ئي انهن پورهيت ڪلاس جي عورتن تي ظلم ڪن ٿا. ڇا اسين عورتون پنهنجا

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

نٽ ٿانگر ڇڏڻ لاءِ تيار آهيون؟ يا پنهنجن مڙس ۽ پنهنجي طبقي خلاف اٿيءَ بنياد تي ڪڏهن بغاوت ڪئي آهي؟ پوءِ اسين پورهيت طبقي جي حقن جون رکپال ڪيئن ٿيون ٿي سگهون؟ هي بنگلن جون وانديون بيگمون وقت گذارڻ لاءِ، مائهن جي توجهه جو مرڪز بنجڻ لاءِ، ۽ اخبارن جي زينت بنجڻ لاءِ ته هي سارو تماشو نه ڪري رهيون آهن!.... عورتون، مردن جي صدين جي روش ڪري، گهٽتائيءَ جي احساس جو شڪار ٿي ويون آهن، ۽ انڪري هو ٻئي درجي جون شهري بنايون ويون آهن. ان جو عملي ثبوت هو اهين ٿيون ڏين، جو هو مردن جو ٻيچ ۽ مردن جو زيور ٿي ٿيون رهن، ۽ بچاءَ ملڻ جي بدلي ۾ فرمانبرداري ڪن ٿيون.... انڪري لازمي نتيجو اهو ٿو نڪري ته پورهيت عورتون، جيسين پنهنجي تنظيم ٺاهي، پاڻ جنگ ۽ جاکوڙ نه ڪنديون، تيسين هو پنهنجا حق حاصل ڪري نه سگهنديون....

نرگس انصاري سوچي رهي آهي ته ڇا هي بورجوا طبقي جون بيگمون پاڻ آزاد آهن؟ طبقاتي سماج جون عورتون، ڪهڙي به طبقي جون هجن، آزاد ٿي نه ٿيون سگهن. جاگيرداري نظام جي سوچ عورت کي مرد جو غلام ٿي سمجهي ۽ سماجي عمل ۾ هن کي مرد جي برابر جو درجو ڏيڻ لاءِ تيار نه آهي. سرمائيداري نظام

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

۽ عورت مادل آهي، مرد جي تسڪين جو ذريعو آهي، جنهن جي پنهنجي ڪا شخصيت ڪانهي. جاگيرداري سرشتي ۾ عورت سنئون سڌو مرد جي غلام آهي، هڪ ”وٿ“ Commodity آهي. سرمائيداري سرشتي ۾ عورت ظاهري طرح آزاد آهي، پر هن کي اها آزادي ڏني وئي آهي فقط ”وٿ“ بڻجڻ لاءِ، خريد فروخت جي جنس بڻجڻ جي آزادي، ته هوءَ هار سينگار ڪري، مرد جي دل موهي ۽ ان جي قيمت وصول ڪري. هوءَ آزاد آهي نائيٽ ڪلبن، هوٽلن، ڪئبري هائوس، ڪئسينو ۽ اسٽيج تي ناچ ڪرڻ واسطي ۽ مرد جي دل وندرائڻ واسطي. هوءَ پاڻ پنهنجي مرضي سان ڪڏ آمريڪا، يورپ ۽ جپان جي اهڙين جڳهين تي وئي هئي، ۽ عورتن کي اگهاڙو ناچ ڪندي ڏٺو هئائين. سرمائيداري سرشتي ۾ به مرد، عورت کي اگهاڙو ڪري ٿو، پر اهڙي نموني سان جو خود عورت به محسوس نه ٿي ڪري يا جي محسوس ڪري ٿي ته معاشي چار ڪري مجبور آهي ۽ ماٺ ۾ رهي ٿي....

اوچتو نرگس انصاريءَ کي خيال اچي ٿو ته اسان جاگيرداري نظام خلاف ته دانهون ڪيون آهن ۽ زميندارن جو وچ بزار ۾ عورتن کي اگهاڙو ڪرڻ تي هيڏو هنگامون ڪڙو ڪيو اٿئون، پر اسان ان سرمائيداري سرشتي جي ان عمل خلاف آواز ڇونه اٿاريو آهي، پاڻ

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ان ۾ حصيدار ۽ شريڪ ٿيون آهيون، جو نائيٽ ڪلبن، ڪئسينو، هوٽلن ۽ ناچ گهرن ۾ عورت کي اگهاڙو ڪري ٿو....

(۱۷ جون ۱۹۸۴)

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

پتنگ

سکر مان صبح جو سوير نڪتا، جئن سج بيٺي ٿي ڪراچيءَ پهچي وڃن. ڊگهو سفر هو، ۽ ڦرين، ڌاڙن ۽ حادثن جا انديشا هنن جي ذهن ۾ موجود هئا. موٽر ۾ زال ۽ مڙس ٻه ڄڻا هئا. مڙس جي عمر ٣٥ سال هئي ۽ زال جي ٽيهه سال. زال اهڙي زيبائتي، ڏاهوڪي ۽ سمارٽ هئي جو ڏسڻ سان ٻهراڙيءَ وارن جو وات ته ڦاٽي وڃي، پر ڪراچيءَ جا ماڻهو به هن مان نظرون نه ڪڍي سگهندا هئا.

مڙس موٽر هلائي رهيو هو ۽ هو گهڻو ڌيان رستن تي ٿيندڙ ڦرين، ڌاڙن ۽ اغوا جي واقعن تي ڳالهائي رهيا هئا. اڄڪلهه اهي گهٽنائون عام جام ٿي رهيون هيون. خبرداري طور هنن پاڻ سان نه وڌيڪ نقدي کنئي هئي، نه زيور ۽ نه ڪا ٻي قيمتي شيءِ. پر مڙس جي من ۾ اهو ڊپ جاڳيو ٿي ته متان لٽيرا ڪار ڏسي مونکي نه اغوا ڪن، يا ڏاهوڪي زال ڏسي هنن جي دل نه خراب ٿئي. پر وري پاڻ کي اهو آٿت ٿي ڏنائين ته هنن ڌاڙيلن ۾ ايترو اخلاق آهي، جو هو زال ذات سان بدتميزي

نہ ڪندا آهن.

ٻئي ڏينهن تي عيد هئي. انڪري رستي تي هون ۾ ڪان گاڏين جي اچ وڃ وڌيڪ هئي. بسون، وئن، ونگن، ٽرڪون، موٽرون ۽ سوزوڪيون پوري رفتار سان اچي رهيون هيون. مسٽر س لاءِ اها ڳالهہ تسليءَ جو باعث بڻي تہ اج پيڙ هجڻ ڪري، ڌاڙيل رستي تي رڪاوٽون ڪڙيون ڪرڻ ۽ ڦرمار يا اغوا جو پروگرام نہ بنائيندا. وري خيال ٿي آيس متان ڌاڙيل اهو خيال ڪري تہ اج گهرن ڏانهن ويندڙ مسافرن وٽ، عيد جي ڪري جام سامان ۽ پئسا هوندا، هو ڀرپور حملو نہ ڪن.

موري کي ويجهو پهتا تہ موٽر جي انجڻ ڦڙ ڦڙ ڪرڻ لڳي ۽ رفتار ۾ جهٽڪا اچڻ لڳا، جڻ گڏهہ کوهي ڪندو هجي، ۽ پوءِ انجڻ صفا بند ٿي وئي. مڙس هلندڙ گاڏيءَ ۾ سٽچ لڳائيندو رهيو پر انجڻ تي اثر ڪونہ پيو. زال کي چيائين تہ خدا خير ڪري، الائي ڇا ٿيو، آهي تہ نئين گاڏي پر مشين تي ڪهڙو اعتبار، ڪنهن بہ وقت ۾ ڪٿي بہ خراب ٿي سگهي ٿي. گاڏيءَ جي رفتار ڍري ٿيندي وئي ۽ هن رستي تان هٽي ڪناري سان گاڏي بيهاري. بيٺل گاڏيءَ ۾ سٽچ هڻي چالو ڪرڻ جي ڪوشش ڪندو رهيو پر ڪجهہ ڪونہ ٿيو. مشين جي معاملي ۾ هو صفا ڪورو هو. انجڻ جو نقص ڳولڻ ۽ اهو ٺيڪ ڪرڻ، هنجي وس ۾ نہ هو. ان هوندي بہ بانيٽ کولي، ٻيٽريءَ جون تارون ۽

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڪاربيوريٽر جو مٿاڇرو ڇڪاڻ لڳو، پر ڪا خبر ڪانه پيس.

"جهنگل ۾ ڏاڍو برو ڦاٿاسين" هن زال کي چيو.

"ڪنهن گاڏيءَ واري کي هٿ ڏي. ڊرائيور هوشيار ٿيندا آهن. انجڻ جي خرابي سمجهي، ان کي درست ڪري ڏيندا." زال چيو.

مڙس رستي جي ڪناري تي بيٺو ۽ ايندڙ ويندڙ گاڏين کي هٿ ڏيڻ لڳو. ڪيترن کي اشارا ڏيندو رهيو، پر ڪوبه نه ٿي بيٺو. عيد جي موقعي ڪري هرڪنهن کي تڪڙ هئي، هرڪنهن کي جلدي هئي. ڀاڙو ڪمائيندڙ گاڏين وارن گهڻي کان گهڻو ڪمائڻ ٿي چاهيو، انڪري هڪ هڪ منٽ هنن لاءِ ملهائتو هو. ٻين گاڏين وارن کي به پنهنجي پنهنجي گهر پهچڻ جي جلدي هئي. ڪير رستي جي وچ ۾ هن جهنجهٽ ۾ پوي. ڪير نه بيهي نه بيٺو.

زال مڙس منجهي پيا ۽ صلاح ڪرڻ لڳا ته ڇا ڪرڻ گهرجي؟ پرسان پٿر لڳل هو: "مورو پنج ڪلوميٽر". موري مان ڪو مستري وٺي اچجي. پر موري تائين ڪيئن پهچجي؟ وڏي ڳالهه ته هن ويران جاءِ تي بيگم کي اڪيلو ڪيئن ڇڏي وڃجي؟ جيتوڻيڪ هوءَ شهري ڇوڪري هئي ۽ گهرو ۽ پردي ۾ بند عورتن وانگر بزدل ۽ مردن کان گهٻرائيندڙ نه رهئي، ۽ ڪراچيءَ جي هڪ بئنڪ ۾ مئنيجر هئي، پر هي هنڌ شهر نه هو....

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

جي ٻئي ڇتا موري وجهن ته ڏيڊ لک واري موٽر لنڊڪي کيئن ڇڏي وڃن. اهو به سوال هو ته موري ٽائين هو پهچن ڪيئن؟ گاڏي ته ڪا ٻيهي ڪانه ٿي. هونءَ به گاڏيون هيٺان مٿان مسافرن سان سٿيون ٿي لنگهيون. انهن ۾ جاءِ ٿي ڪٿي هئي. ٻچاڙڪو طريقو اهو ٿي سجهين ته پنج ڪلوميٽر ڪوڪهٽو پنڌ ڪونه. هو ۽ مڙس پيدل وڃي موري مان مستري وٺي اچي. بيگم پوئتي وهي. هنن وٽ پستول هو ۽ بيگم پستول هلائي ڄاڻندي هئي ۽ هن ۾ خود اعتمادي هئي ته پنهنجي پاڻ سنڀال ڪري سگهي ٿي.

اتي اوچتو مڙس رڙ ڪئي ”ڊارلنگ! مصيبت مٿان مصيبت!“

”ڇو جاني، ڇا ٿيو؟“ بيگم انتظار مان پڇيو.

”پيٽ ۾ اچي گهمرو پيو اٿم....“

صبح جو سڪر ۾ ڏٺي ڪاڏو هٿائون جئن ڪراچيءَ کان اڳ واٽ تي هوٽل جي ماني کاڌي ته پوي ها اتر جي گرميءَ جو اثر هيٺر ظاهر ٿيو هو يا موجوده مصيبت جي گهٻراهٽ ڪري، همراهه جي پيٽ ۾ اهڙا وٽ پون لڳا جو مامرو ڪنٽرول کان ٻاهر ٿيندو نظر آيو. هن کي سوٽ پاتل هو. اهو به مسئلو هو. هيڏانهن هوڏانهن نهاريائون. رستي کان ٻه اڍائي سؤ گز پري وڻن جوجهڳٽو هو ۽ مٽيءَ جو دڙو به هو. بيگم هن کي خاطري ڏني ته مان پنهنجي سنڀال ڪري سگهان ٿي. هو تڪڙو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ٽڪڙو ڏڙي ڏانهن روانو ٿيو.

وٽن جي جهڳٽي وٽ پاڻيءَ جي اڌ ٻه وهي رهي هئي. گهڻي ڪان آجو ٿيڻ ۽ پيٽ هلڪو ڪرڻ، ڪپڙن لاهڻ ۽ پائڻ، ۽ صفائي ڪرڻ ۾ وڏهارو ڪن منٽ لڳي ويس. وٽن مان نڪري، ڏڙو لنگهي، سامهون رستي تي نظر پيس ته هن جا طاق لڳي ويا. رستي روڪ ٿي وئي هئي ۽ ڀنهي پاسي جيستائين نظر پهچي ٿي، بيٺل گاڏيون ئي گاڏيون هيون. هن جي دل ڏهلجي وئي. پهريون جذبو اهو ايريس ته هڪدم ڀوڙي وڃي پنهنجي زال جي خبر لهي. پر اهو به خيال آيس ته ڏاڙيل زال ذات کي هٿ ڪونه لائيندا ۽ منهنجي وڃڻ ڪري متان مونکي اغوا نه ڪيو وڃي. وري غور سان ڏٺائين ته نظر آيس ته سندس موٽر جي چوڌاري ئي ماڻهن جو وڏو ميڙ ڪٺو ٿيل آهي. هن جي دل زور سان ڌڙڪڻ لڳي. ”يا الاهي خير ڪجان!“ هن دل ۾ چيو ۽ رستي ڏانهن وڌڻ لڳو. ويجهو وڃڻ تي ڏٺائين ته سندس موٽر جو ٻانيٽ کليل آهي ۽ ٽي چار ڄڻا انجڻ کي لڳا پيا آهن. هن جون نظرون پنهنجي زال کي ڳولڻ لڳيون. هوءَ اندر موٽر ۾ ويٺل نه هئي، جئن هو هن کي ڇڏي ويو هو. پيا به ڪوڙ ماڻهو بيٺا هئا. جڏهن هنجي نظر پنهنجي زال تي پئي جا هڪ پاسي ڪان موٽر جي پرسان ئي بيٺي هئي، تڏهن زال جون نظرون به هن تي پيون. هوءَ مرڪي رهي هئي ۽ ـڙس محسوس ڪيو ته هن جي ـرڪ ۾ شرارت

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

هئي ۽ ڄڻ چوندي هجي تہ حالي ماٺ ۾ رهجان، ڪجهہ نہ ڪڇجان. ۽ هو ماٺ ۾ هجوم جو حصو بڻيو رهيو.

ڪجهہ دير ڪانہ لڳي. انهن ڊرائيورن بانيٽ بند ڪئي. هڪ ڊرائيور موٽر ۾ ويهي سئچ لڳائي تہ موٽر چالو ٿي وئي. هن زور سان چيو "بيگم صاحبہ! معمولي خرابي هئي، ٺيڪ ٿي وئي، اچو اچي پنهنجي گاڏي هلايو!"

جڏهن مڙس اچي ڊرائيور جي سيٽ تي ويٺو ۽ بيگم وچي ٻئي پاسي کان پير واري سيٽ تي ويٺي تہ الائي ڇو انهن ڊرائيورن، جن گاڏي ٺيڪ ڪرڻ ۾ مدد ڪئي هئي، تن جا منهن لهي ويا.

رستي جي روڪ ختم ٿيڻ ۾ ڪلاڪ کن لڳي ويو. جڏهن هنن جي موٽر پيهہ مان نڪتي ۽ دستوري رفتار سان هلڻ لڳي تڏهن مڙس زال کان پڇيو تہ هي ڇا مامرو هو. زال کلندي ۽ ٽهڪ ڏيندي، مزي سان هن کي سارو قصو ٻڌايو.... مڙس جڏهن بيٽ هلڪو ڪرڻ لاءِ روانو ٿيو، تڏهن بيگم کي پاڻ ڪوشش ڪرڻ جو خيال پيدا ٿيو. هوءَ، جا هي سارو وقت موٽر اندر ويٺي هئي، سا نڪري، ٻاهر رستي تي اچي بيٺي، ۽ لنگهندڙ گاڏين کي بيهڻ لاءِ هٿ ڏيڻ لڳي، ڀرين ٿي گاڏي، جا مسافرن سان پريل سوزوڪي هئي، تنهن جي ڊرائيور ايترو زور سان بريڪ لڳائي، جو گاڏيءَ کان

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

ڇيخ نڪري وئي. ان جي پٺيان بس ٿي آئي، ان جي ڊرائيور ٻہ عورت ڏسي گاڏي بيهاري. ان وقت جيڪي ٻہ، چار پنج گاڏيون اتان لنگهيون ٿي ۽ عورت کي اشارو ڪندي ڏٺو هئائون سي سڀ بيهي رهيون ۽ اهو ٻہ خيال ڪونہ ڪيو ويو تہ، گاڏيون وچ رستي تي بيهاريون ويون آهن ۽ رستي جي رڪاوٽ ٿي رهي آهي. عورت کي مصيبت ۾ ڏسي يا سهڻي عورت کي اڪيلو ڏسي، انهن گاڏين جا ڊرائيور پڇندا بيگم وٽ آيا ۽ اچي مسئلو پڇيائون. بيگم جي گاڏيءَ جي خرابيءَ جو معلوم ڪري، هو تڪڙو تڪڙو پنهنجي پنهنجي گاڏيءَ مان اوزارن جي ٿيلهي ڪڍي آيا ۽ چارئي پنجئي ڊرائيور گاڏي ٺيڪ ڪرڻ ۾ هڪ ٻئي کان گوءِ کڻي وڃڻ جي ڪوشش ۾ جنبي ويا. رستو روڪجي صفا بند ٿي ويو هو ۽ ٻنهي پاسي گاڏيون بيهنديون ويون. ان وقت مڙس ٻہ اتي اچي سهڙيو هو.

بيگم ڳالهہ پوري ڪئي تہ ڪيترو وقت ٻئي ڄڻا ٽهڪ ڏيندا کلندا رهيا.

(١ جولاءِ ١٩٨٤)

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سڳنڌ پبليڪيشن جا ايندڙ ڪتاب

١- فلسطيني ڪهاڻيون سهيڙيندڙ: ممتاز عباسي،
محمد ابراهيم جويو، نجم عباسي، ولي رام ولڀ ۽ ممتاز عباسي ۽
جون ترجمو ڪيل، انقلابي فلسطيني ڪهاڻيون.

٢- سياري جي رات (ڪهاڻيون) رشيد ڀٽي

٣- ٽيون وجود (ڪهاڻيون) امر جليل

٤- جڏهن مان نه هوندس (ڪهاڻيون) امر جليل

٥- جيجل منهنجي ماءُ (ڪهاڻيون) امر جليل

٦- موٽندڙ ڇوليون (ڪهاڻيون) عبدالقادر جوڻيجو

٧- انسان زنده رهندا سين (آتم ڪهاڻي) ليلي خالد

سنڌي ساهت ۽ ناٽڪ جو بهترين ترجمان
ناٽڪ

(ڪتابي سلسلو)

جنهن جي پهرين ڪتاب ۾ تنوير عباسي، عزيز ٽالپر،
ماهتاب محبوب، قمر واحد، اياز گل، مختيار ملڪ،
نصير مرزا، ج-ع منگهاڻي، لياقت رضوي، ببلا، عائشه چنا،
امرتا، ڪوبل ۽ ٻين جون لکڻيون شامل آهن.

– سنڌي ساهت جي اسٽيج تي "ناٽڪ" جاڙ
پيش ٿي رهيو آهي.

اعزازي هدايتڪار: نثار حسيني — پيشڪار: لياقت رضوي

سگنڌ پبليڪيشن جا ڇپايل بهترين ڪتاب

سنڌو منهنجي ساهه ۾
ڪهاڻيون: امر جليل

امر جليل جون، ڪالمن ۾ لکيل چونڊ مختصر سٺيون ڪهاڻين جو ڪتاب. هن ڪتاب ۾ ڌرتيءَ ۽ دل وارن جون ڪهاڻيون آهن، لازوال محبت جا افسانا آهن. انهن ڪالمن ۾ امر جليل جي آتم ڪٿا آهي.
(۲۸۰ صفحا، اڇو ڪاغذ، بهترين ڏائيٽل، قيمت ۲۲ رپيا)

سدا ساوا پن
— ولي رام ولڀ

دنيا جي چئن چونڊ انقلابي ليکڪن محمود درويش، يشپال، پئبلو نرودا ۽ لورڪا جي زندگيءَ بابت ڄاڻ ڏيندڙ سانديڻ جهڙو ڪتاب. (۱۶۰ صفحا، اڇو ڪاغذ، قيمت ۱۵ روپيا)

پهاڙن ۾ پڪار
سنڌيڪار: نجم عباسي

دنيا جي وڏي ليکڪ خليل جبران جي قلم مان نڪتل، ارڏن ۽ قداور ڪردارن جون اڻ وسرندڙ ڪهاڻيون. (۱۵۲ صفحا، اڇو ڪاغذ، وڻندڙ ٽائيٽل، قيمت ۱۲ روپيا)

گهرائڻ لاءِ:
سگنڌ ڪتاب گهر
جناح باغ روڊ، لاڙڪاڻو.

سگنڌ پبليڪيشنس جا ڇپايل ڪتاب

١- سوچ ڪي لوچ (شاعري) ذوالفقار راشدي ٠٠-٢٠
٢- موهن جي دڙي جو خزانو ڪرشن چندر (ختم ٿيل)
٣- طوفان جي تمنا (ڪهاڻيون) نجم عباسي ٠٠-١٢
٤- سيلاب زندگيءَ جو (ناول) پوپٽي هيراننداڻي ٠٠-٨
٥- رات منهنجي روح ۾ (ڪهاڻيون) غلام نبي مغل ٠٠-١٥
٦- پٿر دل (ڪهاڻيون) ڪرشن چندر ٠٠-٧
٧- تاريخ جو ڪفن (ڪهاڻيون) امر جليل (ختم ٿيل)
[ٻيهر ڇاپي لاءِ اڳواٽ آرڊر بوڪ ڪرايو]
٨- جيل گهاريم جن سان (خاڪا) طارق اشرف ٠٠-٥
٩- اسان زنده رهنداسين (آتم ڪهاڻي) ليليٰ خالد (ختم ٿيل)
[ٻيهر ڇاپي لاءِ اڳواٽ آرڊر بوڪ ڪرايو.]
١٠- منهنجو ڏس آسمان ڪان پڇو (ڪهاڻيون) امر جليل ٠٠-٢٠
١١- ڌرتي ماءُ (ناول) چنگيز اعتماتوف ٠٠-١٢
سنڌيڪار: زيب سنڌي
١٢- ٻهارُن ۾ پڪار (ڪهاڻيون) خليل جبران ٠٠-١٢
سنڌيڪار: نجم عباسي
١٣- سدا ساوا ٻن (٤ انقلابي ليکڪ) ولي رام ولڀ ٠٠-١٥
١٤- ڏينهن ڏٺي جا سپنا (شاعري) اياز گل ٠٠-١٥
١٥- وليون وڻ ٽلاريا (شاعري) ادل سومرو ٠٠-١٠
١٦- سنڌو منهنجي ساهه ۾ (چونڊ ڪالم) امر جليل ٠٠-٢٢
١٧- پروفيسر

گهرائڻ لاءِ
سگنڌ ڪتاب گهر
جناح باغ روڊ، لاڙڪاڻو

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

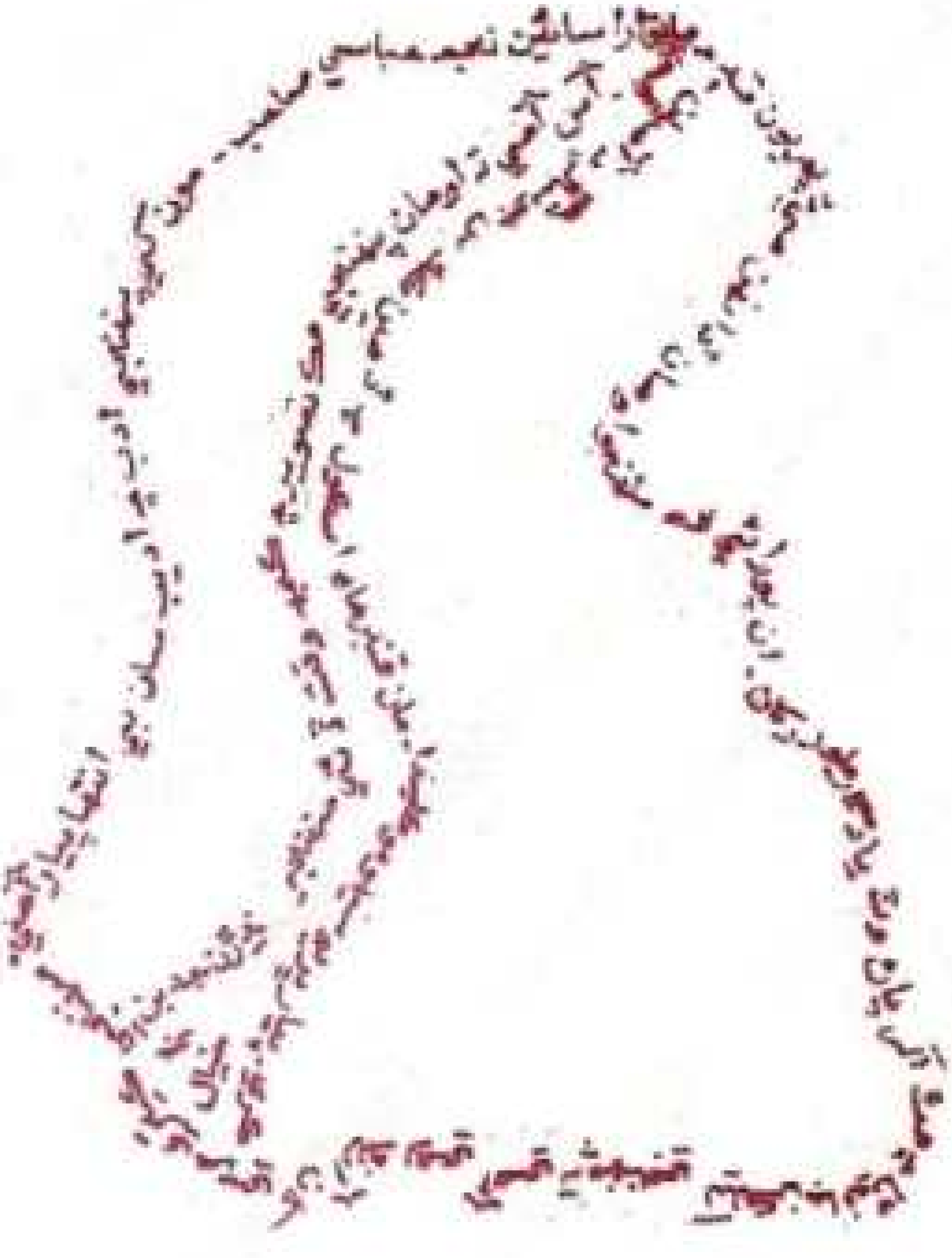

[جمال صحبت]

www.sindhsalamat.com books.sindhsalamat.com

سنڌ سلامت

www.sindhsalamat.com

سنڌ سلامت جو مشن ۽ مقصد سنڌي ٻوليءَ جي ڊجيٽلائيزيشن ۽ پکيڙ کي وسيع ڪرڻ آهي ۽ پڻ دنيا سان گڏ سنڌس رفتار سان هلڻ جو سانباهو آهي، ڇو تہ تاريخ هميشہ انهن قومن جو احترام ڪيو آهي جن پنهنجي علمي سرمائي جي حفاظت ڪئي آهي. سنڌ سلامت پڻ پنهنجي ٻوليءَ جي بقاء خاطر سنڌي ٻوليءَ ۾ لکيل قيمتي ۽ ناياب ورثي کي ضايع ٿيڻ کان بچائڻ ۽ ان کي نہ رڳو محفوظ رکڻ پر پنهنجي اديبن، ليکڪن، محققن ۽ شاعرن جي علم، هنر ۽ تخليقن کي ڊيجيٽلائيز ڪندي دنيا جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ موجود سنڌين تائين مفت ۾ آسانيءَ سان پهچائڻ جو عزم ڪيو آهي.

اسان جي خواهش هئي تہ سنڌي مواد تي مشتمل هڪ اهڙو ڪتاب گهر قائم ڪجي جتي هر موضوع تي مشتمل ڪتاب موجود ملن. ڪتابن کي ڳولڻ ۽ ڊائونلوڊ ڪرڻ آسان هجي ۽ اينڊرائيڊ سميت آئي فون يا ونڊوز آپريٽنگ سسٽم سميت هر قسم جي ڊوائيس تي آسانيءَ سان آن لائين پڻ پڙهي سگهجي.

۽ اهو سڀ ”سنڌ سلامت ڪتاب گهر“ ذريعي ئي ممڪن ٿي سگهيو. اميد تہ سنڌ سلامت ڪتاب گهر ذريعي سموري دنيا ۾ موجود سنڌي نہ صرف ڀرپور لاڀ حاصل ڪندا پر سنڌ سلامت ڪتاب گهر کي وڌيڪ فائديمند بنائڻ لاءِ پنهنجو ڀرپور ساٿ نڀائيندا.

books.sindhsalamat.com

سنڌ سلامت ڪتاب گهر جي اينڊرائيڊ اپليڪيشن پلي اسٽور جي هن لنڪ تان ڊائونلوڊ ڪريو:

https://play.google.com/store/apps/details?id=com.sindhsalamat.book